

**КАФЕДРА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ**

Домбровська С.М., Садковий В.П.

**УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМ ТА
ГУМАНІТАРНИМ РОЗВИТКОМ**

КУРС ЛЕКЦІЙ

ХАРКІВ – 2018

Друкується за рішенням
Вченої ради факультету
цивільного захисту НУЦЗ України
Протокол від 24.05.2018 р. № 10.

Рецензенти: д.держ.упр., доцент, Заслужений працівник освіти України, ректор Академії неперервної освіти м.Дніпро- В.В. Сиченко
д.держ.упр., доцент, професор кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» - В.М. Мороз;

Управління соціальним та гуманітарним розвитком: курс лекцій. /
Укладачі: С.М. Домбровська, В.П. Садковий. – Х. : НУЦЗУ, 2018. – 189 с.

Курс лекцій є складовою частиною методичного забезпечення при вивченні навчальної дисципліни «Управління соціальним та гуманітарним розвитком» магістерської підготовки за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування».

Розглянуто сутність, зміст та складові соціального розвитку, об'єктивні та суб'єктивні чинники соціального і гуманітарного розвитку суспільства. Висвітлено теоретико-методологічні підходи до аналізу соціального розвитку. Викладено теоретичні засади діагностики соціального розвитку. Здійснено аналіз концептуальних засад державної політики в гуманітарній сфері.

Курс лекцій орієнтовано на здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування». Він також буде корисним для державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування, а також курсантів, студентів, ад'юнктів, аспірантів та викладачів вищих навчальних закладів.

DOI: 10.5281/zenodo.1246632
© НУЦЗ України, 2018

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку українського суспільства особливо важливе значення має створення умов для стабільного соціального та гуманітарного розвитку України, соціального та духовного прогресу країни. Зазначене зумовлює важливість засвоєння системи знань про закономірності соціального та гуманітарного розвитку взагалі та особливості процесів у цих важливих сферах суспільного життя в Україні.

Курс лекцій структуровано відповідно до програми курсу «Управління соціальним та гуманітарним розвитком», який викладається в Національному університеті цивільного захисту України Державної служби України з надзвичайних ситуацій й відповідає вимогам, що пред'являються Міністерством освіти і науки України.

Метою є розкриття сутності та змісту процесів соціального та гуманітарного розвитку соціуму, насамперед українського суспільства, дослідження основних складових, пріоритетів державної, зокрема соціальної і гуманітарної політики щодо упорядкування зазначених процесів.

Джерельною базою послужили нормативно-правові акти, а також підручники, навчальні посібники та монографії.

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ, МЕТОД І ЗАВДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ

1.1. Поняття соціального розвитку

Виходячи з етимології слова "розвиток", яке дається у "Великому тлумачному словнику сучасної української мови", воно означає процес, унаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого. Розвиток згідно з філософським енциклопедичним словником також означає незворотну, цілеспрямовану, закономірну зміну об'єкта, в результаті якої настає новий якісний стан його складу чи структури, тобто виникають, трансформуються чи зникають його елементи або зв'язки.

Термін "соціальний розвиток" об'єднує два поняття - "соціальний" і "розвиток". Зміст кожного з цих понять у своєму інтегральному поєднанні і визначає сутність соціального розвитку.

Поняття "соціальний", "соціальне" в класичній соціологічній думці має дещо відмінні інтерпретації, разом з тим у всіх інтерпретаціях акцент робиться на ефекті спільного, який виникає в процесі свідомої взаємодії індивідів.

Здебільшого це поняття у фаховій літературі вживається у двох основних значеннях.

В широкому розумінні термін "соціальний" застосовують як синонім (відповідник) терміна "суспільний". У цьому розумінні поняття "соціальний", "соціальне" стосується усіх чотирьох основних підсистем (економічної, політичної, соціальної, духовної) суспільства як соціальної системи, тобто суспільства в цілому, а також процесів, які в ньому відбуваються.

Коли ж йдеться про з'ясування сутності власне соціальної підсистеми суспільства як соціальної системи, а точніше, статусних взаємодій індивідів і груп індивідів, то поняття "соціальний", "соціальне" використовується у вузькому розумінні. В даному випадку це поняття означає "сукупність характеристик взаємодіючих індивідів як членів різних груп, які (характеристики) формуються, а також розподіляються і перерозподіляються між ними завдяки статусній динаміці й зміні характеру пов'язаних з цією динамікою взаємодій та відносин".

Іншими словами, "у вузькому розумінні"соціальне"означає тільки ті аспекти суспільного, які визначаються становищем людей у соціальній структурі суспільства, відносинами між соціальними групами та між людьми як представниками різних класів, націй, трудових колективів, професійно-кваліфікаційних та інших соціальних груп".

Зокрема, зміст і структуру поняття "розвиток" досить повно розкрив визначний російський філософ XIX ст. В.Соловйов.

Основні тези В.Соловйова щодо цього поняття:

розвиток передбачає певний суб'єкт, про який говорять, що він розвивається; суб'єктом розвитку не може бути проста одновимірна суб-станція, оскільки безумовна простота виключає можливість будь-яких змін, а, отже і розвитку;

не підпадає під поняття розвитку і механічний агрегат елементів або частин: зміни, що відбуваються, приміром, з гранітною скалою або з купою піску, не є розвитком;

розвиватися можуть лише організми, що складаються з множини внутрішньо пов'язаних між собою елементів;

не всякі зміни в організмі спричиняють його розвиток; такі зміни, в яких вирішальне значення належить зовнішнім, чужим самому організму, чинникам, можуть впливати на зовнішній перебіг розвитку, затримувати його або цілком припиняти, руйнуючи його суб'єкт, але вони не можуть стати змістом самого розвитку;

зміст розвитку становлять лише такі зміни, які мають своє джерело в самому суб'єкті розвитку, із нього випливають і тільки для свого повного виявлення, повної реалізації потребують зовнішнього впливу;

так само як поняття цілі передбачає поняття розвитку, аналогічно останнє закономірно вимагає першого; звідси розвитком

2. такий ряд іманентних змін органічного суб'єкта, який йде від певного початку і прямує до певної визначеної цілі - у такий спосіб розвивається будь-який організм;

загалом, слід мати на увазі три необхідні складові будь-якого розвитку: певний первинний стан, від якого розвиток розпочинається; інший стан, яким є мета розвитку, і ряд проміжних, перехідних станів - якби їх не було, то не було б і розвитку;

- усі складові елементи розвитку притаманні вже первинному стану організму, але в такому стані ці елементи є досить невиразними, недиференційованими, в той час як у розвиненому організмі кожен елемент має своє цілком визначене місце і призначення.

Поняття "соціальний розвиток" вживається в широкому і вузькому розумінні.

У широкому розумінні соціальний розвиток - такий тип змін у суспільстві, що характеризується переходом усіх суспільних відносин до якісно нового стану. Тобто під соціальним розвитком

У широкому (загальному) розумінні розуміють усю сукупність економічних, соціальних, політичних і духовних процесів, наслідком яких є якісні перетворення в суспільстві. Таким чином, у широкому розумінні соціальний розвиток визначає соціальні зміни у всіх підсистемах суспільства як соціальної системи.

Соціальний розвиток є наслідком взаємодії великої сукупності соціальних процесів, основою яких є цілеспрямована діяльність людей як суб'єктів цих процесів.

Загальний механізм соціального розвитку у зазначеному контексті полягає у виникненні завдяки цій діяльності нових потреб та інтересів у різних соціальних суб'єктів та пошуку можливостей їх задоволення. Нові потреби та інтереси з'являються як наслідок суспільної (духовної, економічної, соціальної, політичної) діяльності людей. У загальному

значенні (у широкому розумінні) соціальний розвиток базується на соціальних відносинах.

У широкому розумінні соціальні відносини є синонімом поняття "суспільні відносини", тобто протистоять природному буттю. У такому розумінні соціальні відносини - це система соціальних зв'язків між людьми, в які вони вступають у процесі соціально-економічної, соціальної (у вузькому розумінні), політичної, духовної взаємодії. В широкому розумінні соціальні відносини характеризуються як відносини, в основу яких покладено обмін цінностями, відносини соціальної залежності та влади, а також відносини між людьми щодо реалізації їх соціальних статусів. Зазначені елементи є важливими складовими соціального зв'язку.

Соціальні відносини як обмін цінностями. Багато вчених вважають, що соціальні відносини виникають із взаємовідносин, спрямованих на досягнення різного роду цінностей. Цінності в даному аспекті є джерелом, необхідною умовою для різних видів соціальних взаємодій. Стабільність соціальних відносин обумовлюється існуванням в суспільстві неперехідних цінностей, природно-історичним процесом їх обміну. На нерівному розподілі соціальних цінностей в суспільстві будуються соціальні, насамперед економічні, відносини. А зміст соціальних відносин залежить від того, як поєднується у взаємодіях людей потреба в цінностях та володіння ними.

Соціальна політика в зазначеному аспекті має за мету створення умов для задоволення людьми своїх соціальних цінностей, найважливішою серед яких в українському суспільстві, поряд з державністю, національною безпекою є добробут населення. Важливо, щоб практична соціальна політика виходила з того, що найвищою цінністю сучасного цивілізаційного прогресу є люди, її права та свободи, зокрема ті, які вона має реалізувати в процесі включення її в соціальні відносини. В свою чергу, соціальні цінності, процес їх задоволення людьми є регулятором соціальних відносин, і в цьому аспекті вони є цінностями-регуляторами, цінностями-нормами. Важливе завдання активної соціальної політики щодо регулювання соціальних відносин між людьми з приводу обміну цінностями полягає в стимулюванні, мотивації їх до досягнення, задоволення як суспільно значущих соціальних цінностей - соціальної справедливості, добробуту, соціального миру тощо, так і індивідуальних цінностей кожної особистості.

Соціальні відносини як відносини залежності та влади. Важливою характерною рисою багатьох видів соціальних відносин є відносини соціальної залежності та влади. Відносини залежності виникають у процесі соціальної взаємодії індивідів, суспільної діяльності людей щодо задоволення своїх потреб. Вони можуть існувати як прямо, безпосередньо, так і опосередковано, усвідомлюватись і не усвідомлюватись людьми. Саме процес задоволення потреб людини є тією домінантою, яка зумовлює залежність індивідів один від одного, що, власне, і є основою виникнення і функціонування соціального буття.

Відносини залежності проявляються передусім у відносинах влади.

Влада в найзагальнішому вигляді - це здатність одних людей контролювати дії інших. Відносини влади - важлива складова соціальних відносин, оскільки вони мають важливе значення в життєдіяльності людини. Кожна організована соціальна група чи сам процес - це значною мірою процес владних відносин, зокрема використання влади. Соціальна влада, суперництво через владу - важлива складова соціального буття, загальна складова соціальних структур. В основу всякої соціальної влади покладені, принаймні, три головні складові: сила, авторитет, вплив.

У соціології виділяють два основних підходи до визначення сутності владних відносин. Сутність першого обґрунтував М.Вебер, який визначає зміст влади так: Влада означає будь-яку закріплену соціальними відносинами можливість наполягати на своєму навіть за наявності опору, незалежно від того, в чому неможливість ви-являється. Таким чином, влада розуміється вченими як "частина міжособистісних, чи міжгрупових відносин, за допомогою яких долається опір інших індивідів чи соціальних груп". Такого погляду дотримується багато вчених.

Інший підхід на сутність владних відносин, авторами якого є М.Крозьє та Т.Парсонс, називають системним. Ці вчені виходять з того, що "основою влад в організаційному складному людському суспільстві є статус індивіда чи соціальної групи". "... Іншими сло-вами, влада тільки тоді здатна контролювати дії інших індивідів, коли вона узаконена відповідно до колективних вимог, очікувань або з певною чисельністю ролей в людській організації". Залежно від ситуації, як засвідчує досвід, зазначені підходи до пояснення змісту відносин влади трапляються в практиці соціальних відносин.

Соціальні відносини залежності та влади безпосередньо впливають на реалізацію людьми свого соціального потенціалу, соціальної безпеки. Зазначені соціальні відносини залежності та влади проявляються значною мірою в системі соціально-трудо-вих відносин, зокрема відносин з приводу суспільного розподілу результатів праці, тобто соціальних благ, у процесі соціальної стратифікації. Влада, поряд з доходом, освітою, престижем є важливим виміром соціальної стратифікації, тісно пов'язана з соціальним статусом людини. Чим більший обсяг влади, тим більше вона здатна впливати на соціальну безпеку. Є багато інших аспектів впливу соціальних відносин залежності та влади на соціальну сферу життя суспільства, задоволення людиною своїх соціальних цінностей, самореалізації свого соціального потенціалу. Тому важливим завданням соціальної політики є регулювання соціальних відносин залежності та влади, які безпосередньо чи опосередковано впливають на реалізацію людиною свого соціального потенціалу, соціальної безпеки.

Соціальні відносини щодо реалізації людьми соціальних статусів. Соціальний статус є первинним елементом соціальної структури суспільства, що розкриває місце особистості в ній.

Соціальний статус - це соціальне становище, яке займає індивід у

суспільстві як представник соціальної групи. Одна і та сама людина наділена багатьма статусами (син, батько, чоловік, викладач, православний).

У системі статусів виділяють головний.

Головний статус - це найбільш характерний для даної людини статус, за яким її ідентифікують (ототожнюють) інші люди і з яким вона сама себе ідентифікує (для чоловіків - це професійний статус).

До основних видів соціальних статусів відносять: соціаль-ний і особистий, приписуваний, вроджений, досягнутий.

Таким чином, соціальні відносини - це здебільшого статус-на взаємодія індивідів і груп індивідів. Коли йдеться про статус або становище (позицію) людей і спільнот у суспільстві, соціоло-ги акцентують увагу на його трьох важливих характеристиках:

1) статус уособлює обсяг політичних та юридичних прав, обов'язків і можливостей, зафіксований, як правило, законодавчо, а в ряді випадків - і в неписаних нормах і традиціях;

статус відображається у таких соціальних вимірах, як рівень доходу, рівень освіти, стать, етнічне походження, місце у структурі влади;

за традицією, започаткованою знаним німецьким соціологом М.Вебером, статус визначається також як оцінка ззовні, тобто з боку інших (престиж).

Звідси випливає, що одним з важливих, апробованих довготривалою практикою механізмів соціального розвитку є розподіл індивідів та груп індивідів у суспільстві за статусами або позиціями. Статуси та їх ієрархія, що відображають неоднаковий доступ індивідів та груп індивідів до соціальних благ і ресурсів, звичайно ж зумовлюють соціальне розшарування (стратифікацію) людей у суспільстві. Водночас система соціальної стратифікації (нерівності) стимулює соціальний розвиток, що досить переконливо довів, зокрема, відомий американський соціолог-функціоналіст Кінгслі Девіс. Як зазначає цей дослідник, людство здавна мріяло про суспільство, в якому б не було нерівності. Однак дійсність завжди виявлялась принципово іншою. Будь-яке суспільство стає перед необхідністю розподіляти індивідів за позиціями в со-ціальній структурі і примушувати чи заохочувати їх до виконання обов'язків залежно від таких позицій. Якщо б обов'язки, адекватні різним позиціям, були однаковою мірою сприятливі для здоров'я, однаково важливі б для виживання соціуму і вимагали б приблизно-но однакової обдарованості, то суспільству було б байдуже, хто і які позиції займає.

Проте насправді суспільству не байдуже, хто на які позиції претендує і не тільки тому, що одні позиції самі по собі є привабливішими за інші. Річ у тім, що є позиції, які потребують особли-вої обдарованості, а інші - не потребують; одні позиції важливіші за інші. І тому суспільство повинно мати різні види винагород (економічні, естетичні, символічні блага), щоб заохочувати до виконання обов'язків і диференційовано розподіляти ці винагороди між по-зиціями. "В певному розумінні, - пише К. Девіс, - винагороди "вбу-довані" в позиції. Їх становлять "права", співвідносні з

позицією, що може бути названо, і привілеями... Якщо права і привілеї різних позицій в суспільстві мають бути нерівними, тоді і суспільство має бути стратифікованим - нічого іншого стратифікація не означає".

Отже, робить висновок американський учений, соціальна нерівність є об'єктивно виробленим механізмом, за допомогою якого суспільства проявляють турботу про те, щоб найважливіші позиції (функції) цілеспрямовано заповнювались найбільш компетентними індивідами. А це, в свою чергу, забезпечує системність та упорядкованість соціального розвитку, який розглядається функціоналістами як безперервний, еволюційний процес, як правило, позбавлений серйозних потрясінь і катаклізмів.

Зрозуміло, соціальна стратифікація тільки тоді може відігравати роль досить ефективного механізму соціального розвитку на еволюційних засадах, коли вона є легітимною і припустимою. Якщо ж соціальна нерівність виникає в результаті узурпації невеликою групою людей основних соціальних благ, ресурсів і влади, а решта суспільства виявляється відчуженою від цих благ і влади, це законо-мірно призводить до виникнення конфліктів. І тоді вже соціальний розвиток відбувається в межах конфліктологічної парадигми.

Кожний соціальний статус включає в себе низку ролей, утворюючи ролевий набір.

Соціальна роль - це модель поведінки, яка орієнтована на даний статус, це шаблонний вид поведінки, спрямований на виконання прав та обов'язків власником певного статусу.

У вузькому розумінні соціальний розвиток - такий тип змін у системі соціально-групових (соціально-статусних, класових, трудових, сімейно-шлюбних, територіально-поселенських, демографічних) відносин, системи соціальної безпеки суспільства, що відзначається переходом їх від нижчого до вищого, більш якісного стану.

У контексті нашого аналізу сутності та змісту соціального розвитку розглядатимемо його переважно у вузькому розумінні.

У вузькому розумінні зміст соціального розвитку становлять передовсім зміни в соціальній структурі, яка в сучасних суспільствах має складний багаторівневий характер.

1.2. Складові соціального розвитку

Процеси соціального розвитку відбуваються в суспільстві. Специфічні особливості зазначених процесів детерміновані конкретно-історичним характером суспільства.

Суспільство - це сукупність засобів взаємодії та форм об'єднання людей, що склалися історично, мають спільну територію, загальні культурні цінності та соціальні норми, характеризуються соціокультурною ідентичністю її членів.

До найхарактерніших сутнісних рис суспільства належать:
спільні території проживання людей;
цілісність і сталість (єдине ціле);
здатність відтворювати динаміку внутрішніх зв'язків;
певний рівень розвитку культури, наявність системи норм, єдність загальної системи цінностей;
автономність та самодостатність, самовідтворення, саморегулювання.

До основних сфер суспільного життя відносять економічну, політичну, соціальну, духовну політику.

Суспільство включає в себе низку системних елементів, що дає можливість трактувати його як соціальну систему.

Соціальна система - це цілісне утворення, основними елементами якого є люди, їх зв'язки та взаємовідносини, соціальні інститути та організації, соціальні групи та спільноти, норми і цінності.

Процес соціального розвитку неможливий без соціальних змін у суспільстві. Соціальна сфера життя суспільства є динамічним процесом. Відомі вчені, зокрема соціологи (О.Конт, Г.Спенсер, М.Вебер, К.Маркс), акцентували увагу на динамізмі соціального життя. В соціології динамізм соціальної життєдіяльності позначають поняттям "соціальні зміни".

Соціальні зміни - це процес зрушень у суспільному житті, виникнення нових явищ, структур, характеристик у різних соціальних системах і підсистемах під час їх взаємодії.

Соціальні зміни - це тип руху соціальних явищ, процесів, структур у суспільстві, в результаті чого створюється соціальна реальність.

Існує два типи змін у межах соціальної динаміки суспільства:

перший тип включає регулярні або функціонально-побутові дії соціальних суб'єктів, що утримують стан соціальної структури у заданих межах;

другий тип полягає в трансформації суспільства, що веде до нової якості соціального буття. Соціальний розвиток якраз і є складовою зазначеного (другого) типу соціальних змін.

Соціальні зміни реалізуються в соціальних процесах. Соціальний процес - це послідовна зміна станів у соціальних системах і підсистемах суспільства, яка проявляється як рух у часі низки соціальних подій чи явищ певної спрямованості.

За характером соціальні процеси мають бути:

- а) еволюційними або революційними;
- б) прогресивними або деструктивними;
- в) процесами розвитку або процесами деградації.

У процесі соціального розвитку людина реалізує себе на основі соціальних зв'язків. Соціальний розвиток - це сукупність об'єктивно існуючих соціальних зв'язків. Соціальні зв'язки - це процес функціонування та розвитку соціальних (суспільних) відносин, форма їх вияву.

Система соціальних зв'язків проявляється в соціальних контактах,

соціальних діях, соціальних взаємодіях.

Соціальні контакти - це первинні форми соціальних зв'язків. Основними їх видами є:

- 1) просторові контакти;
- 2) контакти зацікавленості;
- 3) контакти обміну.

Соціальні дії - це будь-яка дія, орієнтована на мотиви інших людей. Це поняття вперше було введено Вебером.

Соціальні взаємодії - це система взаємозумовлених соціальних дій, за яких дії одного суб'єкта (індивіда, групи, спільноти) одночасно є причиною і наслідком відповідних дій інших (зас-новник теорії соціальних взаємодій американський соціолог Хо-манс. Існує низка теорій соціальної взаємодії).

На основі соціальних зв'язків відбувається процес соціологізації людини.

Соціологізація - це процес освоєння людиною соціального досвіду, який охоплює все її життя, завдяки якому індивіди реалі-зують свій людський потенціал і засвоюють культуру та цінності

Соціальний розвиток відбувається в межах певної соціальної структури суспільства. Вона є своєрідною формою, в межах якої здійснюється соціальний розвиток. Соціальна структура виникає як результат суспільного поділу праці.

Соціальна структура суспільства - це ієрархічно упорядкована сукупність індивідів, соціальних груп, спільнот, організацій, інститутів, об'єднаних стійкими взаємовідносинами.

Поняття "соціальна структура" вживається в широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні соціальна структура - це скла-дова суспільства, в основу якої покладено процес функціонування та розвитку соціальних (суспільних) відносин. Соціальна структура суспільства характеризується сталими взаємовідносинами еле-ментів у соціальній системі, кожний з яких функціонує на рівні складної підсистеми з певними взаємозв'язками, взаємозалежностями. Основними елементами соціальної структури є люди (індивіди, особистості), які обстоюють певні соціальні позиції (статуси) у системі соціальних відносин, виконуючи при цьому певні соціальні функції (ролі). Саме на основі статусно-рольових ознак соціальної структури суспільства відбувається об'єднання людей у соціальні спільноти (класи, групи). У цьому зв'язку соціальну структуру суспільства часто визначають як сукупність статусів і ролей.

У вузькому розумінні соціальною структурою є система соціально-групових відносин. Основний елемент соціальної структури - система соціальних спільнот, насамперед соціальних груп (класи, етноси, сім'я, тощо, тобто рівні соціальної структури суспільства), що реалізується в системі соціальних відносин (у вузькому розумінні). Вона охоплює: соціально-класові, соціально-трудова, соціально-демографічні, етнонаціональні, сімейно-шлюбні, соціально-територіальні відносини. Кожний із зазначених

елементів соціальної структури суспільства складається з різноманітних підсистем з певними внутрішніми властивостями.

Зазначені елементи соціальної структури суспільства є об'єктом соціальної політики. Соціально-класові, етнонаціональні, соціально-демографічні, сімейно-шлюбні та інші види соціальних відносин, що становлять соціальну структуру суспільства, основу соціальної сфери, значною мірою детермінують самореалізацію людиною власного соціального потенціалу, стан її соціальної безпеки. Зазначене зумовлює необхідність цілеспрямованого регулювання суб'єктами соціальної політики всіх елементів соціальної структури суспільства, створення умов для їх оптимального розвитку та функціонування.

У рамках соціальної структури розрізняють три рівні структурної організації: мікро-, мезо- і макроструктуру.

Важливим елементом соціальної структури є соціальні групи. Соціальна група є своєрідним посередником між людиною та суспільством. Соціальний статус особистості - це належність її до певної соціальної групи. Поняття "соціальна група" є родовим щодо понять "клас", "нація", "колектив" тощо.

Соціальна група - це відносно стійка, історично сформована сукупність людей, об'єднаних на основі загальних соціально значущих ознак.

Виділяють два типи соціальних груп - первинні та вторинні. До перших відносять малі соціальні групи, до других - середні та великі.

Мала соціальна група - це нечисленна за складом група, члени якої об'єднані спільною діяльністю і перебувають у безпосередньому стійкому особистому спілкуванні (сім'я, бригада, кафедра).

Середні соціальні групи - групи, основу яких становлять міжпозиційні, статусно-рольові зв'язки при збереженні певного обсягу міжособистісних контактів (жителі села чи міста, колективи фірм, банків, підприємств, навчальних закладів).

Велика соціальна група - це численна за складом група людей, об'єднаних для спільної діяльності, для яких невластиві між-особистісні та статусно-рольові зв'язки і відносини, а взаємодія між ними формальніша, ніж між середніми соціальними групами. Прикладами їх є класи, етнічні спільноти (плем'я, народність, нація), вікові групи (молодь, пенсіонери), статеві групи (чоловіки, жінки), групи-організації (партія, профспілки, армія).

1.3. Цілі соціального розвитку

Соціальний розвиток - незворотні, цілеспрямовані зміни соціальних відносин. Це перехід соціальних систем, спільнот, інститутів та організацій до якісно нового стану. У найзагальнішому вигляді цілі соціального розвитку полягають у таких змінах (модернізації) усієї системи соціальних відносин, які б адекватно відповідали всім новим і новим потребам людей та можливостям їх реалізації.

Досить повно і разом з тим предметно цілі соціального розвитку розкриті в "Декларації соціального прогресу і розвитку", проголошеній резолюцією 2542 (XXIV) Генеральної Асамблеї ООН ще в грудні 1969 р. Незважаючи на те, що майже за 40 років, які минули з часу ухвалення цієї резолюції, світ кардинально змінився, основні положення декларації не втратили своєї актуальності і сьогодні. Зокрема, в ній зазначається, що соціальний прогрес і розвиток мають бути спрямовані на постійне підвищення матеріального і духовного рівня життя всіх членів суспільства при збереженні поваги та здійсненні прав людини й основних свобод шляхом досягнення таких головних цілей:

- забезпечення права на працю на всіх рівнях, права організувати професійні спілки та асоціації працівників й укласти колективні договори; сприяння повній продуктивній зайнятості, створення справедливих і сприятливих умов праці для всіх, включаючи санітарні умови та охорону праці, забезпечення без будь-якої дискримінації справедливої винагороди за працю, запровадження мінімального рівня заробітної плати, досить високого для забезпечення задовільного рівня життя;

- ліквідація голоду та недоїдання і гарантування права на належне харчування;

- ліквідація зuboжіння; забезпечення неухильного підвищення рівня життя, а також справедливого і рівномірного розподілу доходів;

- досягнення найвищого рівня охорони здоров'я усього населення, по можливості, безоплатно;

- викорінення неграмотності, забезпечення права на загальний доступ на безоплатне обов'язкове навчання в початковій школі та на всіх рівнях; підвищення загального рівня освіти упродовж усього життя;

- забезпечення усіх, особливо осіб, які мають низький дохід та великі сім'ї, задовільними житловими умовами і комунальним обслуговуванням;

- створення та поліпшення системи соціального забезпечення страхування для осіб, які через хворобу, непрацездатність або похилий вік тимчасово чи постійно не мають змоги заробляти на життя;

- охорона прав матері і дитини; захист прав та забезпечення добробуту осіб похилого віку та інвалідів; забезпечення захисту людей, які мають фізичні або розумові вади;

- виховання молоді в дусі ідеалів справедливості і миру, взаємної поваги та взаєморозуміння між народами;

- усунення умов, які породжують злочинність, правопорушення й особливо злочинність неповнолітніх.

"Декларацією соціального прогресу і розвитку" також визначалися принципи, цілі, засоби та методи національних і міжнародних дій, що слугують загальною основою політики соціального розвитку:

Принципи соціального розвитку:

Всі народи і всі люди мають право жити в гідних умовах і умовах свободи та користуватися плодами соціального прогресу;

соціальний прогрес і розвиток ґрунтуються на повазі гідності особистості та забезпечують дотримання прав людини і соціальної справедливості;

соціальний прогрес і розвиток вимагають повного використання людських ресурсів, включаючи, зокрема забезпечення всім, хто перебуває у несприятливих умовах та потребує особливої уваги, рівних можливостей соціального й економічного розвитку;

соціальний розвиток вимагає надання кожній людині права на працю та вільний вибір занять;

швидке зростання національного доходу і багатства та їх справедливий розподіл покладено в основу всякого соціального прогресу, а тому вони мають бути у центрі діяльності кожної держави і уряду;

уряду належить першочергова роль і остаточна відповідальність у забезпеченні соціального прогресу і добробуту народу, здійснення необхідних змін у соціальній структурі.

У Декларації було вказано на взаємозалежність та зв'язок між економічним і соціальним розвитком, а також на значення стратегії комплексного розвитку як інструменту, здатного найповніше врахувати соціальні аспекти на усіх стадіях суспільного розвитку. В цьому документі норми соціальних прав набули нового змісту: головною метою соціальної політики була визнана людина.

На конференціях ООН з питань навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р. та Йоганнесбург, 2002 р.) було визнано концепцію сталого розвитку домінантною ідеологією функціонування світової цивілізації у ХХІ ст. та запроваджено принципи органічного і системного поєднання трьох головних компонентів сталого розвитку суспільства: економічної, природоохоронної і соціальної.

Концепція сталого розвитку ґрунтується на трьох основних принципах:

забезпечення збалансованості економіки та екології, тоб-то досягнення такого ступеня розвитку, коли людство у виробничій або іншій економічній діяльності уникає руйнування середовища існування;

забезпечення збалансованості економічної та соціальної сфер (з акцентуванням уваги на людському вимірі), що означає максимальне використання в інтересах населення ресурсів, які дає економічний розвиток;

виконання завдань, пов'язаних з розвитком, в інтересах не тільки сучасних, а й усіх майбутніх поколінь, що мають рівні права на ресурси.

Важливим аспектом концепції сталого розвитку сучасного світу в контексті тенденцій глобалізації є питання розвитку людського капіталу, підвищення ролі інститутів та значення інституційного підходу у формуванні політики розвитку.

Тема соціального розвитку як невід'ємної складової та умови соціального прогресу дістала подальшого розвитку у Декларації про права на розвиток, прийнятій ООН 4 грудня 1986 р. Цією Декларацією було визначено сфери впливу та відповідальності людини і держави:

за людиною визнавалася роль основного суб'єкта процесу розвитку, активного учасника і бенефіціанта права на розвиток; на людину покладалася також відповідальність за розвиток в індивідуаль-ному і колективному плані, обов'язки перед суспільством як таким, що здатне забезпечити вільний і повний розвиток особистості;

за державою закріплювалися право і обов'язок визначити відповідну національну політику розвитку, спрямовану на постій-не зростання добробуту всього населення і кожної окремої особи.

Сьогодні основні дії світової спільноти у соціальній сфері спрямовані на виконання цілей Декларації тисячоліття, затвер-дженої резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 8 вересня 2000 р.: домогтися, щоб "глобалізація стала позитивним фактором для всіх народів світу".

Глобальні цілі розвитку тисячоліття були прийняті в україн-ському контексті, з огляду на особливості розвитку нашої країни. Цілі Розвитку Тисячоліття для України - це 6 орієнтирів та 13 кон-кретних завдань на довгострокову перспективу, адаптованих з урахуванням особливостей національного розвитку нашої країни:

подолання бідності (Ціль 1);

забезпечення якісної освіти впродовж життя (Ціль 2);

сталий розвиток довкілля (Ціль 3);

поліпшення здоров'я матерів та зниження дитячої смерт-ності (Ціль 4);

обмеження поширення ВІЛ-інфекції/СНІДу та туберкульо-зу і започаткування тенденції до скорочення їх масштабів (Ціль 5);

забезпечення гендерної рівності (Ціль 6).

Важливі функції, спрямовані на оптимізацію процесів соціального розвитку, відводяться органам державної влади, структурам громадянського суспільства та науково-експертному середовищу. Зокрема, в згаданій вже "Декларації соціального прогресу і розвитку" ООН серед інших фігурують такі засоби і методи до-сягнення цілей, визначених у цьому документі:

- планування соціального прогресу і розвитку як складова частина планування загального пропорційного розвитку;

створення, де це необхідно, національних систем з роз-робки і втілення в життя соціальної політики і програм сприяння

боку зацікавлених держав плановому регіональному розвитку з урахуванням різних регіональних умов та потреб, зокрема розвитку районів, що перебувають у несприятливих умовах або відсталих порівняно з рештою регіонів країни;

заохочення основних та прикладних соціальних дослід-жень, особливо порівняльних міжнародних досліджень, стосовно планування і виконання програм соціального розвитку;

вжиття заходів щодо розширення участі широких мас в економічному, соціальному, культурному і політичному житті країн за посередництвом національних урядових органів і неурядових організацій, кооперативів, сільських асоціацій, організацій робіт-ників і роботодавців, жіночих і

молодіжних організацій за допомогою національних і регіональних планів соціального і економічного прогресу та громадського розвитку, з метою досягнення повної інтеграції національного суспільства, прискорення процесу соціальної мобільності та зміцнення демократичної системи;

мобілізація громадської думки як на національному, так і на міжнародному рівні на підтримку принципів і цілей соціально-го прогресу і розвитку;

прогресивне збільшення бюджетних та інших ресурсів, необхідних для фінансування соціальних аспектів розвитку;

досягнення справедливого розподілу національного доходу шляхом використання, зокрема, податкової системи і державних витрат як інструменту розподілу і перерозподілу доходу для сприяння соціальному прогресові;

вжиття заходів щодо відповідного контролю над використанням землі в інтересах суспільства;

вжиття відповідних законодавчих, адміністративних та інших заходів з питань забезпечення усіх не лише політичними і громадянськими, а й у повному обсязі економічними, соціальними і культурними правами без жодної дискримінації;

вжиття заходів щодо різкого збільшення обсягів і диверсифікації сільськогосподарського виробництва, зокрема шляхом проведення демократичних аграрних реформ, з метою забезпечення достатніх і добре збалансованих поставок продовольства, справедливого його розподілу серед усього населення та поліпшення норм харчування;

вжиття заходів щодо впровадження за участю уряду програм будівництва дешевого житла як у сільських, так і в міських районах;

надання безоплатних послуг у сфері охорони здоров'я всьому населенню і забезпечення загальної доступності до відповідних профілактичних та лікувальних закладів;

розробка та втілення в життя законодавчих заходів й адміністративних положень з метою здійснення всебічних програм у сфері соціального забезпечення;

підготовка національних кадрів і персоналу, в тому числі адміністративного, управлінського, професійного і технічного, необхідного для реалізації планів і політики соціального розвитку.

Таким чином, держава, неурядові організації мають у своєму розпорядженні достатньо засобів, методів та інструментів, за допомогою яких відповідно до специфіки діяльності державних та недержавних інститутів можна справляти регулюючий вплив на соціальний розвиток, послаблюючи, зокрема, дію негативних чинників об'єктивно відтвореної в суспільстві соціальної нерівності.

1.4. Особливості управління процесами соціального і гуманітарного розвитку

Управління - це процес упорядкування системи. Управління являє собою процес упорядковуючого впливу на систему, який здійснюється відповідно до властивої їй внутрішньої логіки розвитку, притаманних їй об'єктивних закономірностей, який проти-стоїть дезорганізації.

Управління багатогранне. Характеризуючи навколишній світ, вчені виділяють три його компоненти - неживу природу, живу природу і людське суспільство. Згідно з цими компонентами наводиться класифікація процесів управління (його основні класи):

процеси управління в неживій природі (в технічних системах). Цей клас управління називається управлінням речами, що є сферою вивчення технічних наук;

процеси управління у живій природі (організмах). Цей клас управління належить до управління в біологічних системах і є предметом вивчення природничих наук;

процеси управління в соціальних системах. Цей клас управління називають соціальним управлінням, він належить до управління суспільними відносинами, людьми і є предметом вивчення суспільних наук.

Таким чином, феномен управління спостерігається в системах різного класу - соціологічній, біологічній, технічній і є предметом дослідження багатьох галузей наукового знання. Велика кількість об'єктів, що мають власні механізми управління, зумовила необхідність їх певної управлінської градації, що представлена в двох основних площинах:

перша - це самі управлінські потенціали об'єктів (економічних, соціальних, політичних, духовних відносин), їх здатність до саморегулювання, тобто об'єктивного управління.

друга - це управління як вид свідомої цілеспрямованої діяльності, тобто соціальне управління.

Соціальне управління і соціальна політика як його різновид якраз і входить до другої площини (або класу) управління. Тому соціальне управління можна визначити як свідому цілеспрямовану діяльність, яка має за мету упорядкування процесів суспільного буття, соціального розвитку зокрема, тобто соціальне управління - це процес, покликаний приводити той чи інший об'єкт, ту чи іншу складову процесів соціального розвитку у відповідність з потребами, законами функціонування і розвитку власного потенціалу.

Таким чином, особливістю управління є те, що в ньому існують (діють) два типи управлінського впливу на власний розвиток: стихійний, неупорядкований (об'єктивна саморегуляція) і свідомий, цілеспрямований, тобто соціальне управління.

Отже, суспільство, зокрема процеси соціального розвитку - це саморегульована система. Особливістю об'єктивного (стихійного) управління (саморегулювання) в суспільстві є те, що в даному випадку упорядковуючий вплив на суспільну (соціальну) систему середнім результатом взаємодії різних (як конструктивних, так і деструктивних) сил, зокрема випадкових

явищ, процесів. Класичним прикладом такої об'єктивної саморегуляції є ринок, процеси соціальної мобільності, духовної самоорганізації тощо. Соціальна саморегуляція - це процес самоздійснення, самоорганізації суспільного буття, процесів соціального розвитку, що ґрун-тується на основі чинників об'єктивної (спонтанної, самодовільної, неупорядкованої) регуляції, соціального регулювання та внутрішньої свідомої саморегуляції особистістю своїх сутнісних сил. Складовими елементами такої саморегуляції, що безпосередньо чи опосередковано впливають на соціальний розвиток, є: соціаль-но-демографічні процеси (пов'язані з відтворенням населення); ринок праці (формується на основі попиту і пропозиції робочої сили, процеси соціально-трудо-вих відносин); самозайнятість населення; процеси соціальної мобільності; міграційні процеси; самореалізація соціального потенціалу людини.

Об'єктивна саморегуляція формує умови для розмаїття форм самоздійснення людини у процесі соціального розвитку, сприяє повнішому розкриттю і самореалізації її трудового потенціалу, самовіддачі в трудовому житті на основі життєздатних мотивацій-них механізмів продукуючої праці і створення умов для розши-рення та поглиблення простору соціальної активності, утвердження нової, позитивної логіки соціальної динаміки особистості і суспільства. Але об'єктивна саморегуляція процесів розвитку суспільства, зокрема соціального розвитку, містить як конструктивні, творчі, так і руйнівні, деструктивні моменти. Тому будь-яка абсолютизація ролі чинників об'єктивної саморегуляції соціального розвитку неминуче пов'язана з недооцінкою свідомої цілеспрямованої діяльності в цій сфері і, насамперед, активної, зваженої управлінської діяльності, соціального і державного управління, зокрема соціальної політики. Значення свідомої управлінської діяльності, приміром соціального, державного управління, економічної, соціальної, гуманітарної полі-тики як чинників оптимізації процесів соціального розвитку, в сучасних умовах істотно зростає, оскільки вона має реконструювати, здійснити кардинальну реформу життєдіяльності суспільства.

Таким чином, процеси соціального розвитку відбуваються на основі трьох головних рівнів:

об'єктивної саморегуляції, основою якої є процес функціонування і розвитку суспільних (економічних, політичних, соціальних та духовних) відносин;

соціального управління, в основу якого покладена свідома, цілеспрямована діяльність суб'єктів суспільного буття, зокрема соціального управління та соціальної політики;

внутрішньої свідомої саморегуляції людиною свого соціального, духовного потенціалу, сутнісних соціальних сил, свого бачення міри і сталості власної соціальної безпеки.

ТЕМА 2. МОДЕРНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН

2.1 Соціальна взаємодія та соціальні зв'язки

Головною особливістю соціального життя є взаємодія індивідів, соціальних груп у межах відповідних соціальних інститутів.

Соціальна взаємодія — система взаємозумовлених соціальних дій, за яких дії одного суб'єкта (індивіда, групи, спільноти) одночасно є причиною і наслідком відповідних дій інших.

У процесі її реалізується соціальна дія партнерів, відбувається взаємне пристосування дій кожного з них, однотайність у розумінні ситуації, усвідомленні її смислу дій, певний ступінь солідарності між ними. Види соціальної взаємодії класифікують: — за кількістю суб'єктів взаємодії: між двома людьми, між індивідом і групою, між групами; — за характером взаємовідносин суб'єктів взаємодії: односторонні та двосторонні, солідарні (узгоджені) та антагоністичні (ворожі); — за терміном: короткочасні й довгочасні; — за наявністю (відсутністю) організованості: організовані та неорганізовані; — за свідомістю взаємодії: усвідомлені та неусвідомлені; — за «матеріальністю» обміну: інтелектуальні (ідейні), почуттєві (емоційні) та вольові. Існують два основних рівні дослідження соціальної взаємодії: міжособова (основний фокус досліджень на мікрорівні) та інституційна інтеракція (на макрорівні суспільства). У будь-якому соціальному контексті поєднуються елементи їх обох.

Соціальна взаємодія — це форма соціальних зв'язків, що реалізуються в обміні діяльністю, інформацією, досвідом, здібностями, уміннями, навичками та у взаємному впливі людей, соціальних спільнот; система взаємообумовлених соціальних дій, зв'язаних циклічною залежністю, при якій дія одного суб'єкта є одночасно причиною і наслідком у відповідь дій інших суб'єктів.

Об'єктивною основою соціальної взаємодії є спільність чи розбіжність інтересів, близьких чи віддалених цілей, поглядів. Її посередниками, проміжними її ланками, наприклад у сфері праці, є знаряддя і предмети праці, матеріальні й духовні блага та досвід.

Для позначення соціальної взаємодії в соціології використовується спеціальний термін «інтеракція».

Інтеракція — динамічна взаємодія і співвідношення між двома чи більше перемінними, коли величина одної перемінної впливає на величину інших змінних. Головна особливість соціальної взаємодії полягає в тому, що вона є процесом впливу індивідів один на одного. Інакше кажучи, у процесі взаємодії має місце вплив свідомості, інтересів, потреб, поведінських установок однієї людини на іншу та навпаки. Соціальні взаємодії за формами прояву є більш складними, ніж соціальні дії. До складу соціальних взаємодій входять окремі соціальні дії, статуси, ролі, відносини, символи тощо.

Головною особливістю соціального життя є взаємодія індивідів, соціальних груп у межах відповідних соціальних інститутів.

Соціальна взаємодія — система взаємозумовлених соціальних дій, за яких дії одного суб'єкта (індивіда, групи, спільноти) одночасно є причиною і наслідком відповідних дій інших.

У процесі її реалізується соціальна дія партнерів, відбувається взаємне пристосування дій кожного з них, одностайність у розумінні ситуації, усвідомленні її смислу дій, певний ступінь солідарності між ними.

Види соціальної взаємодії класифікують:

— за кількістю суб'єктів взаємодії: між двома людьми, між індивідом і групою, між групами;

— за характером взаємовідносин суб'єктів взаємодії: односторонні та двосторонні, солідарні (узгоджені) та антагоністичні (ворожі);

— за терміном: короткочасні й довгочасні;

— за наявністю (відсутністю) організованості: організовані та неорганізовані;

— за свідомістю взаємодії: усвідомлені та неусвідомлені;

— за «матеріальністю» обміну: інтелектуальні (ідейні), почуттєві (емоційні) та вольові.

Існують два основних рівні дослідження соціальної взаємодії: міжособова (основний фокус досліджень на мікрорівні) та інституційна інтеракція (на макрорівні суспільства). У будь-якому соціальному контексті поєднуються елементи їх обох.

2.2 Види і функції соціальних інститутів

Соціальні інститути класифікують на основі різних критеріїв. Найпоширенішою є класифікація за критерієм цілей (змістових завдань) і сферою дії. У такому разі прийнято виокремлювати економічні, політичні, культурні та виховні, соціальні комплекси інститутів:

— економічні (власність, гроші, банки, господарські об'єднання різного типу) — забезпечують виробництво і розподіл суспільного багатства, регулюють грошовий обіг

— політичні (держава, Верховна Рада, суд, прокуратура) — пов'язані з встановленням, виконанням і підтриманням певної форми політичної влади, збереженням і відтворенням ідеологічних цінностей;

— культурні та виховні (наука, освіта, сім'я, релігія, різні творчі установи) — сприяють засвоєнню і відтворенню культурних, соціальних цінностей, соціалізації індивідів;

— соціальні — організовують добровільні об'єднання, регулюють повсякденну соціальну поведінку людей, міжособистісні стосунки.

За критерієм способу регулювання поведінки людей у межах певних інститутів виділяють формальні та неформальні соціальні інститути.

Формальні соціальні інститути. Засновують свою діяльність на чітких принципах (правових актах, законах, указах, регламентах, інструкціях), здійснюють управлінські й контрольні функції на підставі санкцій,

пов'язаних із заохоченням і покаранням (адміністративним і кримінальним). До таких інститутів належать держава, армія, школа тощо.

Неформальні соціальні інститути. Вони не мають чіткої нормативної бази, тобто взаємодія у межах цих інститутів не закріплена формально. Є результатом соціальної творчості та волевиявлення громадян. Соціальний контроль у таких інститутах встановлюється за допомогою норм, закріплених у громадській думці, традиціях, звичаях. До них відносять різні культурні і соціальні фонди, об'єднання за інтересами тощо.

Кожен соціальний інститут виконує специфічну функцію. Їх сукупність формує загальні функції. Основоположними і найбільш значущими серед них є:

— регулятивна функція — полягає у регулюванні за допомогою норм, правил поведінки, санкцій дій індивідів у межах соціальних відносин (забезпечується виконання бажаних дій і усунення небажаної поведінки);

— функція відтворення, безперервності суспільних відносин — завдяки їй соціальний інститут транслює досвід, цінності, норми культури з покоління в покоління; соціальні інститути існують у всіх суспільствах і є частиною звичаїв народу;

— інтегративна функція — полягає у згуртуванні прагнень, дій, відносин індивідів, що в цілому забезпечує соціальну стабільність суспільства;

— комунікативна функція — спрямована на забезпечення зв'язків, спілкування, взаємодії між людьми за рахунок певної організації їх спільної життєдіяльності.

Перелічені функції притаманні кожному інституту. Сім'я — наочний приклад такої багатосторонньої функціональності. Крім них, соціальні інститути можуть виконувати конкретні економічні, управлінські, політичні та інші функції, які бувають явними та латентними. Явні (формальні) функції зафіксовані в нормативних документах, усвідомлені й прийняті причетними до певного інституту людьми, підконтрольні суспільству. До явних функцій інституту освіти можна віднести набуття грамотності, професійну соціалізацію тощо. Латентні (приховані) функції є офіційно незаявленими, але насправді здійснюються. Латентною функцією інституту освіти є, наприклад, так звана «соціальна селекція», що виявляється у закріпленні й досягненні через систему освіти (елітарні престижні вузи, які дають затребувану професійну кваліфікацію) соціальної нерівності. Інколи явні та латентні функції можуть збігатися, але за їх розбіжності виникає нестабільність, навіть дезорганізація суспільства.

Підтриманню функціональності соціального інституту сприяють:

— наявність соціальних норм, приписів, які регулюють поведінку людей;

— інтеграція інституту в соціальну систему суспільства, що забезпечує йому підтримку самого суспільства;

— можливість здійснювати соціальний контроль за дотриманням норм поведінки;

— наявність матеріальних засобів та умов для підтримки діяльності інституту.

Якщо цих умов не дотримуватися, соціальні інститути стануть дисфункціональними, у їх роботі виникнуть збої, порушення, що може дестабілізувати суспільство.

Серед найпоширеніших дисфункцій виділяють:

— невідповідність інституту конкретним потребам суспільства (нечіткість інституціональної діяльності);

— розмитість, невизначеність функцій, вироджування їх у символічні, неспрямовані на досягнення раціональних цілей;

— зниження авторитету соціального інституту в суспільстві;

— персоналізація діяльності інституту, яка означає, що він перестає діяти відповідно до об'єктивних потреб, змінює свої функції залежно від інтересів окремих людей, їх особистих рис.

У сучасному українському суспільстві, яке переживає соціальну трансформацію, простежуються типові риси інституціональної кризи (дисфункції у діяльності основних соціальних інститутів). Так, дисфункції політичних інститутів проявляються у нездатності стабілізувати суспільне життя, працювати в інтересах більшості населення, беззаконні, криміналізації, корумпованості. Простежується тенденція зниження авторитету і недовіра до основних інститутів державної влади.

2.3 Соціальна нерівність — основа стратифікації

Соціальна нерівність, що є підставою стратифікації суспільства, сприймається як основна його властивість. Історія людства не знає суспільства без соціальної нерівності. Нерівність у доходах, владі, престижності занять, освіті виникла разом з людським суспільством, але попервах вона була дуже незначною, тому стратифікації в простих суспільствах майже не існувало. У складних суспільствах нерівність посилилась і поділила людей спочатку на рабів і рабовласників, потім на касти, верстви, класи.

Історично першою системою соціальної стратифікації є рабство — економічна, соціальна й правова форма поневолення людей з позбавленням їх будь-яких прав. У деяких країнах (Індії, частково США) на руїнах рабовласницького устрою з'явився кастовий. Каста (від португ. *caste* — рід, покоління) — замкнута спільнота людей, зв'язаних походженням чи правовим статусом, належність до якої успадковується. Це соціальна група (страта), членом якої людина стає з народження, перейти до іншої касты вона не має права. На думку М. Вебера, каста є формою ранжування за критерієм престижу. В Індії налічується чотири основні касти: священиків, воїнів, купців, робітників та селян і близько 5 тис. неосновних каст і «підкаст». Саму

касту визначає передовсім фах, який переходить від батька до сина протягом життя десятків поколінь. Кожна каста живе згідно з приписами і заборонами, що регулюють поведінку саме в цій касті.

Формою стратифікації, яка передувала класам, є верстви — соціальні групи, котрі мають успадковані привілеї, права та обов'язки, закріплені звичаями та законами і у відповідності з ними займають певне положення в ієрархічній структурі суспільства. За М. Вебером, верства — це спільнота людей, заснована на уяві про честь, з відповідним специфічним стилем життя, до якого входить набір звичок, цінностей, вірувань тощо. Класичним взірцем були верстви в Європі на межі XIV—XV століть, коли суспільство поділялося на вищі верстви дворян і священнослужителів і нижчі — ремісників, купців, селян.

Промислова революція XVIII—XIX століть зруйнувала цю систему і привела до формування класів. Клас — головний елемент стратифікації капіталізму. Це велика група людей, що мають однаковий соціально-економічний статус в системі соціальної стратифікації. Отже, термін «клас» на відміну від «верстви» не просто відображає соціальні «перегородки», привілеї та умовності, а включає показники економічного становища людей. Один клас від іншого (вищий від середнього чи від робітничого) відрізняється за такими характеристиками, як багатство, солідарність, влада тощо.

Марксист-ленінці розглядали термін «клас» як економічну категорію (альтернативного підходу, згідно з яким клас не є виключно економічним явищем, дотримуються деякі американські соціологи).

К. Маркс розрізняв класи за їх відношенням до власності на капітал і засоби виробництва, поділяючи населення на тих, хто має власність і тих, хто її не має, — на капіталістів і пролетарів. Селяни й дрібні власники не підпадали під цю класифікацію. Вони були, на думку Маркса, «пережитками» докапіталістичної економіки і мали з часом зникнути.

В. Ленін соціальним класом уважав велику групу людей, що відрізняються від інших місцем в історично визначеній системі суспільного виробництва, відношенням до засобів виробництва, роллю в суспільній організації праці і способами отримання та розмірами тої долі суспільного багатства, яку вона має.

За І. Уорнером, соціальний клас — це група людей, що відносять себе до певної позиції в системі соціальної ієрархії: вищий — вищий, низший — вищий, вищий — середній, вищий — низший, низший — низший.

За М. Вебером, класи — це агрегати людей, які мають однакові життєві шанси. Він поділяв населення на класи відповідно до різних «життєвих шансів». В одного класу головне капітал, в іншого — кваліфікація. Усе населення М. Вебер поділяв на чотири класи: 1) власників; 2) інтелектуалів (адміністраторів і менеджерів); 3) дрібну буржуазію (дрібні підприємці й комерсанти); 4) робітників.

Особливого значення М. Вебер надавав такому критерію стратифікації, як соціальна репутація, чи статус. Сучасні соціологи дотримуються веберівських принципів стратифікації, визнаючи належність до того чи того класу за такими критеріями:

- тип економічної діяльності — від підприємницької і державної на верхніх щаблях до некваліфікованої праці на нижніх;
- величина доходу — від мільярдів доларів до нуля;
- тип і рівень освіти — від диплома про закінчення престижного вузу до свідоцтва про закінчення початкової школи (цікаво, що кількість років навчання і обсяг знань не такі вже важливі — значно більше важить «престижність» вузу;
- місце проживання — від привілейованих районів до трущоб;
- тип організації дозвілля — від світських раутів і відпочинку на престижних зарубіжних курортах до гри в карти в темних завулках.

Існує поняття абстрактного соціального класу — це сукупність індивідів, що відрізняються наявністю характеризуючих їх об'єктивних атрибутів соціальної позиції, проте, на відміну від соціального класу в його соціологічному розумінні, не володіючих почуттям ідентифікації з іншими членами цієї сукупності, не усвідомлюючи спільності власних інтересів, не володіючих власною організацією. В протилежність абстрактному соціальному класу за Дж. Г. Мідом, клас соціальний в його соціологічному розумінні є конкретним, тобто є групою людей, що функціонує як соціальна одиниця, і члени його знаходяться у безпосередній взаємодії.

У межах одного класу може існувати кілька страт чи прошарків. Окрім загальнокласових рис їм притаманні деякі специфічні ознаки (наприклад джерело доходу). Прошарок складається із осіб однакового соціального статусу. США називають суспільством середнього класу. Середній клас займає проміжне положення між основними класами в системі соціальної стратифікації; йому притаманні неоднорідність становища, суперечливість інтересів, свідомості і політичної поведінки. Відрізняють старий середній клас (середні і дрібні власники) і новий середній клас, до якого входять управлінці, професійні працівники розумової праці (білі комірці і ін.). Саме у США якнайповніше реалізовано принципи класової стратифікації. Тут вчені виокремлюють 4 основні класи: вищий, середній, робітничий і нижчий. Кожен з них, крім робітничого, розбивають ще на 2—3 прошарки. Середній клас кількісно становить близько 60% населення. До його складу входять люди з економічною незалежністю, яскраво вираженою професійною орієнтацією. Це власники підприємств, учені, лікарі, адвокати, банкіри, підприємці. Завдяки тому, що середній клас кількісно є найбільш численним, американське суспільство зберігає стабільність.

Як показали соціологічні дослідження Інституту соціології НАН України, переважна більшість українського населення відводить собі місце на нижніх щаблях «статусної драбини». В українському суспільстві переважає так званий «низький середній клас». «Високий середній клас», що

є найстабільнішою соціальною базою ліберальної суспільної моделі, представлений, за розподілом суб'єктивних ознак, лише двома відсотками. Це ті мешканці України, що визначили свою соціальну позицію як «трохи вищу за середню». Менше одного відсотка мешканців відносять себе до категорії «багатих», а категорії «бідних» і «середніх» — приблизно рівні за кількістю. Суспільство ніби розкололося на дві соціальні групи, що обумовило подвійність його свідомості, громадської думки, ставлення до економічних реформ. Кількісне співвідношення дуже багатих і дуже бідних, що є нині в Україні, виходить далеко за межі необхідної суспільству соціальної нерівності, про яку вже йшлося. Відтак соціальна ситуація є надто напруженою і ще більше погіршується тим, що правляча «еліта» нині всіляко обмежує доступ не тільки до вищого класу, а навіть і до середнього, приймаючи відповідні закони, створюючи приватні привілейовані навчальні заклади, недоступні для інших, встановлюючи оплату праці на рівні заледве прожиткового мінімуму, а не справедливої ринкової ціни.

Соціальна нерівність, що є основою стратифікації суспільства, усіма сприймається як основна його властивість. Проте кожне суспільство намагається організувати «свою» нерівність. У зв'язку з цим соціологію цікавить механізм такої підтримки (відтворення) ієрархічної структури, який не дав би їй можливості розвалитися під впливом різнонапрямлених дій різних соціальних прошарків, що зумовлені суперечністю їхніх інтересів, демократичної класової боротьби.

В теорії індустріального суспільства демократична класова боротьба — це боротьба, що ведеться в межах представленої демократії шляхом використання загальних виборчих прав, вільних профспілок, колективних договорів. Результати соціологічних опитувань свідчать, що люди болісно сприймають соціальну нерівність. Своє місце в соціальній ієрархії вони часто вважають несправедливим. Відчувається антагонізм між вищими і нижчими прошарками. Державні діячі докоряють трудящим за «нерозуміння» суспільних цілей і завдань, небажання «трохи потерпіти», а ті звинувачують управлінців і політиків у некомпетентності, егоцентризмі, зажерливості, корупції. Але те, що за явно вираженого невдоволення соціальною нерівністю, революції, громадянської війни, однак, не відбувається, є результатом дії соціально-нормативної системи, соціальних інститутів, які спонукають людей із розумінням сприймати ті чи ті принципи та дії. Кожне суспільство робить це по-своєму. Так, для підтримування соціальної нерівності на перших етапах розвитку суспільства застосовувалося просте правило сталої організації ієрархічної структури: хто в якій сім'ї народився, той має відповідний статус до кінця своїх днів (раб, кріпак, патрицій тощо). За дотриманням цього правила стежила вся система соціальних інститутів: суд, право, армія, церква. У кастовій суспільній системі в ролі основних інститутів виступають держава і релігія, які використовують силу влади, зброї, ідеологічного тиску для забезпечення привілеїв вищим прошаркам. Ці інститути контролюють функціональне призначення каст, їх чистоту, права

та обов'язки членів, чітко визначають їх місце в соціальній ієрархії. Відхилення від приписуваних законами зразків поведінки карається певними санкціями.

У сучасному суспільстві, хоч усі люди мають формально рівні права з народження, суспільство, як і раніше, підтримує й охороняє свою ієрархію. Так, інститут власності підтримує право на спадок, а отже робить неоднаковими шанси на збагачення людей, що народилися в бідних і багатих сім'ях. Інститути освіти дають можливість отримати освіту, а потім зайнятися престижними видами діяльності не тільки людям з певними природними задатками, а й просто багатим, які можуть за це заплатити. Політичні інститути формують еліту, котра має право на владу, на управління людьми.

Однак ієрархічна структура не залишається сталою. К. Маркс прогнозував, що вона буде змінюватися за рахунок дальшого збагачення невеликої купки багатіїв і зубожіння основної маси населення — трудящих. А це призводитиме до напруження у відносинах між верхніми й нижніми шарами, яке може перерости у відкриту боротьбу за перерозподіл багатства. Тому досить націоналізувати багатство меншості, гадав К. Маркс, і буде встановлений соціалізм. П. Сорокін, хоч і не поділяв думок К. Маркса щодо абсолютного зубожіння мас, схильний був також уважати, що верхня частина соціальної піраміди вибудовується значно швидше, ніж нижня. Проте зростання багатства й влади не безмежне. На думку П. Сорокіна, існує так звана позначка насичення, далі за яку суспільство не може рухатися без ризику катастрофи. Із наближенням суспільства до такої позначки розпочинаються реформи, спрямовані на перерозподіл національного доходу через податки, зміни в економічній та політичній сферах, або інші дії для стримування згубної тенденції.

Отже, стабільність суспільства залежить від конфігурації соціальної стратифікації, від її профілю. Витягнутість профілю по вертикалі свідчить про наявність соціального напруження в суспільстві, що може завершитися соціальною катастрофою. Навпаки, розширення профілю по горизонталі свідчить про стабілізацію суспільних відносин. Важливо, щоб ця стабілізація досягалася не стихійно, а внаслідок дії соціальних інститутів.

Проте, на думку П. Сорокіна, розширення профілю стратифікації теж не повинно бути надмірним. Нерівність — це не тільки характеристика суспільства, а й важливе джерело його розвитку. Зрівнялівка в доходах, відношенні до влади, власності позбавляє індивіда внутрішнього стимулу до дій, самовдосконалення, а отже забирає у суспільства важливу рушійну силу.

Більш важливим чинником функціонування і підтримки стабільності суспільства є досягнення класової гармонії, консенсусу, що означає злагоду, підґрунтям якої є схожість поглядів і орієнтацій стосовно значущих цінностей, цілей, норм, правил поведінки, ролей, владних відносин тощо між індивідами, соціальними групами і спільнотами.

ТЕМА 3. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

3.1 Індикатори соціального розвитку

Об'єктивна взаємозалежність технічних, економічних та соціальних факторів у розвитку регіонів потребує розробки оптимальної системи показників. Різноманітність визначень систем показників є наслідком різних підходів до соціальних досліджень.

Американські соціологи досліджують соціальні показники мети і результатів, французькі фахівці – соціальні показники ресурсів та результатів, залишаючи осторонь питання про цілі. Вітчизняні соціологи будують системи показників, включаючи в них показники цілей, ресурсів, соціальних механізмів та результатів. Формуючи систему показників, слід пам'ятати, що вона повинна мати такі характеристики:

- інтегральний характер показників, що пов'язує різні сфери та рівні соціального розвитку;
- фіксувати плановані й фактичні результати, а не проміжні стани суспільного розвитку;
- мати внутрішню структурованість характеру показників, що пов'язують ступінь розвитку економічних і соціальних результатів;
- здатність до фіксації не тільки кількісних змін, а й якісних станів.

Тож розробникам проекту важливо вибрати систему соціальних індикаторів, які дозволяють визначити нормативний стан проекту (соціальний аспект), а також мати змогу відстежувати динаміку розвитку та обслуговування проекту. Побудова системи індикаторів соціального розвитку має ґрунтуватися на принципі кількісної оцінки процесів розвитку нації та народностей. Пропонуємо систему показників, визначення котрих необхідне для соціального проектування.

Соціальний аналіз передбачає не лише фіксацію існуючого рівня, а й прогнозування зміни показників під впливом проекту. Однак слід обережно ставитись до проектування соціальних показників, оскільки багато з них мають тісний взаємозв'язок. Так, зміна вікової структури населення спричиниться і до трансформації суспільного й майнового статусу, змін у житлових потребах та соціальних послугах. Прогнози соціального середовища мають враховувати весь спектр можливих впливів, а не лише змін, зумовлених реалізацією проектів. Різнобічний аналіз цих показників дає можливість визначати зрушення, що відбуваються в соціальному розвитку при реалізації проекту.

Результати прогнозування майбутньої соціальної поведінки ще менш певні, ніж прогнозування економічної поведінки, а розробка ефективних організаційних структур і підходів, покликаних змінити соціальну поведінку,

є ще складнішим завданням. Утім, соціальний аналіз здатен підвищити якість прогнозів проекту, користуючись даними порівнянних проектів і ґрунтуючись на підготовці й великому досвіді аналітиків.

Індикатори, що використовуються в соціальному аналізі:

1. Демографія. Чисельність населення, динаміка зміни чисельності населення, густота (кількість жителів на 1 кв.км), урбанізованість (питома вага населення, що проживає в містах), вікові й етнічні пропорції співвідношення статей по вікових групах, структура сімей.

2. Зайнятість. Чисельність працездатного населення, рівень безробіття, структура робочої сили за віковою та статевою ознаками, плинність кадрів по професійних групах, наявність вакансій по різних професійних групах, по змісту праці, пропозиція робочої сили по тих самих групах.

3. Соціальна структура. Освітня структура населення, кількість студентів на 1 тис. населення, кількість осіб з вищою освітою, чисельність науковців, професійна структура населення, кількість працівників, зайнятих у матеріальному та нематеріальному виробництві структура населення за майновим статусом.

4. Житлові умови. Питома вага сімей, що проживають у власних оселях; частка населення, що проживає у власних квартирах; величина житлової площі, що припадає на одну особу.

5. Громадське життя. Наявність громадських організацій (ділових, професійних, етнічних, релігійних, політичних); участь населення в цих організаціях; рівень суспільних проблем, що порушуються локальними засобами масової інформації; програми (кількість, масштаб), ініційовані громадськими організаціями.

6. Охорона здоров'я. Кількість лікарів у розрахунку на 1 тис. населення, кількість лікарняних ліжок на 1 тис. населення, величина дитячої смертності, величина коштів, що виділяються на охорону здоров'я з бюджету в розрахунку на одного жителя.

7. Злочинність, алкоголізм, наркоманія. Кількість вчинених злочинів, у т.ч. за ступенем тяжкості кількість осіб, засуджених за вчинення злочинів кількість осіб, що страждають на алкогольну залежність кількість наркоманів.

Розробники проектів нерідко безпідставно вважають, що розвиток подій ітиме за оптимістичним сценарієм, виходячи і: завищених оцінок зацікавленості місцевого населення в проекті, зумовлених розумінням потреби в ньому, наявних для реалізації проекту ресурсів, економічних і соціальних стимулів реалізації, а також прогнозів темпів змін соціальних умов.

Отже, соціальний аналіз може сприяти більш ефективній розробці та реалізації проекту завдяки обізнаності з інтересами населення регіонів.

3.2 Соціально-економічні індикатори рівня життя населення

Рівень життя населення визначається як сукупність умов життя відповідно до досягнутого рівня економічного розвитку країни.

Аналіз рівня життя населення охоплює три аспекти:

- зіставлення соціально-економічних індикаторів у динаміці з попередніми роками;
- зіставлення соціально-економічних індикаторів з науковими нормами;
- зіставлення з іншими країнами.

Соціально-економічні індикатори рівня життя населення можна розглядати як узагальнюючі, що відображують сумарне споживання і можливості такого споживання, та як відносні, що характеризують окремі сторони добробуту населення. Типовими узагальнюючими показниками є рівень і динаміка номінальних та реальних доходів населення, загальний обсяг споживання населенням благ і послуг. Особливість цих показників полягає у тому, що вони відображують не тільки абсолютні зміни в рівні життя населення, а також і відносну динаміку в розрахунку на душу населення, сім'ю, тисячу або 10 тис. жителів. Друга група показників визначається тільки у відносному виразі: споживання основних продуктів харчування, інших споживчих товарів, забезпеченість послугами охорони здоров'я, освіти, транспортними, житлово-комунальними тощо на душу населення, сім'ю, тисячу або 10 тис. жителів.

До основних соціально-економічних індикаторів рівня життя населення належать:

- 1) обсяг реального ВВП на душу населення;
- 2) грошові доходи та витрати населення;
- 3) реальна заробітна плата;
- 4) споживання основних продуктів харчування на душу населення;
- 5) природний приріст населення та середня тривалість життя;
- 6) частка витрат бюджету на розвиток соціальної сфери;
- 7) використання вільного часу.

Рівень реального ВВП на душу населення в країні дозволяє робити зіставлення з іншими країнами та виявити, до високо- чи слаборозвинутих країн вона належить. Якщо країна за цим показником належить до слаборозвинутих і в ній висока частка населення пенсійного віку, то це ускладнює проблему фінансування соціальних виплат зазначеної категорії населення.

Грошові доходи і витрати населення відображуються у відповідному балансі та аналізуються за своєю структурою і динамікою по роках.

Доходи, як правило, визначаються сумою грошових коштів, одержаних за певний проміжок часу. Основою доходів населення є грошові доходи у вигляді заробітної плати; від власності — доходи фізичних осіб—суб'єктів підприємницької діяльності; відсотків по внесках; соціальних трансфертів.

Доходи у матеріальній формі для аналізу і зіставлень переводяться у вартісну.

Вирізняють номінальні та реальні доходи населення. Номінальні доходи характеризують обсяг грошових доходів незалежно від темпів інфляції та оподаткування. Реальні доходи враховують зміну споживчих цін і тарифів, а також витрати на податки та інші обов'язкові платежі і спрямовуються на особисте споживання і заощадження.

Оскільки зіставлення в динаміці можливі тільки за реальними показниками, значення номінальних доходів переводяться у реальні за допомогою індексу споживчих цін (*CPI*) — індексу Ласпейреса. Останній називають також індексом вартості життя, тому що він характеризує вплив коливання споживчих цін на рівень життя населення і розраховується за коливанням цін певного фіксованого набору товарів і послуг, що споживає середній житель країни. Підвищення цін призводить до погіршення структури та якості споживання населення. Тому в деяких країнах ставки заробітної плати прив'язують до зміни індексів вартості життя.

Заробітну плату також вирізняють як номінальну та реальну. Купівельну спроможність населення характеризує реальна заробітна плата, яка визначається співвідношенням номінальної, зменшеної на особисті податки і обов'язкові платежі, та індексу споживчих цін:

$$W_p = \frac{W_n - T_p - P_{об}}{CPI}, \quad (1)$$

де W_p , W_n — реальна та номінальна зарплата; T_p — особисті податки; $P_{об}$ — платежі обов'язкові; CPI — індекс споживчих цін — індекс Ласпейреса.

Низький платоспроможний попит населення на вітчизняні товари, який визначається реальною заробітною платою, є однією з причин стагнації. Його поживлення розглядається як стимулюючий чинник щодо відновлення економічного зростання.

Оскільки між реальною заробітною платою та інфляцією існує обернена залежність, то за умови зростання номінальної заробітної плати темпами, нижчими за темпи інфляції, реальна заробітна плата зменшуватиметься.

Аналізу також підлягає диференціація доходів населення за показниками:

- 1) коефіцієнт фондів характеризує, у скільки разів доходи 10 % найбагатшого населення перевищують доходи 10 % найбідніших;
- 2) децільний коефіцієнт диференціації показує, у скільки разів мінімальний дохід 10 % найбільш забезпечених верств населення перевищує максимальний дохід 10 % найменш забезпечених.

В економіках перехідного періоду відзначається зростаюча поляризація в реальних доходах населення, яка супроводжується зростанням бідності. Причинами такої поляризації є те, що джерелом доходів крім заробітної

плати може бути ще й приватна власність. Існує також диференціація в доходах між регіонами, галузями, підприємствами різних форми власності.

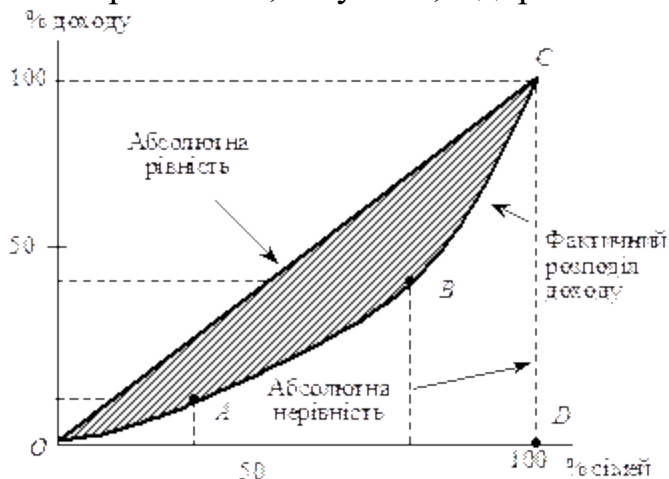

Рис. 1. Крива Лоренца

Графічно диференціація доходів характеризується кривою Лоренца (рис. 1). Бісектриса OC характеризує абсолютну рівність у доходах, коли певний відсоток сімей одержує такий самий відсоток доходу. Лінія $OABC$ показує фактичний розподіл доходу, існуючу нерівність у доходах. Чим більше відхилення кривої Лоренца від бісектриси, тим більша нерівність у розподілі доходу. Рівень нерівності в розподілі доходу характеризує коефіцієнт Джині (k_G). Він розраховується як відношення заштрихованої площі $OABC$ (рис. 1) до площі трикутника ODC :

$k_G = \frac{S_{OABC}}{S_{ODC}}$	(2)
----------------------------------	-----

Чим значніша в суспільстві диференціація доходів, тим більше значення коефіцієнта Джині наближається до 1. За умови теоретичної абсолютної рівності в доходах коефіцієнт Джині дорівнює нулю.

Для аналізу ступеня диференціації доходів визначаються межа малозабезпеченості та частка населення, що перебуває нижче за цю межу або має дохід більше середнього.

Слід зазначити, що основою розвитку економіки в будь-якій країні є наявність середнього класу — великої частки економічно активного населення з пристойним (а не середнім по країні) для сучасної людини рівнем матеріального забезпечення, якого досягають власною високооплачуваною працею. Тобто у світі належність до середнього класу визначається не обсягом приватної власності, а рівнем грошових доходів та можливістю їх заробляти. У розвинутих країнах саме середній клас є опорою ринкових соціально-економічних перетворень, одним із чинників соціально-економічної та політичної стабільності суспільства. Представники середнього класу стимулюють споживчий попит, є основними платниками податків, мають досить вагомий голос у вирішенні політичних та економічних питань, усвідомлюють свої соціально-економічні інтереси та

активно діють заради їх реалізації. У свою чергу, соціально-економічні перетворення повинні бути підпорядковані інтересам середнього класу.

Зазначимо, що за критеріями бідності, прийнятими ООН, до категорії бідних (яких не можна відносити до середнього класу), належать ті, хто мають на проживання 1—2 долари на добу. За цими ж критеріями 50 % сімейного бюджету на харчування витрачають найбільш зубожілі верстви населення. Отже, за цими ознаками можна сказати, що в Україні середній клас лише створюється.

Витрати населення визначаються як його кінцеве споживання й аналізуються за такими складовими:

- обсяг та структура витрат на купівлю продуктів харчування і споживчих промислових товарів;
- витрати на оплату послуг;
- податки, обов'язкові платежі та добровільні внески;
- приріст заощаджень у вкладах за придбання цінних паперів.

Витрати на споживання продуктів харчування та промислових товарів залежать від купівельної спроможності населення, яка визначається, як зазначалось вище, реальною заробітною платою, а також рівнем заощаджень і освіти.

Для аналізу використовується показник «місткість споживчого ринку» (O_c):

$$O_c = Q_c + Z_c + M_c + X_c \quad .(3)$$

де Q_c — обсяг виробництва споживчих товарів; Z_c — залишки товарних запасів; M_c — обсяг імпорту споживчих товарів; X_c — обсяг експорту споживчих товарів.

Потенційна місткість споживчого ринку — це здатність його суб'єктів купити (спожити) товари. Реальна місткість відхиляється від потенційної, характеризує обсяг фактичної реалізації товарів і визначається особистими і суспільними потребами.

Витрати на оплату послуг (охорони здоров'я, освіти, транспортних, житлово-комунальних) значною мірою залежать від платності, пільговості або безоплатності цих послуг. Отже, розвиток самої соціальної сфери впливає на рівень життя населення. У зв'язку з цим доцільно ознайомитися з показниками, які характеризують рівень розвитку соціальної сфери.

Показники рівня розвитку охорони здоров'я: кількість і структура медичних закладів, кількість лікарів, рівень захворюваності — кількість днів непрацездатності, показники інвалідності та виробничого травматизму.

До показників рівня розвитку освіти належать: кількість закладів освіти (дошкільних, початкових, середніх, вищих); кількість навчальних закладів за формами власності (державні, приватні, муніципальні); кількість учнів та студентів у навчальних закладах за їх видами та формами власності;

матеріальна база закладів освіти; витрати на утримання дітей у дошкільних та шкільних навчальних закладах.

Показники рівня розвитку культури: середній термін навчання однієї особи віком від 25 років (узагальнюючий показник, прийнятий у світовій практиці); кількість закладів культури за типами (бібліотеки, музеї, театри, кінотеатри); сума коштів, спрямованих на розвиток культури тощо.

Транспортне забезпечення характеризується показниками: плата за проїзд у міському транспорті; витрати на міський транспорт.

Показники забезпеченості житлом: загальна площа житлового фонду, площа на душу населення; рівень та динаміка оплати житлово-комунальних послуг.

Важливим результатом аналізу є виявлення частки та динаміки податків і обов'язкових платежів. За умови їх зростання зменшується безподатковий дохід, а це, у свою чергу, ускладнює процес заощаджень. Зростання частки витрат на обов'язкову оплату послуг не завжди свідчить про високий рівень споживання цих послуг. Таке явище може мати місце і за умови зростання різних тарифів за одночасного зменшення споживання послуг.

Споживання основних продуктів харчування визначається в кілограмах на душу населення за такими видами: м'ясо та м'ясопродукти, молоко та молочні продукти, яйця (штук), риба та рибопродукти, цукор, олія, картопля, овочі та фрукти, хлібні продукти. Ці показники розраховуються в абсолютному, відсотковому співвідношенні та в динаміці. Якщо виявляється постійне зниження рівня споживання основних продуктів харчування, то це вказує на його неповноцінність та незбалансованість. Крім того, за міжнародними стандартами витрати на харчування в обсязі 50 % від доходів сім'ї та вище свідчать про низький рівень життя в країні.

Розрахунки природного приросту населення дозволяють виявити його позитивну або негативну динаміку. Якщо цей показник зростає, то це означає, що в країні має місце перевищення народжуваності над смертністю, тривалість життя висока. Але може виникнути і несприятливий процес депопуляції, який супроводжується, як правило, низьким показником середньої тривалості життя і свідчить про те, що внаслідок постійного перевищення смертності над народжуваністю природний приріст населення знижується.

Важливим показником рівня життя населення є частка витрат на соціальну сферу в державному бюджеті та стан соціальної інфраструктури. Зменшення частки цих витрат, особливо на охорону здоров'я та освіту, відкидає країну за рівнем інтелектуального потенціалу далеко назад. Коливання у темпах зміни кількості населення з вищою освітою впливає і на ринок праці, на якому коливатиметься пропозиція робочої сили та змінюватиметься її якість.

Використання вільного часу характеризується показниками: кількість закладів відпочинку, туризму, спорту; вартість путівок до туристичних,

санаторно-курортних закладів; витрати на екскурсійне, культурно-масове обслуговування.

Крім зазначених показників за рекомендаціями ООН рівень життя характеризується показниками стану здоров'я нації, рівня освіти населення, зайнятості, житлових умов, соціального забезпечення тощо.

3.3. Методологія визначення індексу людського розвитку

Існують спроби розробити узагальнюючий показник рівня життя населення — індекс людського розвитку (ІЛР). Людський розвиток — це безперервний процес розширення можливостей вибору, які постійно змінюються. Серед різних можливостей вибору визначальними вважаються довге і здорове життя, здобуття освіти, доступ до засобів, що забезпечують гідний життєвий рівень. Ці три можливості є провідними для людського розвитку, всі інші підпорядковуються їм, є другорядними відносно них. Отже, рівень доходу виявляється важливою, але не єдиною складовою людського розвитку, і метою останнього є не лише постійне зростання доходів, а також збалансування зростаючих можливостей людини з використанням цих можливостей у різних сферах діяльності.

Для визначення ІЛР за методикою ООН рекомендується враховувати три показники: ВВП на душу населення, середню тривалість життя, рівень освіти населення старше 25 років. Ці показники по країні зіставляються з максимальними у світі аналогічними показниками.

Індекс людського розвитку (ІЛР) є простим середньоарифметичним індексів реального ВВП на душу населення ($I_{ВВП/Н}$), досягнутого рівня освіти ($I_{осв}$) та середньої тривалості життя ($I_{тр.ж}$):

$ІЛР = \frac{I_{ВВП/Н} + I_{осв} + I_{тр.ж}}{3}$	(4)
--	-----

Під час розрахунків індексу людського розвитку визначається також гендерний показник, який враховує соціально-економічну нерівність у становищі чоловіків і жінок у країні. Це так звані *гендерні відмінності*. Якщо така нерівність має місце, то розрахунки зазначених вище індексів здійснюються окремо для чоловіків і жінок, що приводить до зниження індексу гендерного розвитку (ІГР) порівняно з індексом людського розвитку (ІГР < ІЛР). Якщо ж відмічається гендерна рівність, то ці індекси майже однакові.

Фахівці Ради з вивчення продуктивних сил України НАНУ та Державного комітету статистики запропонували національну методикою визначення ІЛР. За цією методикою ІЛР охоплює дев'ять показників, які характеризують:

- 1) демографічну ситуацію в країні та в регіонах:
 - кількість населення; міське, сільське населення;

- природний щорічний приріст (скорочення) населення;
- очікувану тривалість життя при народженні;
- індекс очікуваної тривалості життя;
- демографічне навантаження населення працездатного віку (%) — це відношення кількості населення у віці 0—15 років та пенсійного віку до населення у працездатному віці;

- інше;

2) стан ринку праці:

- рівень зайнятості та безробіття;
- жіночу робочу силу;
- частку безробітних жінок;
- середню заробітну плату жінок у відсотках до зарплати чоловіків (у держсекторі);

- інше;

3) рівень життя населення:

- ВВП на душу населення;
- індекс споживчих цін;
- децильний коефіцієнт диференціації доходів;
- кількість куплених радіоприймачів, телевізорів на 1000 жителів;
- кількість телефонів на 100 помешкань;
- інше;

4) житлові умови:

- загальну площу житлового фонду;
- житлову площу на душу населення;
- рівень та динаміка оплати житлово-комунальних послуг;
- інше;

5) охорону здоров'я та рівень здоров'я населення:

- державні витрати на охорону здоров'я у відсотках до ВВП;
- кількість населення в розрахунку на одного лікаря;
- материнську смертність на 1000 живонароджених;
- споживання алкогольних та тютюнових виробів на душу населення;
- інше;

6) рівень освіти:

- державні витрати на освіту у відсотках до ВВП;
- рівень грамотності дорослого населення;
- індекс досягнутого рівня освіти — середньої, неповної вищої, вищої;
- сукупну частку учнів — частку осіб, які навчаються у закладах освіти серед населення відповідної вікової групи;

- приймання до вищої школи (у т. ч. на стаціонар) — частка осіб, які вступили до вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації (I—IV) серед населення віком 15—18 років;

- інше;

7) соціальне середовище:

- щорічне відвідування закладів культури та мистецтва на одного жителя;
 - разовий тираж газет на 100 жителів;
 - видання книжок (одиниць на 100 тис. населення);
 - криміногенну ситуацію: кількість осіб, які загинули внаслідок злочинів; частка підлітків серед злочинців; злочинність, пов'язана з наркотичними засобами (на 100 тис. населення); самогубства на 100 тис. населення;
 - інше;
- 8) фінансування основних галузей, які забезпечують людський розвиток;
- 9) екологічну ситуацію:
- викиди шкідливих речовин у навколишнє середовище;
 - інше.

Крім індексу людського розвитку, в практиці аналізу застосовують поняття добробуту, компонентами якого є: незалежна демократична держава; високий рівень освіти, охорони здоров'я, розвитку науки; інтелектуалізація праці; доступні ціни; високопродуктивна праця та її висока оплата; нормальні житлові умови; забезпечення культурних потреб; чисте довкілля. Добробут має нижчу та вищу межі. Нижчий рівень добробуту характеризується достатнім забезпеченням населення матеріальними благами й послугами. На вищому рівні на перше місце виходять духовні блага, наука, культура.

3.4. Прожитковий мінімум

Прожитковий мінімум визначається вартістю так званого *споживчого кошика*. Останній розраховується виходячи з мінімально припустимих нормативів споживання найважливіших благ та послуг. Такі нормативи споживання встановлюються, як правило, за фактичною структурою витрат 10 % найменш забезпечених верств населення.

У світовій практиці застосовують нормативний та статистичний методи розрахунку прожиткового мінімуму. Нормативний метод заснований на науково обґрунтованих нормативах мінімального споживання товарів і послуг, необхідних лише для відтворення продуктивних сил. Статистичний метод ґрунтується на даних реального мінімального споживання населенням матеріальних благ.

Прожитковий мінімум доповнюється показниками фізіологічного та соціального мінімуму, які визначають його верхню і нижню межі. Фізіологічний мінімум орієнтований тільки на задоволення фізіологічних потреб людини. Соціальний мінімум, або показник мінімального достатку, крім мінімальних норм задоволення фізіологічних потреб включає також мінімальні духовні та соціальні потреби, отже, задовольняє більш високий рівень потреб сім'ї. Мінімальний споживчий бюджет, який забезпечує

основні фізіологічні та соціально-культурні потреби людини на суспільно-необхідному рівні, окреслює верхню межу малозабезпеченості або прожиткового мінімуму. Нижня межа малозабезпеченості означає можливість задоволення лише необхідних фізіологічних потреб (збігається з фізіологічним мінімумом).

Аналізується також співвідношення рівня заробітної плати та прожиткового мінімуму в динаміці. Мінімальна заробітна плата повинна встановлюватись у розмірі не нижче за офіційно визначений прожитковий мінімум. За методикою ЄЕТ (Європейське економічне товариство) до низькооплачуваних відносяться ті, чия заробітна плата становить $2/3$ і нижче від середнього рівня в країні.

Крім визначення прожиткового мінімуму до аналізу входить встановлення рівня маргінальності — частки населення з доходами, нижчими за прожитковий мінімум, тобто тих, хто перебуває за межею бідності. Рівень маргінальності розглядається як потенційна база міжгалузевого переливу робочої сили та міграційних процесів.

Виникнення бідності пояснюється, як правило, економічними причинами: високим рівнем безробіття, низьким рівнем оплати праці та пенсійного забезпечення, заборгованістю по виплатах заробітної плати. Але крім безпосередніх причин бідності науковці розглядають також інші причини. Це, зокрема, несправедливий розподіл доходів, суттєва диференціація доходів по окремих групах населення, значне скорочення попиту на вітчизняні товари, спад виробництва внаслідок низької конкурентоспроможності продукції, зростання тінізації економіки, значна міжгалузева диференціація заробітної плати[1].

Основним методом визначення межі бідності є статистичний. Межа бідності в країнах ЄЕТ становить приблизно 50 % від середнього доходу на одну людину, або до бідних відносять 10 % населення з найнижчим рівнем доходу.

ООН наголошує на чотирьох основних проявах бідності[2]:

- коротка тривалість життя;
- низька професійно-освітня підготовка;
- відсутність необхідної бази для нормального життя — чистої питної води, медичних послуг, якісного харчування;
- ізоляваність від суспільного життя.

Методика аналізу показників бідності включає три етапи:

- визначення масштабів бідності в країні;
- розрахунки ступеня розшарування серед бідного населення;
- оцінка показників бідності в регіонах.

Ці розрахунки здійснюються за даними Держкомстату.

На скільки треба збільшити доходи, щоби підняти рівень життя тих, хто перебуває за межею бідності, показує показник дефіциту доходів. Його розраховують у відсотках до ВВП [5, с. 102].

В Указі Президента України «Про стратегію подолання бідності» від 15 серпня 2001 р. визначені основні поняття, які використовуються під час аналізу рівня бідності населення: бідність, межа бідності, рівень бідності, глибина бідності, крайня форма бідності, опікуваний державою дохід. Так, межа бідності характеризується рівнем доходу, нижче від якого є неможливим задоволення основних потреб людини. Рівень бідності означає частку сімей, у яких рівень споживання (доходів) на одну особу є нижчим від визначеної межі бідності. Глибина бідності вимірюється відхиленням величини доходів від визначеної межі бідності.

Верстви населення, які перебувають нижче межі прожиткового мінімуму, потребують соціального захисту.

В умовах високої інфляції необхідно співвідносити фіксовані доходи населення та зростання індексу вартості життя. Для цього існують три способи:

- адаптація (пристосування до умов);
- компенсація;
- індексація (найбільш поширений спосіб).

Вирізняють очікувану та ретроспективну індексацію доходів населення. Очікувана індексація передбачає підвищення доходів з урахуванням прогнозованого зростання цін. Ретроспективна індексація здійснюється відповідно до зростання цін за минулий період. У світовій практиці більш поширена ретроспективна індексація, яка здійснюється через фіксовані проміжки часу (3—6 місяців) або за шкалою заробітної плати автоматично зі зміною цін. Але в будь-якому разі доходи індексуються тільки тоді, коли відбувається лише інфляційне зростання цін, загальноприйнято — споживчих.

Загалом середній рівень компенсації втрат від інфляції зазвичай становить 40—50 %, що певною мірою стимулює подальшу інфляцію.

ТЕМА 4. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

4.1. Соціальний захист населення

Соціальний захист є основним завданням соціальної політики, що ставить за мету забезпечення прав і гарантій людини у сфері рівня і якості життя. Сфера дії соціального захисту - це особа, сім'я, їхній добробут.

Соціальний захист являє собою комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах.

Організаційно-правові заходи передбачають створення інститутів соціального захисту та відповідної нормативно-правової бази; економічні заходи - формування механізмів перерозподілу доходів, тобто стягнення податків та інших платежів і трансфертів. В економічному сенсі соціальний захист - це правила перерозподілу суспільного багатства на користь людей, які тимчасово чи постійно потребують особливої підтримки з боку суспільства.

Мета соціального захисту - забезпечення добробуту та гідного рівня життя для кожної особи, покращення соціального самопочуття людини, впевненості у своєму майбутньому. Під поняттям добробуту розуміється не тільки матеріальний добробут, але й соціальний, тобто створення таких умов життя, в яких людина може фізично і розумово розвиватись, реалізовувати свої здібності, задовольняти власні, і водночас суспільно позитивні, потреби й інтереси. Потреби диференціюються залежно від віку, статі, місця проживання, освіти і соціального статусу людини.

Найважливішим завданням соціального захисту є забезпечення підвищення рівня і якості життя громадян, сприяння динамічному та гармонійному розвитку людей, соціальна справедливість та зниження рівня бідності, які забезпечують суспільству стабільність, громадянський мир і успішний економічний розвиток.

Слід розрізняти поняття "соціальний захист" та "соціальне забезпечення".

Соціальне забезпечення - це заходи матеріальної підтримки особи та сім'ї з боку держави і суспільства через систему нагромадження та розподілу коштів соціального захисту, призначених на соціальну допомогу, виплати по соціальному страхуванню та інші соціальні виплати.

Таким чином, соціальним захистом позначають увесь комплекс заходів, спрямованих на створення безпечного соціального середовища людини, а соціальне забезпечення виконує функцію нагромадження та розподілу коштів соціального захисту.

Рівень соціального захисту населення залежить від динаміки соціально-економічного розвитку суспільства, який визначається фінансовими можливостями виробничої сфери, наповненням бюджетів усіх рівнів.

Соціальний захист - це багатогранна система взаємопов'язаних з усіма законодавчими і виконавчими рішеннями різних рівнів економічних,

правових і соціальних гарантій реалізації най-важливіших соціальних прав кожного члена суспільства незалежно від місця проживання, працездатності, статі, віку.

Доступ до адекватного рівня соціального захисту визнано в міжнародних документах як основне право всіх людей. Міжна-родні гарантії соціального захисту закріплені в документах Органі-зації Об'єднаних Націй, Міжнародної організації праці, задекларо-вані в актах Ради Європи та інших міжнародних та регіональних органі-зацій. Належний соціальний захист розглядається також як невід'ємний засіб та умова суспільного розвитку і соціальної злагоди.

Серед міжнародних актів, які мають універсальне значення для всіх держав у справі захисту прав людини, є Міжнароднийбіль про права,який складається із Загальної декларації прав лю-дини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права.

Історичним актом у справі забезпечення реалізації права людини на соціальний захист стала Загальна декларація прав лю-дини, прийнята і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН на першій сесії 10 грудня 1948 р. Держава гарантує всім громадянам здійснення їхніх прав і свобод, серед яких одним із найважливі-ших є право на соціальний захист. Зокрема, згідно зі ст. 22 Загаль-ної декларації прав людини кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення, а також на реалізацію необхід-них для підтримки її гідності й вільного розвитку особистості прав в економічній, соціальній та культурній сферах за допомогою на-ціональних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави.

Міжнародною спільнотою визнано право кожної людини на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування, який необхідний для підтримання здоров'я і благополуччя її самої і її сім'ї, право на забезпечення у випадку безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, настання старості або іншого випадку втрати засобів до існування з незалежних від неї обставин (ч. 1, ст. 25). Частиною другою цієї статті було закріплено право на особливе піклування та допомогу матерям і немовлятам.

Міжнародний Пакт про економічні, соціальні та культурні права гарантує право на соціальний захист,достатній життєвийрівень і на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я. Держави, які беруть участь у зазначеному Пакті, визна-ють право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування (ст. 9).

Під особливий захист підлягають:

- сім'я як природний і основний осередок суспільства, якій мають надаватися якнайширша охорона і допомога, особливо при її утворенні й поки вона відповідає за турботу про несамотійних дітей та їх виховання;

- матері протягом певного періоду до і після пологів;
 - діти і підлітки - дітей має бути захищено від економічної і соціальної експлуатації;
 - право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я.

Серед документів ООН багато таких, що спрямовані на соціальний захист найбільш уразливих осіб, котрі потребують особливого піклування, зокрема Конвенція про права дитини, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації по відношенню до жінок, Конвенція про права інвалідів тощо.

Основні гарантії соціального захисту трудових прав громадян задекларовано в конвенціях Міжнародної організації праці:

- "Про свободу асоціацій і захисту права на організацію";
- "Про заборону примусової праці";
- "Про дискримінацію у сфері праці та зайнятості";
 - "Про рівну винагороду чоловіків і жінок за працю рівної вартості";
- "Про політику в галузі зайнятості";
- "Про мінімальні норми соціального забезпечення";
 - "Про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення";
- "Про інспекцію праці в сільському господарстві";
 - "Про тристоронні консультації для сприяння застосуванню міжнародних трудових норм".

Європейська соціальна хартія встановлює право на соціальне забезпечення як одне із найважливіших соціальних прав. Нові стандарти соціального захисту європейська спільнота задекларувала у Європейській соціальній хартії (переглянутій).

В Україні проводиться робота щодо адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів, у тому числі у сфері соціального захисту. До основних завдань соціальної політики України віднесено наближення національного законодавства до міжнародних стандартів відповідно до Європейської соціальної хартії, рішень ООН, конвенцій МОП, інших міжнародних норм.

Конституція України встановила перелік основних соціальних прав і свобод людини і громадянина згідно з сучасними світовими стандартами та підходами. Основні з них:

- право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, а також результатами своєї інтелектуальної діяльності (ст. 41);
- право громадян на працю, заробітну плату (ст. 43);
- право на відпочинок (ст. 45);
 - право на страйк для захисту своїх соціальних і економічних інтересів (ст. 44);
- право на належний соціальний захист (ст. 46);
- право на житло (ст. 47);
 - право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48);
 - право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування

(ст. 49);

- право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50);
 - право дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на державне утримання і виховання (ст. 52);
- право на державний захист сім'ї (ст. 53);
- право на освіту (ст. 53).

Право громадян на соціальний захист в Україні конкретизоване в спеціальних законах, серед яких - "Про зайнятість населення", "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття", "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", "Про державну допомогу сім'ям з дітьми", "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту", "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" тощо.

Для працездатного населення право на соціальний захист - це, насамперед, право на працю, отримання роботи відповідно до кваліфікації, досвіду, здібностей, а також наявність системи допомоги безробітним, у тому числі професійна підготовка та перепідготовка працівників; отримання доходу від трудової діяльності, що забезпечує достатній рівень життя; право на освіту, охорону здоров'я і житло, безпечне для життя і здоров'я довкілля, умови праці

і відпочинку, які сприяють достатньому відтворенню і розвитку робочої сили; право на соціальне забезпечення у випадку тимчасової втрати працездатності та по старості тощо. Отже, соціальний захист для працездатної частини населення полягає в забезпеченні оптимальних умов для реалізації здібностей і інтересів громадян, надання їм з боку держави відповідної підтримки у додержанні соціальної справедливості й сприяння досягненню соціальної стабільності та національної злагоди у суспільстві.

Тим категоріям, які мають найбільший ризик бідності, пов'язаний зі старістю, народженням хворих дітей, багатодітністю тощо, додається право на пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, які мають забезпечити рівень життя, не нижчий від базового державного стандарту - прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Будь-яка особа потребує повного задоволення своїх інтересів і потреб та стикається з певними труднощами і проблемами, які не завжди може подолати самотійно. Тому особливістю сучасних систем соціального захисту різних країн світу є те, що вони поширюються на всі категорії населення незалежно від віку чи суспільного становища, водночас, зміст цього захисту, його форми і методи є різними, індивідуальними, адже одна людина може потребувати матеріальної допомоги як першої умови виживання, інша - захисту інтелектуальної власності, права на творчість. Таким чином, соціальний захист включає заходи від забезпечення виживання окремих верств населення до розширеного відтворення особистості. Виходячи з цього об'єктом управління в системі соціального захисту

населення в широкому сенсі виступають усі громадяни держави, а у вузькому - соціальні групи, що за різних обставин не можуть самотійно забезпечити для себе відповідний рівень життя.

Функції соціального захисту населення

Соціальний захист передбачає два взаємопов'язані напрями дій держави: надання всім громадянам рівних можливостей для забезпечення власною працею свого пристойного життя та підтримку недієздатних і соціально уразливих верств населення шляхом перерозподілу частки доходів працездатних громадян.

Система соціального захисту населення виконує дві головні функції:

- лікувальну (або реабілітаційну);
- запобіжну (або превентивну).

Лікувальна функція зменшує негативні наслідки бідності шляхом надання здебільшого короткотермівової адресної соціальної допомоги малозабезпеченим верствам населення.

Превентивна функція запобігає бідності шляхом створення умов для участі громадян у системі соціального страхування в працездатний період.

Заходи соціального захисту мають подвійну спрямованість - активну і пасивну підтримку громадян.

Якщо метою є забезпечення мінімального доходу (прожитко-вого мінімуму) або певних стандартів послуг для всього населення країни, то найчастіше застосовують фінансування з державного бюджету за рахунок загальних податкових надходжень. Фінансування шляхом загальних податків в основному пов'язано з універсальними схемами соціального забезпечення, тобто коли єдині за розмірами допомога чи пенсії виплачують усім громадянам або резидентам без урахування доходів, зайнятості, матеріального становища і джерел існування.

Таким чином, пасивна підтримка надається у вигляді соціальної допомоги - допомоги у грошовій або натуральній формі особі або сім'ї, яка не має достатніх засобів до існування або з певних причин опинилася в скрутному становищі.

Якщо ж метою є заміщення втраченого заробітку (доходу) за умови настання певного соціального ризику (старість, інвалідність, безробіття, хвороба тощо), тоді переважає фінансування за рахунок страхових внесків, що розраховують як відсоток від заробітку. Отже, активна підтримка громадян надається у вигляді соціального страхування - системи заходів, необхідних для посилення соціального захисту працюючих осіб і членів їх сімей від ймовірної бідності внаслідок неможливості отримувати дохід у разі втрати роботи або працездатності через хворобу, нещасний випадок, каліцтво, старість чи смерть годувальника.

Система соціального страхування існує як самостійний інститут з високим рівнем автономності соціального захисту. Державна соціальна допомога фактично додає, а не поглинає соціальне страхування, оскільки фінансові механізми й економічна природа соціального страхування та державної соціальної допомоги принципово відмінні.

Отже, через соціальну допомогу система соціального захисту виконує свою реабілітаційну функцію, яка полягає в тому, щоб допомогти людям, які потрапили в скрутну життєву ситуацію, вийти з цього стану і не опинитися на узбіччі суспільства. Водночас ще більш важливими є заходи, спрямовані на запобігання ситуаціям, які загрожують добробуту людини, стимулювання активності особи. Соціальний захист виконує свою превентивну функцію через соціальне страхування.

Складові соціального захисту населення

Система соціального захисту охоплює багато аспектів людського життя, серед яких - надання якісної і доступної освіти й охорони здоров'я, забезпечення ефективної зайнятості працездатного населення, підтримка пенсіонерів, підвищення добробуту сімей, сприяння дітонародженню, захист прав споживачів на ринку товарів і послуг, соціальне обслуговування людей похилого віку, надання соціальних послуг особам з особливими потребами тощо.

Складові соціального захисту населення України :

Соціальний захист населення

Соціальне страхування

Освіта

Активна політика на ринку праці

Сімейна політика

Захист прав споживачів

Соціальний захист окремих груп населення

Соціальна допомога

Охорона здоров'я

Пенсійне забезпечення

Гендерна політика

Соціальна робота

Соціальний захист осіб з особливими потребами

Соціальне страхування -забезпечення доходів на випадок втрати працездатності чи роботи.

Соціальна допомога -надання допомоги особі чи сім'ї, яка не має достатніх засобів до існування.

Освіта -забезпечення рівного доступу до якісної освіти представників усіх верств населення, безкоштовність отримання базової освіти.

Охорона здоров'я -забезпечення рівних можливостей для всіх верств населення в отриманні основних медичних послуг, підвищення якості та доступності медичного обслуговування, забезпечення державних гарантій щодо надання населенню безоплатної медичної допомоги.

Активна політика на ринку праці -сприяння ефективній зайнятості працездатного населення.

Пенсійне забезпечення -надання регулярних грошових виплат громадянам непрацездатного віку.

Сімейна політика -захист прав матері й дитини,матеріаль-на підтримка сімей з дітьми тощо.

Гендерна політика -усунення дискримінації за статевоюознакою, забезпечення реальної рівноправності жінок у соціаль-них та громадянських аспектах. Головними показниками так зва-ного "гендерного індексу", за яким міжнародні організації визначають становище жінок у певній країні, є рівень освіти, заробіт-ної плати, участі в управлінні та зайнятості.

Захист прав споживачів -гарантування належної якості йбезпеки продукції, торгового й інших видів обслуговування, дос-товірності інформації про продукцію, а також відшкодування збитків, заподіяних продукцією невідповідної якості.

Соціальна робота -діяльність із надання допомоги людині,сім'ї, групі осіб, які перебувають у складній життєвій ситуації, шляхом матеріально-фінансової, морально-правової підтримки, консультування й обслуговування.

Соціальний захист осіб з особливими потребами -наданнядопомоги, яка передбачає не тільки матеріальне забезпечення та медичне обслуговування , але й доступ до робочих місць та со-ціальної інфраструктури нарівні зі здоровими людьми.

Соціальний захист окремих груп населення (ветерани війни, громадяни, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастро - фи, жертви нацистських переслідувань та політичних репресій) - забезпечення належних умов для життєдіяльності з урахуванням їх статусу в суспільстві.

Об'єкти і суб'єкти соціального захисту населення

Держава має додержуватися безумовного надання гарантій соціального захисту всім громадянам, таким чином, об'єктом со - ціального захисту є кожна людина з певною структурою потреб і інтересів.

Суб'єктами, що здійснюють регулювання у соціальному за-хисті,виступають ті інститути держави та громадянського суспіль-ства, які свідомо та цілеспрямовано здійснюють соціальний захист, керуючись законодавством, науково- теоретичними знаннями щодо соціальної сфери суспільного життя, науковими методами прогно-зування, отримання та аналізу інформації, прийняття рішень, втілен-ня їх у життя через організаційно-управлінську діяльність.

До суб'єктів соціального захисту належать: держава, сус-пільство, політичні партії, громадські організації, спонсори, ме-ценати, благодійні організації та фонди.

Серед інституціональних структур, які здійснюють со-ціального захист, вирішальна роль належить державі.

Держава -це основний суб'єкт соціального захисту,поклика-ний виконувати координуючу, організуючу роль у регулюванні про-цесів функціонування та розвитку кожної людини. За своїм потенціа-лом держава переважає можливості інших суб'єктів цього процесу.

Для здійснення соціальної функції держава використовує широкий спектр важелів - законодавчого встановлення та забез-печення соціальних

гарантій, фінансування соціальних програм, створення стимулів та преференцій для зростання добробуту громадян, податкової політики, активної політики на ринку праці, а також політики доходів, що має на меті підтримання реальних доходів громадян країни на рівні, потрібному для забезпечення нормальних умов розширеного відтворення населення, поліпшення якості життя й розвитку особистості тощо.

Важливу роль у розвитку системи соціального захисту населення відіграють регіони, оскільки на сучасному етапі не обійтися без активізації місцевої громади у вирішенні проблем соціальної сфери. Місцеві органи виконавчої влади та самоврядування повинні взяти на себе значну частину функцій з розробки та реалізації заходів із соціального захисту населення. Тільки за умови цілеспрямованих послідовних зусиль центральних і регіональних органів влади та місцевого самоврядування можливо сформувати достатньо ефективну систему соціального захисту населення.

Суб'єктом соціального захисту виступає суспільство, а також інститути громадянського суспільства - неурядові, некомерційні, неприбуткові організації.

Суспільство - це організована соціальна спільнота, яка характеризується високим ступенем єдності, усвідомленням своєї відмінності від інших спільнот такого типу, значним взаємовпливом між членами, що формує певні сприятливі соціальні стандарти.

Найвищим ступенем розвитку суспільства є громадянське суспільство.

Громадянське суспільство - різноманітність відносин і соціальних зв'язків, які виникають між людьми, соціальними групами, а також всередині їх у процесі економічної, соціальної, культурної й іншої життєдіяльності, що утворюються на основі визнання прав людини на життя, свободу, особисту безпеку, власність.

Чільне місце серед суб'єктів соціального захисту посідають політичні партії та рухи (політичні формування). Політичні партії формують ідеологію, програми, забезпечують представництво інтересів соціальних груп у законодавчій владі.

Фонди - страхові та благодійні - надають певну матеріальну допомогу членам суспільства, які її потребують. За джерелом формування статутного капіталу розрізняють державні, благодійні громадські фонди. Перші з них, Пенсійний фонд України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонд соціального захисту інвалідів та інші фінансово формуються за рахунок бюджетних коштів, коштів, які надходять від підприємств, установ та організацій, і коштів, які надходять від трудових колективів і громадян. Фонди можуть створювати як недержавні організації, так і окремі благодійники (жертводавці). До недержавних благодійних організацій належать різні добровільні товариства (Товариство Червоного Хреста), громади християнських церков, світових і національних релігій, новітні релігійні громади.

Новими суб'єктами соціального захисту в Україні виступають підприємці та працедавці. Підприємці сприяють забезпеченню високого рівня соціального захисту, фінансово і матеріально підтримуючи соціально незахищені або малозабезпечені категорії населення (дитячі будинки, інтернати, тяжкохворих дітей тощо).

Таким чином, суб'єктами соціального захисту є сукупність усіх галузей життєдіяльності суспільства, взаємопов'язаних із державними і недержавними установами, організаціями і підприємствами, які забезпечують загальний рівень життя громадян і сприяють зростанню їх благополуччя у державі, створюючи при цьому оптимальні умови для реалізації й самореалізації здібностей і інтересів громадян.

Отже, органи державної влади виступають гарантом соціальної спрямованості державної політики та зобов'язані забезпечувати умови гідного людського існування для всіх громадян і особливо соціально уразливих верств населення. При цьому до розробки, виконання і контролю такої політики мають активно залучатися і недержавні органи та суспільно-політичні організації.

Повноцінне відтворення людського потенціалу, соціуму загалом є прерогативою не тільки держави і владних структур, але й кожного з громадян України, що здійснюється на основі узгодженості соціально значущих інтересів громадян, суспільних об'єднань, органів державної влади та місцевого самоврядування.

Основні принципи і напрями здійснення державної політики у сфері соціального захисту населення

Основоположним принципом соціального захисту є те, що держава через органи державної влади повинна забезпечувати гарантовані соціальні права всім громадянам, незалежно від віку чи соціального становища, створювати рівні умови для всіх категорій населення, забезпечувати більш адекватний перерозподіл національного багатства.

Соціальний захист населення здійснюється за наступними принципами:

- пріоритет захисту соціальних інтересів і потреб людини, її життя і здоров'я;
- загальність соціального захисту;
- рівність у праві на соціальний захист;
- загальнодоступність і гарантований рівень соціального забезпечення найважливіших життєвих потреб для всіх громадян;
- всебічність форм і видів соціального захисту;
- законодавче визначення основних соціальних гарантій;
- визначення рівня надання соціальних гарантій на підставі соціальних нормативів;
- попередження виникнення та розвитку соціальних ризиків;
- законодавче закріплення розподілу відповідальності між державою, працедавцями та працівниками щодо забезпечення гарантій із соціального страхування;

- координація взаємодії держави, суспільства, громадян у забезпеченні соціального захисту;
- орієнтація на універсальність показників рівня життя всіх верств населення та соціальних груп, збалансованість розподілу фінансових коштів (із урахуванням відповідальності держави) для досягнення цілей соціальної справедливості в суспільстві та підтримки на належному рівні всієї соціальної сфери держави;
- диференційний підхід до різних соціально-демографічних груп залежно від ступеня їх економічної самостійності, праце-здатності та можливості отримання доходів;
- реалізація прав кожного громадянина на працю й отримання гарантованого мінімуму доходів, достатнього для нормальної життєдіяльності працюючого та його сім'ї;
- державні гарантії з оплати найманої праці, установленням мінімального рівня, незалежно від об'єкта прикладання праці - у власному виробництві, кооперативі, асоціації, акціонерному товаристві або державному підприємстві;
- відповідність основних засад соціального захисту рівню соціально-економічного розвитку держави.

Принцип загальності соціального захисту полягає в тому, що він поширюється на всіх без винятку громадян.

Зміст принципу рівності полягає в тому, що не може бути обмеження громадян та членів їхніх сімей у праві на соціальний захист за ознаками раси, статі, політичних, релігійних чи інших переконань, етнічного, соціального чи іншого походження, місця проживання, за мовними чи іншими ознаками або встановлювати та надавати за ними переваги.

Загальнодоступність і гарантований рівень соціального забезпечення найнагальніших життєвих потреб для всіх громадян - законодавство України про соціальний захист встановлює доступний усім громадянам порядок отримання пенсій, соціальної допомоги і соціальних послуг шляхом звернення у будь-який час після набуття права на них до відповідних органів. Цей принцип організаційно забезпечується тим, що на працеводців та органи соціального захисту покладається обов'язок безкоштовно готувати необхідну документацію, надавати всім, хто цього потребує, безоплатні консультації та іншу інформацію.

Принцип всебічності форм і видів соціального захисту реалізується завдяки Констатації. Положення, згідно з яким система соціального захисту в Україні передбачає надання громадянам пенсій, видів соціальної допомоги, послуг та пільг у всіх випадках втрати працездатності і заробітку (вагітність, пологи, догляд за дитиною, нещасний випадок, професійне захворювання, старість, інвалідність тощо) або смерті. Згідно із зазначеним принципом соціальний захист здійснюється у вигляді грошових виплат (пенсії чи допомоги), натуральних видів допомоги (протезування, забезпечення засобами пересування тощо), надання послуг, надання пільг та інших видів

допомоги, які можуть визначатися органа-ми місцевого самоврядування за рахунок власних коштів та інших надходжень.

Законодавче закріплення розподілу відповідальності між державою, працедавцями та працівниками щодо забезпечення га-рантій із соціального страхування -обов'язковість страхуванняосіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та на інших підставах, передбачених законодавством України про працю. На всіх без винятку працедавців покладається обов'язок у законодавчо встановленому порядку перераховувати страхові внески на всіх працюючих. У разі ж ухилення фізичних та юридичних осіб від сплати обов'язкових страхових внесків їх може бути притягнуто до дисциплінарної, адміністративної, цивільно-право-вої чи кримінальної відповідальності.

Відповідність основних засад соціального захисту рівню соціально-економічного розвитку держави,тобто система соціального захисту населення країни має виражати економічні можли-вості держави і бути тісно пов'язаною зі змістом соціальної полі-тики держави. Обсяг соціального забезпечення вирішальною мірою залежить від ефективності економіки країни - в економічно слабких країнах система соціального захисту спроможна забезпе-чити низький рівень соціальних гарантій; у критичних ситуаціях країна залишає від усієї системи соціального захисту найбільш важливі гарантії, які оформлюються в систему спеціальної підтримки малозахищених громадян.

Основні напрями системи соціального захисту українсько-го суспільства полягають у:

- сприянні розвитку людських ресурсів, повноцінному відтворенню людського потенціалу;
- підвищенні якості життєдіяльності населення, досягненні високих соціальних стандартів та нормативів;
- гарантуванні кожному громадянину пристойного рівня життя шляхом встановлення обґрунтованої мінімальної зарплати, індексації, помірних податків;
- створенні умов для реалізації соціального потенціалу людини;
- зменшенні різниці в реальних доходах між різними вер-ствами населення;
- покращенні послуг в охороні здоров'я;
- гарантуванні і рівності умов при здобутті загальної освіти;
- гарантуванні задоволення культурно-освітніх потреб; сприянні соціально-демографічному розвитку;
- реформуванні ринку праці та трансформації сфери зайня-тості населення;
- реформуванні системи оплати праці, підвищенні її стиму-люючої ролі в структурі грошових доходів населення шляхом впро-вадження нового соціального стандарту - регульованої державою мінімальної погодинної

заробітної плати у всіх секторах економіки;

- розвитку соціально-трудова відносин;
- зменшенні рівня бідності;
- посиленні соціального захисту осіб з обмеженими фізичними можливостями, створенні умов для навчання і працевлаштування відповідно до стану здоров'я;
- вирівнюванні рівнів життя окремих груп населення, недо-статня забезпеченість яких пов'язана переважно з об'єктивними причинами.

Особливості політики держави у сфері соціального захисту населення
Державна політика щодо соціального захисту населення являє собою цілісну систему заходів економічного, правового, соціального й організаційного характеру і поширюється як на працездатне, так і на непрацездатне населення.

Отже, існує необхідність чіткого розмежування суті соціально-го захисту щодо економічно активного населення та непрацездатних і працездатних громадян, які не мають можливості здійснювати трудову діяльність через об'єктивні причини.

Для непрацездатних і працездатних громадян, які не мають можливості здійснювати трудову діяльність внаслідок об'єктивних причин або які мають низькі доходи, повинна діяти комплексна система соціального захисту. Для цих груп населення важливими є заходи, спрямовані на пом'якшення негативних наслідків різкого падіння рівня життя і на певну компенсацію витрат. Для осіб, які отримують державну соціальну допомогу, потрібна адресність державної підтримки (тобто з урахуванням сукупного доходу сім'ї), що дозволить підвищити розмір виплат саме тим громадянам, які потребують її найбільше.

Слід зазначити, що в Україні значну частину бідного населення становлять сім'ї, де є працюючі. Відповідно, втрачається економічна доцільність розширення фінансування соціальної підтримки бідних верств населення тільки за рахунок перерозподілу доходів. Перерозподіл від більш заможних, енергійних, здібних індивідуумів на користь найбідніших верств населення не може бути надмірним, тому що спонукатиме останніх до утримання, а успішних людей до зменшення своєї активності чи до приховування результатів своєї трудової діяльності. Але не може бути і меншим, ніж критичний розмір, за яким настає злиденність певних прошарків населення.

Підвищення розмірів соціальної допомоги повинно мати розумні межі, оскільки в малозабезпечених працездатних осіб, - реципієнтів державної соціальної допомоги, - втрачаться стимули до праці, якщо соціальні трансферти суттєво не відрізнятимуться від мінімальної заробітної плати. Отже, зникнуть мотиваційні функції зарплати, адже людині не буде сенсу працювати. Відсутність балансу інтересів і потреб усіх громадян може призвести до суцільної суспільної байдужості, зводячи нанівець ефективність соціально-економічних реформ.

Незможним громадянам долати бідність варто не пасивними заходами -

через підвищення соціальних виплат, а запроваджу-ючи дієві механізми стимулювання самореалізації працездатних осіб. Основним джерелом допомоги мають стати активні заходи, спрямовані на забезпечення економічного зростання та мотивації до праці сімей, в яких працездатні особи є безробітними або нелегально зайнятими. Саме зміни в оплаті праці та стимули до виведення заробітної плати найманих працівників з "тіні", а не соціальні дотації, вирішать проблеми малозабезпечених сімей.

Враховуючи те, що саме працездатна частина громадян створює суспільний продукт, який потім перерозподіляється на со-ціально незахищені верстви населення, відповідно, рівень державної соціальної допомоги залежить від результатів трудової діяльності працездатного населення, тому превентивні заходи в системі со-ціального захисту вимагають принципових змін.

Соціальний захист працездатного населення повинен передбачати такі дії держави, які спрямовані на забезпечення соціаль-них гарантій зайнятості відповідно до кваліфікації, професійного досвіду, здібностей кожної особи, оскільки в ринкових умовах саме наявність оплачуваної роботи та можливість її отримати є головною засадою забезпечення достатнього рівня життя.

На даному етапі розвитку українського суспільства є актуальною державна політика щодо соціального захисту для праце-здатного і працюючого населення через розширення можливостей легальної зайнятості та гідної винагороди за працю, підвищення уваги до безпеки й охорони праці. Тобто створення умов для до-сягнення високого рівня добробуту громадян в активний період життя дозволить їм заробити пенсію залежно від трудової діяль-ності і страхового внеску, а також позитивно позначиться на пен-сійному забезпеченні нинішніх пенсіонерів та рівні соціальної допомоги соціально незахищених осіб.

Проведення цілеспрямованої державної політики щодо со-ціального захисту працездатних громадян і соціально вразливих верств населення потребує чіткої координації дій органів законо-давчої і виконавчої влади з визначенням і розмежуванням основних функцій суб 'єктів управління, які безпосередньо впливають на забезпечення соціальних гарантій захисту на всіх рівнях (державному, регіональному, місцевому).

Місцевий (локальний рівень) утворюють окремі підприємства та організації, міжгалузеві та міжтериторіальні утворення, відповідно соціальний захист передбачає запровадження актив-ної підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до структурних зрушень у виробництві; стимулювання їх професійної мобільності; створення сприятливих умов праці тощо.

На регіональному рівні соціальний захист забезпечують структурні підрозділи регіональних та місцевих органів влади, що координують ці питання, здійснюють безпосереднє управління, забезпечення досягнення стратегічних цілей державної політики.

На державному рівні проводиться макроекономічна політика щодо соціального захисту населення, здійснюється регулюючий вплив на відповідні процеси. Держава визначає соціально-економічні цілі та завдання соціальної політики, створює її законодавче та нормативно-правове забезпечення.

Таким чином, особливості державної політики у сфері соціального захисту населення слід розглядати двояко. З одного боку, - як управління соціальним захистом непрацездатного населення, що включає комплекс заходів з формування та реалізації соціально-економічних і правових гарантій, що забезпечують гідний рівень життя громадян на основі економічних можливостей держави. З другого - як управління соціальним захистом працюючих через комплекс соціально-економічних, правових заходів, методів і засобів, що забезпечують умови й можливості реалізації інтересів громадян за рахунок їх трудового внеску, відносної економічної самостійності і пом'якшення дії факторів соціального ризику.

Передумови, сучасний стан та шляхи подолання проблем у сфері соціального захисту населення України.

Передумови трансформації системи соціального захисту

Цілями суспільного розвитку України є зростання рівня життя населення та поліпшення добробуту кожної особи, забезпечення соціальної справедливості і більш рівний розподіл національного багатства, а також створення умов і можливостей для саморозвитку, самореалізації людей. Держава через органи влади повинна забезпечувати гарантовані соціальні права всім громадянам України, створювати рівні умови для всіх категорій населення в охороні здоров'я, освіті, культурі.

Високі цілі суспільного розвитку українського суспільства детермінують посилену увагу влади до задоволення щоденних потреб кожного громадянина, до забезпечення гідного рівня соціального захисту населення та поліпшення добробуту людини і суспільства. Свобода вибору кожним членом суспільства та реалізація ним своїх інтересів, запитів та потреб завжди значною мірою залежать від рівня розвитку конкретного суспільства, існуючих соціальних відносин.

В Україні зміна суспільного ладу детермінувала необхідність розробки нових підходів до системи соціального захисту населення. Важливість такого кроку зумовлена тим, що соціальний захист - це рівень народної довіри до влади і до держави, від ефективності соціального захисту і соціальної політики залежить ставлення громадян до державних інституцій, політичних партій, впроваджуваних реформ.

Криза, яка охопила Україну в перші роки становлення незалежності, звела до мінімуму соціальний захист населення. Хронічна нестача бюджетних коштів обмежила можливості держави в проведенні активної соціальної політики. Значно погіршився захист соціальних та трудових прав і гарантій громадян. Таким чином, соціально-економічна політика нашої держави на початку 90-х років ХХ ст. характеризувалася відсутністю комплексної системи соціального захисту населення, а діючі її окремі

елементи працювали в аварійному режимі. Колишня система в умовах трансформаційних процесів не змогла подолати протиріччя між об'єктивним розширенням потреб у соціальному захисті все більшої частини населення і одночасним зменшенням економічних можливостей їх задоволення через державний бюджет.

На етапі переходу від економічної системи, яка базувалася на централізованому плануванні, до системи, заснованої на ринкових умовах, в Україні виникла потреба в розробці нових підходів до досягнення добробуту населення. Система соціального захисту населення в умовах трансформації суспільства стикнулася з двома різноплановими проблемами: з одного боку, необхідністю подолати або зменшити бідність, а з другого - одержати необхідні фінансові ресурси з державного бюджету в умовах падіння ВВП та національного доходу. Ці особливості економічної кризи не дозволили автоматично перенести досвід розвинених країн щодо шляхів створення сучасної системи соціального захисту, адже вони розраховані на розвинені та стабільні ринкові відносини.

Отже, необхідно було радикально змінити соціальну роль та функції держави, а також форми участі органів державної влади в розробці та здійсненні соціальної політики. З одного боку, держава повинна створити умови для того, щоб населення було спроможне власними силами вирішувати більшість соціальних проблем, а з другого, - необхідно вже нині надавати адекватну до-помогу громадянам та їх родинам, якщо вони не можуть власними силами з об'єктивних причин підтримувати достатній життєвий рівень. Створення системи соціального захисту в Україні має свої особливості, пов'язані із затяжним характером реформ, тривалою відсутністю економічного поживлення в економіці, одночасним зростанням зубожіння переважної частини населення та соціальної поляризації в суспільстві в умовах глибокої кризи державних фінансів, що обмежує соціальні заходи.

Як відомо, перехід до ринкової економіки зумовив появу в Україні таких негативних явищ, як глибока економічна та соціальна нерівність, масова малозабезпеченість, масштабне вивільнення робочої сили та зростання обсягів прихованого і зареєстрованого безробіття, зубожіння значної частини населення та посилення його маргіналізації, обмеження доступу населення до культури, охорони здоров'я, науки, гальмування відтворення людського потенціалу, збільшення економічних та соціальних ризиків. Падіння економіки призвели до різкого погіршення матеріального забезпечення людей, їх культурного і духовного розвитку. Відповідно, різко знизився рівень соціального захисту населення. Водночас перехід до ринкових відносин надав громадянам можливість стати суб'єктами власного життя, проте кожна людина отримала разом з правом вільного розвитку особистості, свободи життєдіяльності й відповідальність за свій добробут і розвиток. При цьому велика частина громадян виявилась психологічно не готовою до нових умов.

Сучасна система соціального захисту населення України має відповідати провідним принципам соціальної держави, будувати-ся на державних соціальних стандартах, здійсненні їх постійного моніторингу для

практичного втілення системи соціальних, еко-номічних, законодавчих прав і гарантій, що забезпечуються і кон-тролюються державою та її відповідними інститутами.

Основне завдання Української держави в соціальному захисті полягає у зменшенні соціальної опіки держави, створенні умов для соціально-економічної незалежності індивіда від держави, перетворення його на партнера держави, тобто необхідно зробити людину якнайменш залежною від держави у формуванні свого життєвого рівня, добробут працездатних громадян має відповіда-ти їх трудовому внеску. Нині ключове завдання - подолати розрив між конституційними нормами і реаліями життя українців, спри-чинених різницею в доходах населення. Ефективність системи соціального захисту залежить від комплексної державної політики. Держава через систему соціального захисту населення повинна забезпечувати гарантовані соціальні права всім громадянам України, створювати рівні умови для всіх категорій населення в охороні здоров'я, освіті, культурі, долати соціальну несправедливість і соціальну незахищеність тих верств населення, які через об'єктивні обставини не можуть за-безпечити свої потреби за рахунок власної праці.

Соціальний захист в Україні забезпечується на основі загальнообов'язкового державного соціального страхування та державної соціальної допомоги, створення мережі державних, ко-мунальних, приватних закладів охорони здоров'я, догляду за непрацездатними, інших організаційних та фінансових заходів, що здійснюються безпосередньо державою, сприяння здійсненню та-ких заходів громадськими та іншими недержавними організаціями.

Сучасний стан та проблеми соціального захисту населення України.

Перша і головна проблема соціального захисту населення України на сучасному етапі - низький рівень оплати праці. Стимулююча функція заробітної плати для більшості пра-цюючих громадян втрачена, оплата праці не сприяє якісному відтворенню робочої сили, не забезпечує працівникові обсягів споживання матеріальних благ і послуг, достатніх для розшире-ного відтворення його фізичної та інтелектуальної здатності до праці. Відповідно нівелюється мотивація до продуктивної праці, до підвищення кваліфікації та професійного зростання. Надто низькі стандарти оплати праці, штучне заниження ціни праці, критично застаріла технологічна база виробництва і недостатня технічна оснащеність праці стримують процеси зрос-тання та розвитку інтелектуального капіталу трудових ресурсів України, зокрема отримання та застосування нових наукових знань, сучасних навичок, професійного вдосконалення, що знижує якість трудового потенціалу українців та негативно позначається на роз-витку всього суспільства. Крім того, з низької заробітної плати сплачуються незначні внески на пенсійне страхування, що неви-гідно як для майбутніх, так і нинішніх пенсіонерів. Низька серед-ня заробітна плата сприяє трудовій міграції та еміграції високо-кваліфікованих спеціалістів.

Таким чином, гідна оплата праці залишається актуальним орієнтиром

соціальної політики Української держави. Нині пер-шочергове завдання - перейти від моделі з дешевою робочою си-лою до моделі з високим рівнем оплати й ефективною працею, яка побудована на якості продукції і продуктивності праці. Підви-щення заробітної плати веде не тільки до збільшення доходів місце-вих бюджетів і відрахувань до Пенсійного фонду, але й до легалі-зації заробітної плати, зменшення трудової міграції та заповнення вакансій безробітними. Зокрема, в умовах дисбалансу попиту-про-позиції на вітчизняному ринку праці, відсутності належної квалі-фікації працівників, великої кількості трудових мігрантів пробле-ма дешевої робочої сили має бути вирішена через запровадження нового соціального стандарту - погодинної оплати праці.

Наступна серйозна проблема - масштабність трудової міграції. Неможливість знайти роботу з адекватною оплатою праці та недостатні соціальний захист та соціальні гарантії посилюють критичну ситуацію у депресивних регіонах та мають вкрай серйоз-ні наслідки для українського суспільства в цілому - інтенсивно збільшується трудова міграція, країна втрачає найпродуктивнішу робочу силу: кваліфікованих спеціалістів, заповзятливу молодь, ведучи до значних економічних, соціальних, інтелектуальних втрат. Україна у близькому майбутньому відчуватиме брак не лише кваліфікованих працівників, а загалом робочої сили. На заробіт-ках у Португалії, Італії, Польщі, Чехії перебуває близько 7 млн українських громадян, лише в Росії налічується майже 1 млн за-робітчан, а в сезонний пік ця цифра збільшується втричі. При цьому серед тимчасових мігрантів з кожним роком зростає орієнтація на виїзд за кордон для постійного проживання. Отже, критично змен-шується частина працездатного населення.

Інший бік проблеми - трудові мігранти соціально незахи-щені. Абсолютна більшість українців за кордоном працює неле-гально, тобто без укладання трудової угоди, яка гарантує соціаль-ний захист, у тому числі й у пенсійному забезпеченні. Згідно з но-вим законом, при обчисленні пенсії враховуються тільки ті періоди, з яких сплачені пенсійні внески з офіційної (легальної) зарплати.

Міжнародні угоди про взаємне працевлаштування громадян підписані Україною з урядами Польщі, Литви, Росії, Білорусі, Латвії, Словаччини, Вірменії, В'єтнаму, Азербайджану, водночас найбільше українських трудових мігрантів працює в Італії, Греції, Чехії, Іспанії, Португалії, Угорщині, з якими лише опрацьовують-ся проекти зазначених угод.

Не маючи юридичного статусу та через матеріальну скруту, безвихідь "заробітчани" змушені погоджуватися на низькоквалі-фіковану роботу з поганими умовами праці й життя, класифіку-ються як дешева робоча сила і не мають права вимагати соціаль-ного захисту в країні перебування. Серед основних проблем трудових мігрантів - відсутність дозволу на працю, незнання мови, своїх прав і законів країни перебування. Відповідно їм важко уникнути рекету, залякування , погроз, непоодинокі випадки, коли мігранти стають жертвами торгівлі людьми та сексуальної експлу-тації. Значні

фізичні і психічні навантаження позначаються на погіршенні стану здоров'я, зростанні рівня травматизму. Вони повертаються на батьківщину "спрацьованими", остаточно втративши професійну кваліфікацію, зневірившись у можливості поліпшення життя в Україні.

Тривала робота громадян за межами держави негативно позначається також і на сімейних стосунках, народжуваності та вихованні дітей. Найбільшою проблемою в сім'ях трудових мігрантів є діти-сироти за живих батьків. Це явище здобуло назву соціальне сирітство. Чимало дітей потрапляють під вплив вулиці та вживають алкоголь і наркотики. Діти, які понад 5 років прожи вають без батьків, відчувають себе покинутими, і коли батьки повертаються, не знаходять з ними спільної мови, таким чином ускладнюється первинна соціалізація особистості, яка відбувається в сім'ї.

Отже, "заробітчанство", масова зовнішня трудова міграція створила надто серйозні економічні, соціальні та морально-психологічні проблеми для всього українського суспільства.

Демографічна криза - ще одна проблема, пов'язана з незадовільним рівнем соціального захисту. Вона набула загрозливі особливості для українського суспільства на рівні національної безпеки.

Хоча тенденція старіння населення є загальносвітовою, проте в Україні її темпи значно випереджають показники інших країн. Молоде покоління не бажає залишатися в селах, оскільки виробнича структура села - висока зношеність основних засобів виробництва, застаріла техніка і технології - позначається і на соціально-культурній та побутовій сферах: нині на п'ять сільських поселень припадає лише один об'єкт служби побуту, 60% поселень не мають відділень зв'язку, близько 30% не мають доріг з твердим покриттям тощо.

Старіння населення відбувається на тлі критичного спаду народжуваності - щорічна народжуваність майже в два рази менша за смертність. Нині населення країни становить 46,6 млн, а до 2050 р., за прогнозами вчених, може скоротитися до 34,8 млн осіб. Для природного відтворення населення потрібно кожній жінці діто-родного віку народити троє дітей. Українською особливістю також є високий рівень смертності для чоловіків працездатного віку: середня тривалість їх життя на 15 років менша за чоловіків європейських країн. Відбувається "при-скорене" старіння населення, викликане високим рівнем захворюваності та інвалідності людей як від загального, так і професійно-го захворювання та трудового каліцтва, що призводить до більш раннього виходу на пенсію. Наслідком зазначених особливостей є перманентне зменшення трудоактивного населення працездатно-го віку, що загострює проблеми пенсійного забезпечення нинішніх пенсіонерів, позначаючись на збільшенні навантаження на працююче населення по утриманню пенсіонерів. Негативно позначається на здоров'ї та тривалості життя людей, нормальному відтворенні робочої сили і погана екологія. Екологічна ситуація є складною - промислова специфіка східного регіону, радіоактивне забруднення півночі, яка найбільше постраждала внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС, південний захід, який час від часу зазнає стихійних лих як техногенного, так і природного

характеру, і хоча вона неоднакова в різних регіонах, проте наслідки поширюються на всю територію країни.

Отже, такий стан потребує в найближчому майбутньому стабілізації процесів відтворення населення українського суспільства на основі збільшення реальних доходів громадян і здійснення де-мографічних інвестицій; підвищення якості системи профілактичної та лікувально-діагностичної медичної допомоги, насамперед у сільській місцевості; мінімізацію негативного впливу забруднення навколишнього середовища на формування репродуктивного здоров'я майбутніх поколінь.

Значною проблемою соціального захисту на сучасному етапі є криза солідарної пенсійної системи.

Збільшення в останні роки мінімального розміру пенсійного забезпечення і здійснення диференціації пенсій розбалансували пенсійну систему. Пенсійний фонд постійно відчуває дефіцит коштів. Пенсіонери становлять майже третину від усього населення, проте з 22 млн осіб працездатного віку лише половина сплачує внески до Пенсійного фонду (решта - трудові мігранти, нелегально зайняті, ті, що отримують заробітну плату в конвертах тощо), для роботодавців була тривалою практикою щодо списання боргів по сплаті пенсійних внесків. При цьому існує низка законів, які передбачають спеціальні пенсії, без віднесення до трудового стажу і внеску кожного пенсіонера. Такі диспропорції в чинному пенсійному законодавстві призвели до виникнення ситуації, коли пенсії різняться в кілька десятків разів, чого немає в інших країнах.

Проблеми в пенсійному забезпеченні містять ще й гендерний аспект. В Україні дві третини пенсіонерів - жінки, які на п'ять років виходять на пенсію раніше за чоловіків, а живуть у середньому на 15 років довше, при цьому середня пенсія жінки є значно меншою середньої пенсії чоловіка. Менша пенсія жінок пояснюється тим, що вони працюють здебільшого в тих галузях економіки і на посадах, де заробітна плата нижча за чоловіків. Наприклад, найвищий рівень оплати праці в таких галузях промисловості, як паливна, атомна й електроенергетика, проте більшість працівників - це чоловіки. При цьому, заробітна плата в 2,2-3,6 рази вища, ніж у працівників соціальної сфери, де 72-87% працюючих жінки. Незважаючи на високу професійну й освітню підготовку, жінки займають посади менш престижні. Має місце висока концентрація жінок серед зайнятих у галузях невиробничої сфери, у легкій, харчовій, медичній промисловості (до 86%), велика частка жінок працюють на роботах, що не потребують високої кваліфікації. Слід зазначити, що жінки мають більше проблем, ніж чоловіки, як при звільненні (їхня частка серед звільнених понад 60%), так і при працевлаштуванні. Частка жінок у загальній кількості працевлаштованих завжди нижча, ніж у чоловіків. Отже, така ситуація породжує певну дискримінацію у пенсійному забезпеченні жінок, тому останнім часом активно дискутується питання про перегляд віку виходу на пенсію для жінок у бік збільшення. Для того щоб вирішити проблему пенсійного забезпечення нинішніх пенсіонерів необхідно в першу чергу збільшити оплату праці,

здійснити її легалізацію, повернути трудових мігрантів у країну, створивши робочі місця, які відповідають сучасним вимогам і потребам, а також уніфікувати пенсійне законодавство, яке передбачало б однакові підходи щодо питань пенсійного забезпечення для всіх категорій осіб.

Отже, сучасний етап розвитку нашої держави характеризується суперечливим станом соціального захисту населення: відбувається номінальне збільшення розмірів соціальних виплат при відсутності вирішення "базових" проблем - низької оплати праці, незбалансованості попиту-пропозиції і нераціональної галузевої структури зайнятості, подолання критичного рівня зовнішньої трудової міграції, забезпечення належних умов і безпеки праці та якості вакансій.

Першочерговими завданнями забезпечення гідного рівня соціального захисту українських громадян є:

- підвищення рівня оплати праці, створення стимулів до продуктивної трудової діяльності з метою реалізації професійно-кваліфікаційного потенціалу працівників;
- подолання дисбалансу на ринку праці, створення робочих місць відповідно до потреб регіону;
- стабілізація процесів відтворення населення;
 - забезпечення нинішнім пенсіонерам пенсій, адекватних трудовому внеску;
 - створення системи пенсійного забезпечення на страхових засадах;
 - врегулювання питання надання пільг певним категоріям громадян;
 - посилення адресної підтримки соціально незахищених верств населення;
- удосконалення системи соціального страхування. Реалізація поставлених завдань сприятиме:
 - зменшенню бідності, нерівності та соціального розшарування в суспільстві;
 - зростанню економічної та соціальної безпеки працевдатних осіб на основі їхньої власної ініціативи, самореалізації та створенню рівних можливостей в економічній сфері;
 - уникненню економічної та соціальної маргіналізації не-дієздатних осіб;
 - зниженню надмірної соціально-економічної диференціації регіонів та подоланню розбіжностей у соціальному захисті громадян різних регіонів, усуненню соціальної нерівності між регіонами, що виникає під час розподілу соціальних та економічних благ;
- збільшенню народжуваності й тривалості життя населення;
 - виявленню резервів продуктивного використання людських ресурсів з урахуванням завдань державної регіональної соціально-економічної політики;
 - досягненню соціальної справедливості і стабільності та зменшенню соціальної напруги в суспільстві;
- відтворенню інтелектуального капіталу;
 - підвищенню рівня індивідуальних накопичень і рівня споживання.

ТЕМА 5. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ЄДИНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНІ

Гуманітарний розвиток та гуманітарна політика. Сутність гуманітарного розвитку. Пріоритети і перспективи гуманітарної політики країни. Гуманітарний аудит та розробка і реалізації державних програм у гуманітарній сфері. Формування національної свідомості. Феномен української ідентичності. Поняття міжетнічної взаємодії. Спільне минуле – спільне майбутнє. Духовна єдність поліконфесійної країни. Вплив засобів масової інформації на формування національної свідомості. Моделі міжетнічної взаємодії в українському суспільстві. Теоретико-методологічні підходи до дослідження міжетнічної взаємодії. Міжетнічна взаємодія на прикладі поліетнічного міста. Моделі міжетнічної взаємодії в поліетнічному місті.

5.1 Гуманітарний розвиток

Основною рушійною силою сучасного цивілізаційного процесу є гуманітарні чинники – освіта, наука, культура, здоров'я, особистісні якості, цінності та світоглядна система людини і громадянина.

Сьогодні відставання за ступенем гуманітарного розвитку є набагато критичнішим фактором для майбутнього країни, ніж відставання в будь-якій іншій сфері. Гуманітарна сфера лише на перший погляд здається чимось похідним, а то й другорядним. Насправді ж вона є визначальною сферою людського буття. Розвиток економіки, державного будівництва, позитивних політичних процесів тощо стає в принципі неможливим, якщо життєвий рівень населення, його відтворення, стан здоров'я, освітній, культурний та моральний потенціал сягають нижче певної межі. Із цим слід рахуватися й робити все можливе, аби запобігти негативному розвитку подій. У суспільстві назріло розуміння важливості й невідкладності прийняття ґрунтовної концепції гуманітарного розвитку, яка б виважено узгоджувала існуючі потреби з наявними можливостями.

Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права й свободи інших людей. Цей принцип, проголошений Конституцією України, має стати основним для визначення стратегії гуманітарного розвитку України, а головною ідеєю Концепції має бути підхід, який пропонує інтеграцію в єдину систему всіх гуманітарних чинників розвитку суспільства та становлення їх як факторів інтеграції та консолідації українського суспільства.

Метою Концепції гуманітарного розвитку є визначення принципів та пріоритетів, обґрунтування соціально-економічних та соціокультурних засад гуманітарного розвитку України як необхідної передумови реалізації

потенціалу кожного її громадянина, забезпечення конкурентоспроможності держави і нації в сучасному світі.

5.2 Основні розділи концепції відповідно до головних складових гуманітарної сфери (у вузькому значенні поняття "гуманітарна сфера")

Виходячи з свого європейського вибору, Україна започатковує процес змін, поділяючи основні ідеї і принципи Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини та Європейської соціальної хартії, покладаючи в основу свого подальшого розвитку інтереси людини, її прагнення жити і творити в гармонії зі своїми цінностями, з суспільством і природою.

Гуманітарний розвиток – це модель розвитку, орієнтована на максимальне розкриття потенціалу кожної людини і соціуму в цілому, створення гідних умов для реалізації всіх інтелектуальних, культурних, творчих можливостей людини і нації.

У політичному вимірі перехід до гуманітарного розвитку передбачає досягнення найвищих ступенів свободи особистості і водночас її готовність брати відповідальність за себе, свою родину, місцеву громаду і країну.

В економічному вимірі гуманітарний розвиток означає постійне зростання частки інтелектуального продукту у національному продукті, утвердження інноваційності в якості домінуючої моделі економічної поведінки.

У соціальному вимірі гуманітарний розвиток означає створення для людини, як головного національного ресурсу, умов реалізації всіх її можливостей. Виходячи з такого підходу має формуватися політика можливостей в освіті, професійній реалізації, адресність охорони здоров'я і соціального захисту,

Концепція спирається на ідеї і принципи Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини та Європейської соціальної хартії, узгоджена з діючими державними та відомчими програмами і законодавчими актами в сфері гуманітарного розвитку.

Основними принципами гуманітарного розвитку України є:

- людиноцентризм як система поглядів, яка визначає розкриття можливостей людини в якості критерію оцінки ефективності держави та зрілості суспільних інститутів, визнає невід'ємне право кожної людини на вільний розвиток особистості та реалізацію всіх її здібностей;

- забезпечення реальності прав і свобод людини і громадянина, в тому числі гендерної рівності, встановлення гарантій рівності громадян перед законом;

- встановлення рівних можливостей для гармонійного розвитку людини, забезпечення справедливості, гарантування належної якості життя незалежно від статі, віросповідання, етнічної належності, регіону проживання;

- надання можливостей для підвищення соціального статусу особистості, в тому числі шляхом вдосконалення її освітнього рівня та професійно-кваліфікаційних характеристик;

- розширення простору свободи, утвердження людської гідності, розкриття комунікативного потенціалу української культури як триєдиний спосіб формування національної ідентичності та соціалізації людини;

- розвиток та якнайповніше використання культурних надбань нації у багатогранності зв'язків з іншими національними культурами, відкритість для міжкультурної взаємодії з метою забезпечення належного місця України у європейському і глобальному гуманітарному просторі;

- взаємодія між державою та громадянським суспільством, бізнесом та владою з метою створення необхідних соціально-економічних умов для підвищення якості життя населення, створення умов для всебічного гармонійного розвитку людини, захисту її прав і свобод.

Національні пріоритети гуманітарного розвитку України зорієнтовані на формування сучасної конкурентоспроможної нації.

Їх реалізація передбачає:

- формування нової якості життя громадян України шляхом створення умов для всебічного гармонійного розвитку людини, реалізації нею всіх своїх професійних можливостей, досягнення високих соціальних стандартів, впровадження пріоритетів здорового способу життя, гармонізації людського і природного середовища, підтримки сім'ї та сприяння народжуваності;

- формування суспільства знань, де знання та можливості їх практичного застосування стануть важливим засобом самореалізації і розвитку особистості та ключовими чинниками прискореного розвитку держави і суспільства;

- соціальну активність громадян, формування розвиненого громадянського суспільства;

- культурну та політичну консолідацію української нації в якості модерної європейської спільноти.

Концепція спирається на ідеї і принципи Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини та Європейської соціальної хартії, узгоджена з діючими державними та відомчими програмами і законодавчими актами в сфері гуманітарного розвитку.

Стан гуманітарного розвитку України

Станом на кінець 2014 року Україна посідає третє місце за кількістю звернень своїх громадян до Європейського суду з прав людини.

Громадяни України у своїй переважній більшості незадоволені своїм соціально-економічним становищем і розвитком країни в цілому. Переконані у тому, що в Україні не існує справедливого судочинства, - 90%; не існує права на гідний людини рівень життя, - 71%; незадоволених тим, як в Україні функціонує демократія, - 61%; оцінюють загальну ситуацію, в якій протікає їхнє життя, як «погана» або «дуже погана» - 50% громадян.

Отже, зазначені показники дозволяють зробити висновок про те, що в Україні існує певний розрив між декларованими державою цінностями-цілями та реально існуючими практиками. Такий стан справ не сприяє гуманітарному розвитку України, суспільній консолідації, оскільки суперечить традиційним цінностям суспільства – повазі до людської гідності, справедливості та солідарності.

Формування нової якості життя

Основні напрямки державної політики щодо формування нової якості життя передбачають:

- розвиток системи охорони здоров'я та впровадження пріоритетів здорового способу життя;
- гармонізацію людського і природного середовища;
- заохочення народжуваності, підтримку та розвиток сім'ї;
- розвиток доступної та безперервної освіти;
- створення умов для гідної результативної праці;
- підвищення добробуту населення через впровадження високих соціальних стандартів життя;
- забезпечення надання належних послуг соціальної сфери на основі її якісного удосконалення.

Формування суспільства знань

Основні напрямки державної політики щодо формування суспільства знань передбачають:

- створення інформаційного (мережевого) суспільства на базі інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ);
- стимулювання використання результатів наукових досліджень і розробок для інноваційного розвитку економіки;
- розвиток інтелектуального потенціалу нації шляхом забезпечення конкурентоспроможності освіти, модернізації культурної політики та сприяння соціальній та громадянській активності людини.

Людина і держава

Сутність, зміст і характер взаємодії держави та людини є важливим показником стану розвитку України як демократичної, соціальної, правової держави та формування гармонійно розвиненого демократичного суспільства. Конституція України в статті 3 закріплює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

У сучасних політико-правових реаліях конституційно-правовий статус людини в Україні вимагає свого подальшого удосконалення. Перед усе йдеться про подолання пострадянських інерцій позитивістського закріплення державою широкого спектру прав і свобод людини та громадянина за відсутності реальних гарантій і механізмів їх реалізації.

Механізми реалізації концепції

Реалізація Концепції гуманітарного розвитку України здійснюватиметься шляхом формування політики, що передбачає відповідні механізми з вирішення питань у цій сфері на державному, регіональному та місцевому рівнях, правове, фінансове та організаційне забезпечення, а також розвиток міжнародного співробітництва. Формування такої політики потребує розробки довгострокової Національної програми гуманітарного розвитку України, яка має стати основою формування Програми Кабінету Міністрів України протягом всього періоду, передбаченого на її виконання.

5.3. Гуманітарна політика

Гуманітарна політика держави ставить за мету "олюднення", одуховлення всіх сфер та галузей суспільного буття, створення умов для максимальної самореалізації кожної особистості, спрямована на формування, розвиток і збереження фундаментальних загально-цивілізованих цінностей. Останнє якраз і є підґрунтям злагоди в суспільстві.

У зв'язку з цим треба зробити одне застереження. Справа в тому, що людство - у всесвітньому розумінні цього слова - не в усьому є єдиною спільнотою, воно поділяється на декілька цивілізацій. Україна визначилась у цьому складному розмаїтті світових цивілізацій, обравши європейський шлях розвитку. Для такого вибору в народі України були об'єктивні підстави. Оскільки саме ця, умовно кажучи, "західна" система гуманітарних цінностей була покладена в основу фундаментальних документів світової співдружності, таких, як Загальна Декларація прав людини 1948 року, міжнародні пакти про права людини та ін.

Отже, орієнтація гуманітарної політики України саме на західноєвропейську систему цінностей має і морально-психологічні, і міжнародно-правові підстави. В ієрархії цих цінностей на першому плані, безперечно, стоять свобода та рівність людини. Свобода і рівність не декларовані, а реальні, забезпечені і системою конституційних гарантій, і діяльністю державних структур, в тому числі й правоохоронних органів.

Поруч зі свободою і рівністю в ряду найвищих гуманітарних цінностей стоїть соціальна справедливість. Здавна триває суперечка про її справжні критерії. Подолані застарілі уявлення, що такими критеріями мусять бути походження людини, її станова належність, розміри багатства. Нині все більше стає загально визнаним розуміння того, що реальною підставою для оцінки людини, для визначення міри справедливого ставлення до неї є, перш за все, реальний внесок кожного у формування та збагачення тих вічних цінностей, які є спільним надбанням багатьох поколінь.

Розв'язання першочергових завдань гуманітарної політики України повинно здійснюватись по багатьох напрямках, усіма "гілками" державної влади та їх структурними підрозділами. Але основою єдності усіх напрямів,

фундаментом зусиль повинні бути ідеї національного характеру гуманітарної політики, формування національної свідомості, захист цінностей, закріплених у Конституції України, консолідація суспільства до злагоди і праці. Головною синтезуючою ідеєю гуманітарної політики має бути її людинотворчий характер.

У дусі Конституції України, інших державних актів, головними напрямками гуманітарної політики, що відтворюють її структуру, є:

- визначення та постійний контроль над рівнем або індексом показника гуманітарного розвитку України, прийнятого ООН, який складається з трьох основних компонентів - тривалості життя людини, рівня освіти і рівня доходу;
- всебічне створення умов для дотримання прав людини;
- створення цілісної системи соціального захисту населення та підвищення загального добробуту суспільства;
- впровадження ефективної системи охорони здоров'я;
- сприяння зайнятості населення;
- збереження позитивних здобутків освітньої системи України, її розвиток, використання позитивного досвіду зарубіжних країн;
- гуманітаризація освіти і виховання в молоді державницької психології як майбутнього потенціалу Української держави;
- всебічне сприяння підвищенню національно-духовного рівня особистості;
- забезпечення умов розвитку культури та мистецтва;
- охорона навколишнього середовища, збереження та оновлення пам'яток історії;
- утворення широкої інформаційної мережі, забезпечення доступу населення до міжнародних освітньо-культурних програм;
- співпраця з іншими країнами через гуманітарні програми та гуманітарну допомогу;
- участь України в програмах ООН з гуманітарного розвитку;
- проведення миротворчої діяльності;
- впровадження гуманітарної політики у сфері державної служби;
- створення спеціальних гуманітарних служб та фондів.

Отже, державна гуманітарна політика - це системна й послідовна діяльність держави у відносинах з людиною, зокрема, суспільством в цілому, що здійснюється через органи державної виконавчої, законодавчої та судової влади при залученні громадськості й з урахуванням основних прав людини і ставить за мету досягнення високого життєвого, духовного та інтелектуального рівня особистості як у її власних інтересах, так і в інтересах України в цілому.

Поняття гуманітарної політики тісно пов'язане з поняттям соціальної політики, але якщо соціальна політика, як державна політика, спрямована на досягнення добробуту в суспільстві, покликана переважно забезпечувати фінансування соціально-культурної сфери, а за світовими стандартами,

адресована лише певним категоріям населення, то гуманітарна політика є поняттям значно ширшим і включає в себе, поряд зі специфічними економіко-фінансовими заходами, заходи управлінські, політико-правові, міжнародне співробітництво тощо.

До того ж, гуманітарна політика - це не лише односторонній механізм забезпечення людського розвитку, а механізм взаємодії особи, суспільства і держави, який виявляється, з одного боку, у спрямованості на людину, покращанні умов її життя, а з другого боку - на залучення людини до державотворчих процесів, а в більш широкому розумінні - до світового співробітництва і розвитку, що сьогодні є таким важливим для становлення Української держави. У цьому полягає практичний аспект злагоди в суспільстві.

Гуманітарна політика є важливим чинником суспільного життя. Її сутність, зміст, принципи і практична діяльність її інституцій - усі ці складові потребують сьогодні підвищеної уваги. Недостатня методологічна і теоретична визначеність у цих питаннях породжує нескординованість в гуманітарній практиці - у викладанні гуманітарних дисциплін, науковій роботі інститутів гуманітарного профілю, діяльності культурно-освітніх закладів, праці мистецьких колективів, творчих спілок, засобів масової інформації тощо.

Сьогодні у нас, на жаль, не визначені задовільним чином загальнозначущі цінності, які б об'єднували суспільство. Для багатьох і досі незрозуміла відповідь на питання "куди йдемо?". Ідея незалежності, незважаючи на економічну скруту, підтримується народом, але значною мірою залишається ідеєю "незалежності від" і недостатньо зрозуміла як ідея "незалежності для". Але ж при всьому тому, ми живемо і працюємо, як одна нація, один народ, маючи цивілізовану національну ідею. І саме це повинно бути головним, консолідуючим наше українське суспільство на побудову демократичної держави. Які ідеї слід закласти в гуманітарну діяльність, який повинен бути її зміст?

Гуманітарна політика - це джерело і механізм гуманізації суспільства. Вона орієнтує всі сфери діяльності без винятку на людину, її потреби і їх задоволення як на головну мету, спрямовує почуття і розум людей не на розбрат і протистояння, а на взаєморозуміння і взаємоповагу, підтримання і розвиток людського в людині, а не хижацького в ній. Її метою є впровадження в суспільство ідей свободи, справедливості, демократії, солідарності, збереження миру, екологічної безпеки та інші.

З цієї мети треба й виходити. Які б не були різні за змістом, сферою дії, об'єктом і суб'єктом впливу освіта, виховання, інформаційна, мистецька та інша діяльність, вони повинні базуватись на гуманістичних принципах. І це не означає цензурування гуманітарної сфери. Навпаки, це означає приведення її у відповідність з своєю гуманістичною сутністю і така відповідність є умовою єднання суспільства.

Далі необхідно визначити ті принципи, на яких має базуватися гуманітарна політика в Україні. Першим таким принципом є законність. Одним з основних завдань державотворення є побудова правової держави, що означає таку державу, в якій юридичними засобами реально забезпечено максимальне здійснення, охорону і захист основних прав людини. З цього випливає і другий принцип гуманітарної політики - проведення діяльності відповідно до основних прав людини або, іншими словами, визнання пріоритету загальнолюдських цінностей.

У Декларації про державний суверенітет України, Акті про незалежність Української держави, в Конституції Україна проголосила про побудову демократичної, правової, соціальної, соборної держави. Також Україною підписані основні міжнародні документи, що стосуються охорони прав людини.

Отже, будь-яка державна діяльність повинна слугувати як інтересам Української держави, так і вимогам сучасного світового розвитку. Тому наступним принципом гуманітарної політики є врахування інтересів як Української держави, так і світової спільноти. Тут мається на увазі також і орієнтація на досвід передових держав світу, зокрема європейських, у створенні повноцінного соціокультурного середовища при опорі на історичні традиції українського народу, духовний та інтелектуальний потенціал.

Важливим також є принцип відкритості державної діяльності, формування довіри до влади, до держави, створення зусиллям всіх державних органів максимально сприятливих умов для розвитку гуманітарної сфери суспільства, надання рівних можливостей для кожного громадянина України.

Базуючись на цих принципах, державна гуманітарна політика, відповідно до своїх завдань, зможе стати одним з гарантів досягнення злагоди у громадянському суспільстві в Україні та її повноправному входженню у світове співтовариство.

5.4. Поняття міжетнічної взаємодії.

Специфіка функціонування і прояву національно-психологічних особливостей людей формувалася й закріплювалася у процесі розвитку етнічної спільноти, діяльності та міжетнічної взаємодії.

В історії людства взаємодія стала початковою формою зародження і подальшого розвитку всього існування людей, а сама взаємодія перетворилася у повноцінну, різнорівневу і багатофункціональну спільну діяльність. Психологічна наука розглядає взаємодію як процес впливу людей один на одного, що призводить до появи взаємин між ними, спільних переживань, симпатій чи антипатій.

Міжетнічна взаємодія - це різноманітні контакти між етносами, що призводять до зміни індивідуальних і соціальних характеристик кожної з

етнічних груп чи їх представників, які взаємодіють між собою, та до інтеграції їх певних властивостей.

Розрізняють два основних типи міжетнічної взаємодії:

- 1) відносини субординації;
- 2) горизонтальні відносини.

За умови відносин субординації одні етноси домінують над іншими, а останні займають нижчий статус, тобто підкоряються першим. Відносини субординації - це ранжована, пірамідальна система, яка з деякими варіаціями існує у США, Індії, Росії та інших країнах. Така структура взаємин етносів може відобразитися в Конституції країни.

Наприклад, у Конституції СРСР були закріплені такі територіально-державні структури як союзні республіки, автономні республіки, автономні області та автономні округи. Це справжня етнодержавна піраміда.

Однак у багатьох країнах відносини між етносами не завжди відповідають цій схемі. Реальні суспільства є набагато складнішими, ніж будь-який ідеальний тип суспільства.

У випадку горизонтальних відносин етнічні групи існують паралельно, маючи однаковий соціальний статус. Кожна соціальна група сама по собі є суспільством, усередині якого є власна субординація різних шарів і класів. Суспільства, що містять дві чи більше самостійних етнічних групи, називають полімодальними. В цих суспільствах взаємодії між групами відбуваються через їх кордони, не зумовлюючи появу субординаційних відносин.

Відмінності між двома згаданими вище типами міжетнічних відносин було помічено М. Вебером. Перший тип (тобто, відносини субординації - Авт.) він назвав кастовою структурою (ієрархічно організовані групи), а другий тип (тобто, горизонтальні відносини -Авт.) - системою етнічного співіснування. Субординаційна система виникає з системи співіснування, коли з різних етносів шляхом соцієталізації створюється політична система. Якщо у системі етнічного співіснування кожний етнос зберігає власну гідність, то в кастовій, субординаційній системі більшою шаною користується вища етнічна група, вирізняючись своїм статусом.

Характерна особливість кастової системи полягає в тому, що різним групам, згідно з приписаними їм вродженими (за припущенням) властивостями, надається внутрішня цінність, пошана або чистота.

Розвиваючи ідеї М. Вебера, Дж. Беррман вказує на те, що кожна ранжована система є кастовою. Такі системи існують не лише в Індії, але й у Шрі-Ланці та інших країнах. Поняття "ранжована"

- "неранжована" є досить широкими і містять, як окремий і кінцевий випадок, кастову систему.

Багато відмінностей між цими двома типами систем зумовлено тим, що такі системи виникають по-різному.

Ранжовані системи з'являються у результаті повного завоювання одним етносом іншого чи в результаті таких подій, що є тотожними до повного завоювання. Подібною подією може бути взяття у полон.

Наприклад, англійське завоювання Індії чи низки країн Африки призвело до створення ієрархізованих систем (з перетворенням подібних систем, що раніше існували в цих країнах). А ось суспільство США, яке також є ранжованим, є результатом як завоювання і міграції, так і ввезення негрів-невільників, що ототожнюється із завоюванням негритянських етносів Африки. Стародавній Рим з його станами і рабіннями є ще одним прикладом ранжованої соціальної системи.

Після завоювання території та населення певної країни створюється система рангів (статусів), взаємин між індивідами та ідеологія підлеглої групи. Прикладами таких суспільств дослідники (Д. Горовіц та ін.) називають Південну Африку і понадміру ран-жоване суспільство Руанди.

У ранжованих суспільствах етноси територіально є більше змішаними у порівнянні з неранжованими соціальними системами. Ймовірно, що без просторової близькості етносів, які її утворюють, ця система не може довго існувати.

Неранжовані багатоетнічні системи утворюються у результаті вторгнення з неповним завоюванням чи більш-менш добровільної міграції. Такі суспільства з'являються й у результаті розміщення на єдиній території груп, які раніше не мали ніяких відносин між собою. Ці шляхи можуть комбінуватися. Так, вторгнення з невдалим завоюванням призводить до існування паралельних груп (наприклад, на о. Цейлон, в Нігерії та інших країнах).

Міграція, що була зумовлена економічними чинниками, сприяла створенню неранжованих систем у Малайзії, Гвіані та Тринідаді. Аналогічні процеси було помічено у колишньому СРСР: утворення груп російського населення в союзних республіках і етнічних груп інших народів у великих містах Росії. Схожі процеси мають місце в деяких країнах Західної Європи, зокрема у Німеччині, де проживають великі за чисельністю групи турок і курдів.

Паралельні етнічні групи можуть жити як просторово ізольовано, так і змішано. Неповне завоювання і міграція зумовлюють появу міжетнічних проблем, які тривалий час залишаються нерозв'язаними. Наприклад, група, яку не вдалося завоювати, може зберегти свої територіальні претензії, а група, територія якої завойована частково, може зберегти ідею реваншу

Схожі проблеми було помічено у відносинах турків зі своїми сусідами. Не зважаючи на те, що в Малій Азії та Європі у турків немає батьківщини і вони є прибульцями та завойовниками, турки мають територіальні домагання майже до всіх своїх сусідів. У греків, вірмен й інших народів також є бажання реваншу, оскільки вони втратили значні частини своїх споконвічних територій. Представники цих народів вважають присутність турків на своїх землях незаконною із самого початку.

Виділяють три основні види етнічної взаємодії:

1) вплив однієї спільності на іншу, за умови якого один етнос є активним і домінуючим, а інший - інертним та пасивним щодо даного впливу (наприклад, маніпулювання, примус тощо);

2) співдія, за якої два чи кілька етносів на однакових правах надають допомогу, підтримку один одному, досягають єдності в намірах; найвищою формою співдії виступає співробітництво;

3) протидія, тобто перешкода діям, суперечності в позиціях, блокування зусиль іншого етносу чи створення йому перешкод та активна протидія аж до військових дій. Для здійснення протидії необхідно мати такі якості як енергійність і боєздатність.

Кожний з видів взаємодії має свій діапазон проявів, між якими існують перехідні форми, що можуть трансформуватися в інші.

Особливості кожного виду взаємодії виявляються і в специфіці їх результативності. Підсумком тривалого впливу може стати природна чи насильницька асиміляція, яка з одного боку виявляється в активному придушенні одного етносу іншим, а з іншого - у втраті "пасивним" етносом деяких характеристик (традицій, звичаїв, вірувань, мови).

До результатів етнічного впливу належить і дискримінація, тобто обмеження або позбавлення прав певної категорії громадян за ознакою національної чи мовної належності.

Крайньою формою міжетнічної взаємодії є геноцид, тобто знищення окремих груп населення за расовими, національними чи релігійними ознаками, а також умисне створення умов, розрахованих на повне або часткове знищення цих груп.

Іншою крайньою формою прояву етнічної чи расової дискримінації є сегрегація, тобто обмеження в правах за мотивом расової або етнічної належності. Сегрегація породжує у людей зневагу до інших народів, національну гордовитість, почуття національного відчуження.

ТЕМА 6. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНИХ СТРУКТУР

6.1 Соціальна структура суспільства: основні види та елементи

Поняття «соціальна структура» у науковій і соціально-політичній літературі має кілька трактувань. У широкому розумінні – це сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих соціальних груп, а також соціальних інститутів.

Соціальна структура – сукупність соціальних (клас, трудовий колектив, група, верства), соціально-демографічних (молодь, пенсіонери), професійно-кваліфікаційних, територіальних (тип поселення) й етнічних спільнот (нації, народності), пов'язаних між собою відносно сталими стосунками.

Соціальна структура суспільства – явище історичне, її становлення та розвиток відображають процеси інституалізації та еволюції різноманітних соціальних інститутів. Ускладнення і диференціація їх у структурному і функціональному аспектах зумовили відповідні зміни у соціальній структурі. Тому соціальну структуру суспільства, закономірності її становлення й функціонування слід розглядати в контексті реалізації соціальними інститутами відповідних функцій чи, можливо, і дисфункцій.

У колишньому СРСР соціальну структуру суспільства до 60-х років практично не вивчали. Це було спричинено офіційною доктриною, згідно з якою соціальну структуру радянського суспільства становили два класи (робітники та колгоспне селянство) й одна верства (прошарок) – інтелігенція. Взаємовідносини між ними через відсутність антагоністичних суперечностей, вважалося, були безконфліктними. Але ж ця концепція абсолютно не відображала реального стану суспільства, оскільки:

- різко звужувала критерії диференціації людей щодо їх належності до різних соціальних груп;
- не давала уявлення про соціальну структуру як вертикаль;
- містила перекручене уявлення про критерії соціальної мобільності;
- відображала утопічне уявлення про гармонійні, побудовані на єдності інтересів, міжгрупові стосунки.

В останні роки уявлення про соціальну структуру докорінно змінилися. По-перше, підтвердилася абсолютна непридатність ідеологізованої й міфологізованої моделі «2+1» (два класи й прошарок), яка заперечувала соціальні ієрархії, відчуження, антагонізми, проповідувала концепцію прогресуючої соціальної однорідності. По-друге, виявились серйозні суперечності між основними елементами соціальної структури – класами, етнонаціональними групами.

У зв'язку з цим перед вітчизняною соціологією постала необхідність радикального перегляду й оновлення концепції соціальної структури суспільства» зосередивши увагу на:

- вивченні не тільки відомих, але й невідомих (латентних) соціальних груп;
- переході від опису зовнішньої структури, пов'язаної з індустріальними й іншими сферами виробництва, до аналізу внутрішньої структури, пов'язаної з вертикальною та горизонтальною структурами громадянського суспільства;
- дослідженні ієрархії соціальних груп (не тільки стосунки рівності й нерівності, але й панування, підлеглості);
- з'ясуванні суб'єктивного характеру соціальної структури, її зв'язку з людиною, її розвитком, свободою чи несвободою.

Соціологія виділяє два основні елементи соціальної структури:

1. Соціальні інститути, безособова система ролей і статусів. Цей підхід властивий структурному функціоналізму.
2. Система класів, верств, професійних та інших груп. На таких засадах базується марксистський детерміністський підхід.

Обидва підходи взаємодоповнюють один одного. Соціальні інститути є більш або менш рухомою суспільною формою організації й регулювання діяльності соціальних груп.

Соціальні ж групи, будучи активним суб'єктивним компонентом соціальної структури, інтегруються в цю суспільну форму, якщо вона відповідає їхнім потребам, інтересам і цінностям, або ж вони її відхиляють.

Поняття «соціальна група» є родовим щодо понять: «клас», «соціальна верства», «колектив», «нація», «етнічна, територіальна, релігійна та інші спільноти», оскільки фіксує соціальні відмінності, які виникають між окремими сукупностями людей у процесі розподілу праці й діяльності на основі відношення до засобів виробництва, влади, характеру праці, фаху, освіти, рівня й структури прибутків, статі, віку, національної приналежності, місця проживання, стилю життя та ін.

На перший погляд, скажімо, робітники, селяни, вчені, кооператори та інші не є об'єднаними в якісь групи, якщо мати на увазі формальне об'єднання на зразок політичних партій. Та коли взяти до уваги їх реальне, об'єктивне становище в суспільстві, то – безперечно. У будь-якому суспільстві існує певна кількість соціальних груп, які:

- посідають різні місця в системі соціальних нерівностей цього суспільства» у диференціації його населення за критеріями влади, власності, доходу тощо;
- пов'язані між собою політичними, економічними й культурними відносинами;
- є суб'єктами функціонування всіх соціальних інститутів суспільства.

У соціальні групи людей об'єднують соціальні інтереси, які зумовлюють їх дії і формуються у представників різних груп залежно від їхнього становища та ролі в суспільному житті. Оскільки інтереси, скажімо, у робітника одні, а в кооператора – інші, то вони реально й становлять різні

соціальні групи, тобто «неформально» об'єднуються. При цьому соціальні інтереси груп, постаючи на основі індивідуальних інтересів їх учасників, не замикаються у власних егоїстичних рамках, оскільки в процесі соціальної взаємодії індивідів виробляються інтереси груп як цілого, які відображають вже спільні риси соціального становища окремих індивідів, що входять до групи. Соціальний інтерес групи завжди спрямований на збереження або зміну її становища в суспільстві.

Загальногуманістичний підхід до суспільства у сучасній соціології визнає значимість усіх соціальних груп, оскільки відмінності в їх становищі зумовлюють і різні інтереси, узгодження яких є основною метою соціальної політики суспільства. Соціологія виділяє такі види соціальних структур:

- соціально-класова (класи, соціальні верстви, соціальні групи, прошарки, стани);
- соціально-демографічна (вік, стать);
- соціально-територіальна (міська, сільська спільноти, населення агломерацій, переселенські групи);
- соціально-професійна;
- соціально-етнічна та ін.

6.2. Соціально-класова структура

Вона відображає найважливіший зріз соціальної структури класового суспільства: складну картину соціальної нерівності між суспільними класами, представниками розумової і фізичної праці, соціальними верствами всередині класів.

Питання про класи є найбільш дискусійним. Теоретичною базою для дискусій стало визначення В. Леніна: «Класами називаються великі групи людей, які розрізняються за їх місцем в історично визначеній системі суспільного виробництва, за їх відношенням (здебільшого закріпленим і оформленим у законах) до засобів виробництва, за їх роллю в суспільній організації праці, а, значить, за способами одержання і розміром тієї частки суспільного багатства, яка є в їх розпорядженні».

Таке трактування класів є досить загальним, застосовується до різних суспільних систем. Останнім часом у нього стає все менше прихильників. Це ж стосується і положень щодо наявності в суспільстві двох однотипних класів. Так, російський соціолог В. Радаєв пропонує розглядати цю проблему не тільки з точки зору відносин власності (відсутність соціальних груп незалежних повноправних власників), але й у політичному, соціальному й економічному аспектах. Виділення класів на пострадянському просторі стає все проблематичнішим, оскільки відбувається поступова деструктуризація суспільства радянського типу, спричинена ліквідацією дореволюційних класів, атомізацією суспільства, зростанням соціальної маргіналізації.

Ідеологізована формула соціально однорідного (безкласового) суспільства, на думку В. Радаєва, втілилась у життя ще задовго до того, як

було проголошено побудову «розвинутого соціалізму». Ось чому аналіз соціальної структури у суспільстві радянського типу є можливим лише в межах стратифікаційного підходу.

Справді, демонтаж колишньої соціальної структури, її інститутів і класово-групової ієрархії емпірично виявляється в маргіналізації суспільства, в появі проміжних груп, більш контрастних й поляризованих.

Маргіналізація – це втрата особистістю об'єктивної приналежності до даної соціальної групи без наступного входження до іншої, а також втрата особистістю норм та цінностей відповідної субкультури. Вона, як відомо, пов'язана з розхитуванням і ламанням нормативно-ціннісних систем під впливом соціальних і економічних зрушень. При цьому маргінали сприймаються не лише як аутсайтери й парії (пригноблені люди), що перебувають на «дні» суспільства. Маргінальність означає стійку, соціально обумовлену відмінність між соціально-культурним походженням і нинішнім суспільним становищем.

Класична, еталонна модель маргінала – фігура мігранта із села в місто в пошуках роботи. Ця людина – вже не селянин, але ще не робітник. Не можна ототожнювати маргіналів з декласованими елементами. Маргіналізація – об'єктивний соціально-економічний процес переходу до іншої соціальної групи, а не "виштовхування" особистості на периферію соціального життя.

Елементом соціально-класової структури суспільства є соціальні верстви, які утворюють внутрішню структуру класів і великих соціальних груп (наприклад, робітники низької, середньої та високої кваліфікації).

Соціальна верства – сукупність індивідів, зайнятих економічно й соціально рівноцінними видами праці, які отримують приблизно рівну матеріальну та моральну винагороду.

Це така спільнота, в якій кожен індивід є носієм однієї ознаки. Такою ознакою може бути: тип трудової поведінки на робочому місці; рівень доходу; способи проведення вільного часу, дозвілля й задоволення потреб; зміст соціальних орієнтацій, установок, цінностей, інтересів; ставлення до найважливіших подій у країні й за кордоном; ставлення до соціальних і технологічних нововведень. Аналіз структури суспільства крізь призму його соціальних верств дає змогу з'ясувати різні грані його диференціації значно повніше, ніж класовий аналіз.

Таким чином, структуру суспільства доцільно описувати за допомогою класово-верстової моделі, в якій поєднуються теоретична глибина класового аналізу з багатством можливостей і методів стратифікаційного підходу.

Детальніший поділ суспільства дає змогу виявити в соціально-класовій структурі малі соціальні групи.

Мала соціальна група – нечисленна за складом соціальна група, члени якої об'єднані спільною діяльністю і перебувають у безпосередньому стійкому особистому спілкуванні один з одним, що є основою для виникнення як емоційних стосунків, так і особливих групових цінностей і норм поведінки.

Родовою ознакою малої групи є її належність до безпосередньо тривких особистих контактів (спілкування, взаємодія). Наприклад, сім'я, виробнича бригада, шкільний клас, науковий, військовий та інші первинні колективи, колективи космічних, арктичних і антарктичних станцій, спортивна команда, релігійна секта, група друзів, підлітки-однолітки тощо. Мінімальний розмір малих груп – дві особи, максимальний – кілька десятків.

До соціально-класової структури суспільства належать і декласовані елементи.

Декласований елемент – особа, яка втратила тривкі зв'язки з соціальними групами, опустилася «на дно» суспільного життя.

Зростання чисельності декласованих елементів, до яких належить і люмпен-пролетаріат, спричиняють економічні кризи, масове безробіття, зубожіння нижчих у суспільній ієрархії верств населення.

У соціальній структурі суспільства винятково важливе місце належить соціально-демографічним «зрізам». Соціально-демографічна структура – це результат накладання демографічних структур (статевої, вікової, сімейної) на соціальну. Статистичними параметрами в таких випадках є: народжуваність, смертність, шлюб, розлучуваність, міграційний обмін населення між міською і сільською місцевостями, а також між різними територіями.

Статеву-вікову структуру населення можна аналізувати за однією ознакою (стать чи вік) або за обома. У першому випадку особливий інтерес становить розподіл населення на три групи: 0-14 років (діти), 15-49 років (молодь і середній вік), 50 років і старші (похилий вік). Співвідношення між ними характеризує тип вікової структури населення. Аналіз вікової структури, яка охоплює ці три контингенти, розкриває трудовий потенціал країни, дає змогу виявити динаміку його розвитку. Чим прогресивніша структура, тим вищими можливостями розвитку вона наділена, тим стійкіший трудовий потенціал населення.

Вивчення структури населення за статтю має не менш важливе практичне значення, оскільки впливає на розміщення виробничих сил, на відтворення і територіальне формування населення.

Одним із аспектів соціальної структури суспільства є соціально-територіальна структура, яка є результатом взаємодії двох зрізів суспільства – соціально-класового й територіального. Елементами соціально-класової структури є суспільні класи й соціальні верстви; територіальної структури – територіальні спільноти різного типу (міські, сільські, населення агломерації).

Соціально-територіальна структура – сукупність тривких спільнот людей, що формуються на основі соціальної неоднорідності умов життєдіяльності в різних територіально-адміністративних утвореннях, і стосунків між цими спільнотами.

Переважаючі економічні критерії у розміщенні виробництва й розселенні людей породжує нерівномірність історичного розвитку, одним із проявів якої є нерівномірність економічного розвитку регіонів і територій в

межах окремої країни. На цій основі формуються соціальна нерівномірність умов життєдіяльності у регіональному розрізі, соціально-територіальні особливості.

Соціальна структура суспільства пов'язана й взаємодіє з професійною структурою, оскільки професійний розподіл праці пов'язаний з її суспільним розподілом (на розумову та фізичну, аграрну й індустріальну, організаторську й виконавську і т.п.). Нерідко соціальне професійну структуру трактують як соціальну форму професійного розподілу праці, що розглядається в аспекті її матеріально-речового змісту. Аналізуючи професійну структуру суспільства, доцільно розмежовувати фахову диференціацію людей і професійний розподіл праці, зважаючи, крім того, на існування природного зв'язку професій із соціально-економічними відмінностями у суспільстві, тобто з суспільними класами і верствами. Фаховий поділ не може бути основою, вихідним пунктом утворення класів і соціальних верств.

Дослідження соціально-етнічної структури здійснює соціологія національних стосунків (етносоціологія).

Етносоціологія – галузь соціології, яка вивчає генезис, сутність, функції, спільні закономірності розвитку етносів, міжетнічні (міжнаціональні) стосунки й виробляє основні методологічні принципи їх дослідження.

Вона вивчає комплекс проблем, пов'язаних з соціальним розвитком націй і народностей країни: соціально-економічних, соціально-політичних, духовно-ідеологічних, культурних, освітніх тощо.

Характер динаміки соціальної структури залежить у першу чергу від результатів соціальної мобільності.

Соціальна мобільність – міжгрупова чи просторова рухомість населення, його здатність (готовність) до соціальних переміщень.

Соціальні переміщення є виявом соціальної мобільності, яка виражається у переходах індивідів з одного класу в інший, з однієї внутрікласової групи до іншої, міграції сільських жителів до міста і навпаки.

За спрямуванням розвитку розрізняють вертикальну мобільність – посадове, кваліфікаційне зростання чи декваліфікація, перехід до групи та верстви з нижчим статусом в ієрархічно упорядкованих зрізах соціальної структури і горизонтальну мобільність – рух між однорідними в соціальному відношенні позиціями й категоріями населення. У житті горизонтальні й вертикальні переміщення переплітаються, взаємодіють.

Соціальну мобільність зумовлюють об'єктивні обставини: структурні зрушення в економіці; зміни у характері й змісті суспільного розподілу праці й відносин власності; послаблення закріпленості груп працівників за соціальне й економічно нерівноцінними видами діяльності.

Соціальна мобільність і соціальні переміщення між групами є досить складними і супроводжуються істотними соціальними наслідками для тих чи інших груп. Найважливіший з них – постійна наявність перехідних, так

званих маргінальних верств, тобто межових, проміжних відносно тих чи інших соціальних спільнот.

6.3. Теорія соціальної стратифікації

Розглядаючи соціальну структуру як сукупність соціальних груп, що різняться своїм становищем у суспільстві, соціологія має відповісти на питання: як відрізнити ці групи одну від одної?

Інструментом у досягненні цього є теорія соціальної стратифікації. Її було створено на початку 40-х років ХХ ст. американськими соціологами Т. Парсонсом, Р. Мертоном, К. Девісом, У. Муром та іншими, які вважали, що соціальну стратифікацію спричинив розподіл функцій у суспільстві.

На їх думку, соціальна стратифікація забезпечує відокремлення впорядкованої сукупності соціальних верств, що відрізняються одна від одної певними важливими для даного суспільства ознаками (критеріями): характером власності, розміром прибутку, обсягом влади, престижем, національними чи іншими рисами. При цьому соціальне стратифікаційний підхід є одночасно методологією і теорією розгляду соціальної структури суспільства. Цей підхід сповідує такі основні принципи:

- обов'язковість вивчення всіх без винятку соціальних верств суспільства;
- необхідність застосування при порівнянні їх одних і тих самих критеріїв;
- достатність критеріїв для повного і глибокого аналізу кожної з досліджуваних соціальних верств.

Очевидно, що за такого методологічного підходу згадувана вище сталінська модель «2+1» (два класи й прошарок) не має ніяких шансів на наукове обґрунтування.

Соціальна стратифікація означає процес, який безперервно триває у суспільстві, і результат цього процесу. Вона є не лише методом виявлення верств даного суспільства, але й «портретом» цього суспільства. Простратифікувавши все населення країни за тими чи іншими критеріями, можна виділити страти (верстви), з яких це населення складається. Тому стратифікація – риса будь-якого суспільства: рабовласницького, феодального, капіталістичного, соціалістичного. Вона наявна в усіх державах, тому що ті чи інші верстви наявні в будь-якому суспільстві, у будь-якій країні. Вони були в минулому, є нині, залишаться в майбутньому.

Соціальна стратифікація – процес соціального відтворення, внаслідок якого верстви (страти), групи, класи виявляються нерівними між собою і групуються ієрархічно розміщені страти з різним престижем, власністю та владою.

Соціальна стратифікація означає не просто різне становище у суспільстві окремих індивідів, родин чи цілих країн, а саме нерівне їх становище. При цьому дуже важливим є вирішення теорією соціальної

стратифікації проблеми соціальної мобільності, зокрема методів зміни особистістю, групою свого соціального становища. Виділяють два основні шляхи здобуття ними певного рангу: аскрипція і досягнення.

Аскрипція – просування соціальними «сходінками» завдяки зовнішнім, незалежним від індивіда, групи, властивостям (соціальному становищу, фізичним даним та ін.).

Досягнення – здобуття індивідом, групою певного статусу завдяки безпосередньо власним успіхам.

Класова й стратифікаційна моделі соціальної структури не заперечують одна одну, а навпаки – на основі вичленування у науковому аналізі реально існуючих класів, верств, інших соціальних груп може бути збудована «об'ємна», а не однолінійна модель соціальної структури, що має міцну емпіричну соціологічну базу. В останні роки у світовій соціологічній літературі поняття «класи» посідає таке ж визначене місце, як і поняття «страти», й обидва вони використовуються як у національних, так і в міжнародних порівняльних дослідженнях.

У деяких трактуваннях соціальної стратифікації наявні й егалітаристські (зрівняльні) тенденції. Вони особливо помітні у концепціях «середнього» чи «нового середнього класу», який трактується як більшість населення, що має власність і достатні можливості для заможного життя; він працьовитий, наполегливий у досягненні мети, вміє розпорядитися доступними благами й цінує надані суспільством можливості для соціальної мобільності. Зростання чисельності «середнього класу» фактично означає ліквідацію протистояння багатства й бідності. Ідея «середнього класу» є альтернативою попередньому поділу, відображає зрівняльні тенденції у соціологічних поглядах.

За деякими даними, у нашому суспільстві наприкінці ХХ ст. «середній клас» становив лише 15%, а в США – приблизно 80%. Зростання його ролі у співвідношенні соціальних і політичних сил визначає стабільність соціальної системи, забезпечує її динамізм.

Про те, наскільки складно стратифікувати суспільство радянського взірця, свідчать перші спроби соціологів. Їх класифікація далеко не повна, оскільки до неї не потрапили деякі соціальні групи суспільства (представники приватного капіталу, студенти, учні, тощо); очевидно, потребують уточнення й самі ознаки, за якими здійснюється соціальна стратифікація. Але навіть у такому вигляді ця класифікація значно реальніше відображає справжню соціальну структуру сучасного суспільства.

Дезінформація, викривлення реальної структури суспільства – це шлях не до його зміцнення, а, навпаки, до розмежування інтересів, до соціальної дезінтеграції. Замовчування реальної картини соціальної стратифікації суспільства відповідає інтересам лише того, хто концентрує у своїх руках політичну й економічну владу.

Наприкінці ХХ ст. загострилася потреба в ефективній методиці виявлення соціальних груп, що розрізняються за їх місцем у системі

власності, влади, прибутку й престижу (статусу). Володіючи такою методикою, можна провести глибокі дослідження соціальної структури, виявити основні соціальні верстви сучасного суспільства.

Вітчизняна соціологічна наука опинилася перед необхідністю відповісти на такі запитання:

- З яких класів, верств, груп складається наше суспільство?
- Які основні критерії диференціації населення в ньому?
- Які соціальні відстані (дистанції) відокремлюють у нашому суспільстві одні соціальні групи від інших?
- Якими соціальними взаємовідносинами пов'язані соціальні групи (конфліктними чи дружніми, узгодженими)?
- Яка соціальна мобільність у нашому суспільстві: хто, з яких і в які групи переміщується, наскільки інтенсивні ці переміщення?
- Як і завдяки чому відтворюється ця соціальна структура?

Очевидно, що, не відповівши на ці та інші важливі питання, суспільство приречене жити «наосліп». Окремі спроби виділити групи, які рухають суспільство, відроджують його, і ті, що протистоять цьому, особливим успіхом не увінчалися.

Конкретні широкомасштабні дослідження з метою створення «соціального портрета» сучасного суспільства – одне з найактуальніших завдань вітчизняної соціології.

Значення цієї роботи зумовлюється тим, що соціальна структура – надзвичайно важливий соціальний регулятор еволюції суспільства. Вона визначає шляхи розвитку й ефективність економіки, оскільки різні соціальні групи посідають у ній цілком визначене становище й прагнуть до реалізації своїх інтересів. Соціальна структура має вирішальний вплив і на політичні відносини в суспільстві, які є відносинами між різними групами щодо використання (утримання, захоплення) державної влади. Нарешті, саме специфіка соціальної структури суспільства визначає суть і основні напрями соціальної політики в ньому.

6.4. Трансформація відносин власності (роздержавлення і приватизація), пошук ефективного власника.

Основний зміст складного і суперечливого процесу трансформації відносин власності визначають реальні зміни на шляху її роздержавлення та приватизації, спрямовані на утвердження плюралізму форм власності та господарювання, розвиток конкурентного середовища, подолання жорсткого централізму та командно-адміністративних методів управління, відродження стимулів до інноваційної підприємницької діяльності.

Роздержавлення - це процес обмеження адміністративного втручання держави в економіку шляхом перетворення об'єктів державної власності на такі, що засновані на інших, недержавних, формах власності та комерціалізації діяльності державних підприємств.

Роздержавлення охоплює весь комплекс перетворень наявної господарської системи, пов'язаний з демократизацією господарського життя на основі подолання диктату держави, безальтернативного державного найму працівників, державного нормування заробітної плати, адміністративно-відомчого управління, заміни адміністративно організованих господарських зв'язків ринковими відносинами, звільнення підприємств від прямої та безпосередньої адміністративної опіки, боротьби з монополізмом, розвитку конкуренції та підприємництва.

Основні шляхи роздержавлення: приватизація та комерціалізація державних підприємств.

Розвиток економіки України на сучасному етапі	
Стратегічні проблеми	Стратегічні орієнтири економічної політики
<ul style="list-style-type: none"> — демократизація економічних відносин, формування повноцінної інституційної структури ринкової економіки, гарантування захисту та реалізації прав власності, забезпечення рівноправності суб'єктів господарювання; — розвиток "економіки знань", переорієнтація національної господарської системи на науково-технологічне зростання, підґрунтям якого є прискорений рух в інноваційному циклі "наука — технології — виробництво — сфера споживання"; — "гуманізація економіки", всебічний розвиток людського капіталу нації, забезпечення можливостей реалізації творчого, трудового та підприємницького потенціалу, встановлення прямої залежності між показниками економічного розвитку та рівнем добробуту громадян України; — зміна моделі енергопостачання, перегляд формату відносин між ключовими державами-постачальниками, транзитерами та споживачами енергоносіїв; — зростання відкритості економіки на основі динамічного зростання її конкурентоспроможності, відстоювання національних економічних інтересів та реалізації інноваційної соціально орієнтованої моделі економічного розвитку; — ефективна регіональна інтеграція, зміцнення та захист конкурентних переваг у межах регіональних економічних союзів 	<ul style="list-style-type: none"> — орієнтація соціальної стратегії на прирощення людського капіталу шляхом розвитку науки, освіти, культури та охорони здоров'я; — загальнодержавна переорієнтація на науково-технологічний варіант економічного зростання, формування національної інноваційної системи, підвищення наукоємності ВВП; — підвищення доходів, заробітної плати на основі зростання продуктивності праці; — переорієнтація соціальної політики на страхові засади фінансування та підвищення ефективності прямого витрачання бюджетних коштів на соціальні проблеми; — побудова конкурентоспроможної економіки на основі розвитку інвестиційної інноваційної діяльності; — забезпечення цінової стабільності, опанування сучасними бюджетними і податковими стимулами розвитку; — забезпечення оптимального співвідношення форм власності та господарювання, підвищення ефективності управління корпоративним та державним секторами економіки; — сприяння процесам становлення потужного національного капіталу як основи національної макроекономічної стабільності та конкурентоспроможності; — детінізація економіки, легалізація тіньових доходів та капіталів; — активізація регіонального розвитку, подолання депресивності окремих територій, об'єднання зусиль місцевого бізнесу, громадськості, самоврядування та держави

Рис. 20.3. Стратегічні проблеми та стратегічні орієнтири економічної політики України на сучасному етапі²

Приватизація - трансформація будь-якої форми власності у приватну, процес переходу в приватну власність об'єктів, заснованих на державній, змішаній або колективній власності.

Приватизація як форма роздержавлення власності відображає процес докорінної трансформації відносин власності з метою формування приватного сектору як передумови підвищення соціально-економічної ефективності господарювання та піднесення суспільного добробуту на основі становлення та відтворення ринкових відносин, підприємницького середовища, конкуренції.

Наприкінці 1991р. Верховна Рада України затвердила "Концепцію роздержавлення та приватизації майна державних підприємств, житлового фонду та землі". У березні 1992 р. було прийнято основні приватизаційні закони: "Про приватизацію майна державних підприємств", "Про приватизацію невеликих державних підприємств", "Про приватизаційні папери". У червні 1992 р. парламент затвердив першу **державну** програму приватизації. Відтак червень 1992 р. вважається початком легітимного процесу трансформації відносин власності в Україні.

Згідно з Законом України "Про приватизацію майна державних підприємств" усі підприємства, що підлягали приватизації, були поділені на групи А (об'єкти малої приватизації), Б, Г, Д, Е (об'єкти великої приватизації) та Ж (об'єкти сфери соціально-культурних послуг). Ці об'єкти приватизувались на основі відповідних законів.

Способи приватизації в Україні:

перетворення державних підприємств у акціонерні чи інші господарські товариства;

- безкоштовна передача та продаж акцій відкритих АТ;
- викуп за альтернативними планами приватизації;
- викуп державних підприємств, зданих в оренду з викупом; -викуп майна державних підприємств членами трудового колективу;
- продаж державних підприємств за конкурсом або на аукціоні.

Етапи реформування власності в Україні:

I. Початковий етап приватизації (1992-1994 рр.).

II. Масова приватизація (1995-1998 рр.).

III. Індивідуальна грошова приватизація (1999-2002 рр.).

IV. Заклучний етап приватизації (з 2003 р.).

Основними технологічними особливостями приватизаційного процесу на початковому етапі трансформаційних перетворень в Україні були:

- населення брало участь у приватизації через механізм застосування безоплатно-отриманих "приватизаційних грошей" обмеженого обігу - іменних приватизаційних сертифікатів;
- з метою ініціювання приватизаційного процесу працівники великих підприємств, насамперед їх керівники, отримали значні пільги у придбанні акцій цих підприємств;
- працівникам малих підприємств створювалися можливості викупу цих підприємств за залишковою проіндексованою вартістю здебільшого через механізм оренди з викупом.

На сьогодні масова приватизація в Україні забезпечила усунення державної монополії на засоби та результати виробництва, становлення прошарку індивідуальних та асоційованих приватних власників і формування недержавного сектору як основи розвитку ринкових відносин. Станом на початок 2006 р. у Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України:

- об'єкти приватної власності становили 78,3 %;
- об'єкти державної та державно-корпоративної власності- 4,1%;
- об'єкти комунальної та комунальної корпоративної власності - 7,4 %;
- об'єднання громадян, щодо яких форма власності не зазначається, - 10,1 %.

Водночас досвід сертифікатної приватизації в Україні засвідчує, що офіційна зміна титулів власності сама по собі не гарантує появи реальних власників з ринковою поведінкою та підприємницьким типом мислення. На практиці безкоштовна приватизація трансформувалася в бюрократично-номенклатурну, яка:

- стала формою створення акціонерних товариств на базі існуючих структур державної власності, що перебувають під контролем адміністрації підприємств і державного апарату управління;

- призвела до поступового зосередження засобів виробництва та великих пакетів акцій високорентабельних підприємств у руках номенклатурних сил і тіньових структур;

- не вирішила проблем структурної перебудови виробництва, створення сприятливого інвестиційного та інноваційного клімату, якісних змін у механізмах державного регулювання економіки;

- не забезпечила створення розвинутих конкурентних ринків товарів, праці, капіталу тощо.

Важливо зазначити, що перебіг приватизаційного процесу в Україні був ускладнений неефективною державною політикою, якій притаманні такі негативні риси:

- відсутність чітко визначеної стратегії реформування відносин власності;

- неврахування міжгалузевих зв'язків в економіці;

- нерозвиненість інституційних механізмів ринкового регулювання економіки;

- неефективність протидії поширенню схем тіньової приватизації;

- недостатня прозорість прийняття рішень щодо приватизації, зокрема стратегічних підприємств і підприємств-моно-полістів, які становлять основу економічного розвитку та національної безпеки держави;

- політичні спекуляції навколо ймовірної реприватизації чи націоналізації державного майна тощо³.

Сучасний етап трансформації відносин власності в Україні пов'язаний з вирішенням низки дискусійних питань, в т. ч.:

- легітимації приватизації шляхом визнання непорушності сформованих прав власності;

ревізії приватизації шляхом реприватизації (вилучення власності через суди з наступним продажем на транспарентних аукціонах та конкурсах) або доплати за підприємства шляхом укладання мирових угод між урядом та нинішніми власниками.

У Посланні Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році" зазначається, що економічна стратегія держави у сфері вдосконалення відносин власності має поєднувати завдання зміцнення національного приватного капіталу, підвищення ефективності управління державним сектором економіки, вдосконалення корпоративного управління, створення інституційних механізмів забезпечення функціонування різних форм власності та господарювання і визначення їх оптимального співвідношення*.

Подальше вдосконалення процесів трансформації відносин власності передбачає такі заходи:

- посилення інвестиційної спрямованості приватизації, залучення стратегічних вітчизняних і зарубіжних інвесторів;

- удосконалення законодавства у сфері приватизації, його гармонізація з іншими сферами правового регулювання економічної діяльності;

- узгодження приватизаційних процесів із програмами реформування окремих галузей та сфер діяльності;

- формування дієздатного корпоративного сектору та інтегрованих корпоративних структур;

- припинення подальшої олігархізації суспільства, забезпечення реальної участі міноритарних співвласників в управлінні та розподілі доходів;

- удосконалення передприватизаційної підготовки та інформаційно-маркетингової діяльності на всіх етапах приватизації;

- забезпечення транспарентності процесу приватизації та специфікації прав власності.

ТЕМА 7. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДІАГНОСТИКИ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

7.1 Соціальна діагностика як необхідний елемент механізму оцінювання державного управління у сфері соціальної політики

Узагальнюючи наукові дослідження вітчизняних та зарубіжних фахівців, визначимо діагностику соціального розвитку(соціальну діагностику) як функціональну складову механізму державного управління, що є методологічним інструментом для вимірювання дієвості політики, з'ясування причин та можливих наслідків від збереження існуючих тенденцій, прогнозування найважливіших процесів у соціальній сфері.

Універсальною схемою діагностики є побудова оптимальної теоретичної моделі об'єкта управління з урахуванням передового світового, вітчизняного досвіду і накладення цієї моделі на реальне життя. Як наслідок - відбувається оцінка проблемної ситуації. Контури теоретичної моделі, базові поняття визначають критерії, показники, індикатори для оцінки не тільки якісних змін у соціальних процесах, але й кількісних. Останні існують в основному в двох видах: статистичні і соціологічні.

Особливе значення в діагностиці соціального розвитку надається критеріям і показникам. У науковій літературі та статистичній практиці для міжнародних і міжрегіональних порівнянь використовують різні підходи до побудови як індикаторів, так і показників.

Кожен індикатор (критерій) репрезентується системою показників, яка може бути визначена і представлена з різним ступенем деталізації.

Критерії висвітлюють спрямованість управління, а показники фіксують досягнутий рівень. Критерії та показники диференціюються за сферами життя: економічні, соціальні, політичні тощо.

Критерій діагностики - конкретна ознака, на основі якої проводиться оцінювання або класифікація, визначається значущість або незначущість стану об'єкта.

Під час діагностики соціального розвитку регіону доцільно використовувати соціальні показники.

Соціальні показники - це статистичні показники, які ґрунтуються на спостереженнях, моніторингу та безпосередньо відображають кількісні сторони соціальних процесів і тісно пов'язані з їх якісним станом.

Показники мають будуватися на одній концептуальній основі, об'єднуватися єдиним банком даних у рамках інформаційної системи і співвідноситись із міжнародними нормативами, система показників діагностики повинна як відображати ступінь досягнення стратегічних цілей регіону, так і характеризувати основні чинники позитивних чи негативних зрушень.

Показники, що характеризують соціальний розвиток регіонів, повинні

відповідати таким вимогам: повноті, збалансованості, чутливості, можливості інтерпретації, доступності та надійності даних, раціональності використання.

Під час діагностики доцільно використання статистичних даних, результатів аналізу нормативно-правових документів, соціологічних досліджень, у тому числі й експертного опитування, соціального моніторингу.

Аналіз документів - метод емпіричного соціологічного дослідження, який за популярністю поступається тільки методам опитування, а в окремих напрямках соціологічних досліджень саме аналіз документальних джерел є домінуючим.

У процесі аналізу результатів діагностики доцільно використовувати метод порівнянь, що дає можливість охарактеризувати одне явище через інше, забезпечити зіставність оцінок.

Отже, структура процесу діагностування являє собою три стандартні блоки. Головне завдання першого блоку - підготувати опис стану керованості об'єкта, що вивчається, за заданим набором стандартів, тобто цей блок є інформаційною основою. Основна мета - найточніше відобразити рівень ефективного управління. Абсолютно інший характер має завдання другого блоку: на основі ознайомлення з офіційними нормативно-правовими документами необхідно дослідити, яка керованість об'єкта повинна бути. Завдання третього блоку - зробити порівняльний аналіз для визначення ступеня відхилення керованості об'єкта.

Отже, соціальна діагностика покликана сприяти дослідженню стану, виявленню існуючих проблем і тенденцій соціального розвитку. Також вона дасть змогу виміряти ефективність соціальної політики й забезпечить інформаційною базою процес її формування, реалізації та коригування на регіональному рівні.

Під час розроблення методики діагностики ефективності соціальної політики використати індикатори регіонального індексу людського розвитку (РІЛР) для України, які розроблені за підтримки міжнародної організації "Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй" (ПРООН), Радою з вивчення продуктивних сил Національної академії наук України спільно з Держкомстатом [26].

У цьому випадку критеріями діагностики можуть стати 9 основних аспектів людського розвитку, виділених науковцями у РІЛР, а саме: умови проживання населення, фінансування людського розвитку, рівень забезпечення населення послугами у сфері освіти, охорони здоров'я, соціальне середовище, матеріальний добробут жителів регіону, стан ринку праці, демографічна та екологічна ситуації.

Для репрезентації основних аспектів регіонального людського розвитку українські науковці пропонують аналізувати показники, відібрані за

допомогою факторного аналізу.

Зокрема, для характеристики демографічного розвитку надзвичайно важливими, на їхню думку, є показники перинатальної смертності та смертності немовлят. Саме вони сильніше за інші піддаються впливу соціальних процесів і краще віддзеркалюють рівень людського розвитку. Для оцінки мобільності населення в Україні доцільно використовувати такі показники: сальдо міграції та коефіцієнт сальдо міграції. Сальдо міграції дає змогу комплексно врахувати привабливість того чи іншого регіону за умовами проживання. На думку науковців, найсильніший вплив на регіональну варіацію демографічного розвитку справляють саме показники міграції.

З метою комплексного вивчення кількісної та якісної характеристики ринку праці вчені пропонують використовувати показники питомої ваги зайнятих неповний робочий день (тиждень); питомої ваги працівників, які перебувають у вимушених відпустках з ініціативи адміністрації; питомої ваги працюючих на умовах вторинної зайнятості; питомої ваги працюючих у несприятливих умовах. Найсуттєвіший вплив на розвиток ринку праці, на думку теоретиків, справляють такі показники: рівень безробіття, рівень зайнятості, середня тривалість пошуку роботи.

На думку вчених, базою характеристики матеріального добробуту населення повинні стати показники рівнів та структури доходів і витрат (індикатори “натуралізації” та “тінізації” доходів), майнового розшарування та бідності, купівельної спроможності доходів. Під час аналізу матеріального добробуту населення доцільно також використовувати показники співвідношення сукупних витрат та доходів, середнього доходу від особистого підсобного господарства, частки грошових доходів у сукупних та ін.

У процесі аналізу умов проживання населення теоретики відібрали для урахування показники щільності населення, рівня урбанізації та питомої ваги населення в містах з 100 тис. мешканців та більше. Узагальнююча оцінка умов проживання спирається на характеристики ступеня забезпеченості житлом, його комфортності та розвитку інфраструктури.

Найбільш вагомими індикаторами освітнього рівня є показники, що характеризують охоплення населення різними ступенями освіти та досягнутий рівень освіти: охоплення дітей 3-6 років дошкільними закладами, охоплення дітей 6-9 років початковою освітою, охоплення підлітків 10-14 років базовою середньою освітою, охоплення юнаків 15-19 років повною середньою освітою, чисельність студентів, середня тривалість навчання та ін.

Показники, відібрані науковцями для аналізу стану та охорони здоров'я, характеризують не тільки і не стільки захворюваність населення (показники захворюваності практично рівною мірою залежать від наявності

хвороб і від доступності медичних послуг), скільки зусилля відповідних структур публічної влади щодо попередження захворювань, таких наприклад, як: охорона праці, запровадження щеплення дітей від основних інфекційних захворювань, запровадження сучасних методик лікування.

За результатами факторного аналізу найбільш вагомий вплив на стан та охорону здоров'я виявили такі показники: питома вага потерпілих на виробництві в складі працюючих; середня тривалість перебування хворого в стаціонарі; питома вага дітей до 2 років, охоплених щепленням проти дифтериту, кашлюку, кору, туберкульозу; індекс умовного здоров'я населення регіону; забезпеченість населення лікарями, послугами швидкої медичної допомоги та ін.

Теоретиками сформовано перелік показників, що репрезентують соціальне неблагополуччя: співвідношення шлюбів та розлучень; коефіцієнт злочинності; кількість самогубств; кількість хворих на активний туберкульоз; кількість хворих на соціальні хвороби та ін.

На думку науковців, найбільш вагомими чинниками, які характеризують регіональну екологічну ситуацію, є: кількість промислових токсичних відходів у сховищах; викиди сірки, азоту, свинцю; кількість важких металів у стічних водах; питома вага скинутої неочищеної води в загальному її обсязі тощо.

Для характеристики фінансування людського розвитку вчені вважають за доцільне використовувати такий перелік показників, що характеризують обсяг соціальних витрат місцевих бюджетів, структуру місцевих бюджетів та трансферти Державного бюджету: видатки місцевих бюджетів на освіту, на охорону здоров'я, соціальний захист; питому вагу видатків на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист у сукупних соціальних видатках місцевого бюджету; трансферти Державного бюджету; співвідношення трансфертів Державного бюджету із соціальними витратами місцевих бюджетів тощо.

Отже, ми переконані, що перелічені вище критерії дають можливість розкрити картину соціального стану і тенденцій розвитку регіону, виявити основні (проблемні) лінії зв'язку між різними процесами в соціумі, та, як результат, діагностувати регіональний соціальний розвиток.

Необхідною умовою достовірності результатів діагностики має бути також надійність показників, які репрезентуватимуть критерії. Цього ми досягнемо засобами аналізу, порівнявши показники, запропоновані вченими-теоретиками [11, с. 98-101], та показники, що характеризують основні аспекти соціальної сфери, відібрані управлінцями-практиками під час експертного опитування.

7.2. Функції діагностики соціального розвитку в системі механізму державного управління

Механізм формування і реалізації державного управління може бути представлений через ланцюг явищ: потреби - інтереси - цілі - рішення - дії - результати. Він включає цілі управління, елементи об'єкта та їхні зв'язки, на які справляється вплив, діяння в інтересах досягнення цілей, методи впливу, соціальний та організаційний потенціали.

Аналіз науково-теоретичних джерел дає також змогу дійти висновків, що ефективно вирішення завдань управління, вплив на суспільні відносини, керівництво суспільними процесами забезпечує саме система органів державного управління, що виступає суб'єктом управління, через формування механізму державного управління шляхом узгодження всіх його складових.

Структурно-функціональний підхід до визначення поняття “механізм державного управління” : при цьому увага акцентується на динаміці управління, дає змогу оцінювати управління з позицій його організуючого впливу на очікувані результати, з'являється можливість абстрагуватися від матеріально-структурної основи управління та концентрувати увагу на характері, змісті і формі власне управлінських дій, орієнтує управлінську науку на пошуки й обґрунтування системи і процесів управління в контексті забезпечення його ефективності і якісних показників.

Тому вважаємо, що механізм державного управління - це організація практичного здійснення державного управління у вигляді виконавчо-розпорядчої діяльності для забезпечення реального безперервного організаційного, правового та контролюючого впливу на суспільство з метою досягнення поставлених цілей, які ґрунтуються на базових принципах державного управління, цільовій спрямованості та функціональній визначеності.

Діагностика соціального розвитку як складова механізму державного управління виконує низку функцій у системі державного управління, зокрема:

- дослідження стану, виявлення наявних проблем і тенденцій, оцінювання соціального розвитку;
- вимірювання результатів регіональної соціальної політики;
- вимірювання ефективності соціальної політики;
- забезпечення інформаційною базою процесу формування, реалізації та здійснення соціальної політики;
- використання системи соціальних показників для визначення перспектив динаміки та створення сценаріїв розвитку соціуму.

7.3. Міжнародні показники соціального розвитку та їх застосування для соціальної діагностики

Інформаційне забезпечення для прийняття ефективних управлінських рішень у соціальній сфері має базуватися на розгалуженій системі соціальних показників, які б у комплексі відображали об'єктивні соціально-економічні процеси і суб'єктивне самопочуття населення. За змістом і методикою розрахунку показники системи мають відповідати міжнародним статистичним стандартам, враховувати специфіку України в межах чинного правового поля та відстежуватися на регулярній основі.

Модель соціальної політики складається із системи макроекономічних, соціально-економічних і соціальних показників. Вони демонструють певний стан економіки країни, який, у свою чергу, зумовлює певний політичний режим, а також залежну від перших двох факторів соціальну політику.

Системний аналіз соціальних процесів потребує чіткого уявлення як складу основних показників, так і їх взаємозв'язку.

До головних економічних показників слід віднести темпи зростання валового внутрішнього продукту, обсягів виробництва, інфляції тощо.

Соціально-економічні показники - це рівень безробіття, відсоток осіб, які опинилися за межею бідності, співвідношення середньої заробітної плати й вартості споживчого кошика тощо.

До складу соціальних показників доречно включити ІЛР, індекс гуманітарного розвитку, індекс людської бідності, індекс неблагополуччя; інтегральний показник соціально-економічної захищеності населення; індекс добробуту та ін.

Проаналізуємо детальніше методику розрахунку ІЛР та показники, які у світовій практиці використовуються для оцінювання демографічного розвитку, матеріального добробуту, освітнього рівня та ринку праці, з метою застосування під час розробки методики діагностики соціального розвитку регіону.

У міжнародній та вітчизняній статистиці для вимірювання людського розвитку використовують узагальнюючий індекс - ІЛР, який синтезує варіанти вибору тривалого і здорового життя, набуття знань та наявності доступу до ресурсів, необхідних для підтримання гідного рівня життя. Існують різні методики його розрахунку. У щорічних звітах ПРООН широко використовують ІЛР, який враховує: стан здоров'я, рівень освіти, реальну купівельну спроможність населення.

Стан здоров'я населення характеризується показником очікуваного довголіття - тривалістю майбутнього життя після народження.

Показник досягнутого рівня освіти має дві складові: частку грамотного дорослого населення (віком понад 24 роки) і частку учнів початкових, середніх та вищих навчальних закладів у населенні віком до 24 років.

За рівень життя приймається реальний обсяг ВВП на душу населення,

обчислений у доларах США, з урахуванням паритету купівельної спроможності національної валюти.

ІЛР розраховується як середня арифметична зі стандартизованих показників, що входять до його складу:

$$I_{ILP} = \frac{I_D + I_{OC} + I_{RJ}}{3}$$

де I_D - індекс очікуваного довголіття;
 I_{OC} - індекс освітнього рівня; I_{RJ} - індекс рівня життя.

При цьому стандартизовані показники, наведені в чисельнику, обчислюються за формулою:

$$I = \frac{X_{\phi} - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}$$

де X_{ϕ} - фактичне значення показника;
 X_{\min} , X_{\max} - відповідно мінімальне та максимальне значення цього коефіцієнта, які прийнято за еталон у міжнародній практиці.

Зокрема, за еталон прийнято такі мінімальні та максимальні значення відповідних показників.

Очікуване довголіття, років:

X_{\min} у цілому для населення - 25; для чоловіків - 22,5; для жінок - 27,5;

X_{\max} - відповідно 85; 82,5; 87,5.

Досягнутий рівень освіти:

X_{\min} - грамотність дорослого населення та учнів становить 0%;

X_{\max} - 100%.

Рівень життя, дол. США ПКС:

X_{\min} - 100;

X_{\max} - 40

000.

Показники I_{OC} та I_{RJ} мають деякі особливості розрахунку. Так, показник досягнутого рівня освіти обчислюється з використанням вагових коефіцієнтів: для дорослого населення ($I_{ГР}$) - 2/3; для сукупної частки учнів ($I_{УЧ}$) - 1/3.

$$I_{OC} = \frac{2}{3} I_{ГР} + \frac{1}{3} I_{УЧ}$$

За всіх недоліків цього індикатора, він знайшов широке застосування на міжнародному рівні. Проте більшість соціальних аспектів розвитку вирішується в регіонах, які мають різний потенціал соціалізації, по-різному його використовують і нарощують у кількісному та якісному аспектах.

Показників, що використовуються для розрахунку індексу за міжнародною методикою, порівняно небагато. Це обмежує корисність глобального ІЛР для регіонального аналізу всередині кожної окремої країни.

Міжнародна методика використовує тільки ту інформацію, яка збирається по всіх без винятку країнах. Статистична база України дає змогу врахувати значно більше коло факторів, що визначають людський розвиток. Також ІЛР збіднений урахуванням виключно позитивних характеристик (стимуляторів) людського розвитку (чим вище значення показника, тим вищий рівень гуманітарного розвитку досліджуваного об'єкта). При цьому залишаються поза увагою негативні індикатори (дестимулятори) розвитку суспільства (наприклад стан злочинності, рівень безробіття тощо). Оскільки останні несуть досить цінну інформацію щодо перебігу небажаних, проте наявних процесів людського розвитку, то їх врахування для України є актуальним. Інтегральний індекс людського розвитку повинен мати надлишкову інформативність, що є надійною гарантією проти його викривлення в бік завищення чи заниження. Розрахунки ІЛР лише за чотирма показниками роблять визначальним їхній потенційний внесок у кінцевий результат, що, у разі недостовірності інформації щодо будь-якої з базових характеристик, істотно змінює місце регіону в загальному переліку.

Тому, аби визначити причинно-наслідкові фактори та можливі політичні рішення, необхідний більш виважений і реалістичний погляд на подібності та відмінності регіонів. Регіональний індекс має бути не тільки більш детальним, але й прилаштованим до реалій конкретної країни з огляду на наявні проблеми та дані.

Наведені аргументи на користь збільшення переліку показників та переоцінки їх вагових коефіцієнтів при розрахунках РІЛР спонукали до розробки методики побудови регіональних індексів людського розвитку, яка завдяки наявній інформаційній базі дала б змогу істотно розширити коло індикаторів та відмовитись від гіпотези рівнозначності окремих складових.

Основними аспектами людського розвитку регіонів України визначено такі: демографічний розвиток, розвиток ринку праці, матеріальний добробут населення, умови проживання, рівень освіти населення, стан та охорона здоров'я, соціальне середовище, екологічна ситуація, фінансування людського розвитку.

Характеристика кожного з аспектів РІЛР забезпечується використанням узагальнюючого та складових індикаторів.

Запропонована методика репрезентує картину людського розвитку України та, базуючись на широкому спектрі складових компонентів, зменшує ризик пере-або недооцінки внаслідок помилок в окремих індексах.

У процесі вивчення *демографічної ситуації* в міжнародній практиці виділяють такі категорії чисельності населення:

- наявне населення - особи, які на момент реєстрації перебували в даному населеному пункті незалежно від місця їх постійного проживання;
- постійне населення - особи, які постійно протягом тривалого часу

(один рік) проживають у даному населеному пункті незалежно від їх наявності на момент реєстрації;

- тимчасово проживаючі - особи, які постійно проживають в іншому населеному пункті, але на момент реєстрації перебували в даному населеному пункті і проживали тут не довше одного року;

- тимчасово відсутні - особи, які постійно проживають у даному населеному пункті, але на момент реєстрації перебували за його межами.

Рух населення - це зміна його чисельності: природний рух - внаслідок народжуваності та смертності, механічний - у результаті міграції.

Інтенсивність процесів руху населення характеризують відповідними показниками - коефіцієнтами. Розрізняють загальні коефіцієнти, які обчислюються загалом для всього населення, та спеціальні й часткові, що розраховуються спеціально для окремих груп населення (вікових, статевих тощо).

Загальними коефіцієнтами руху населення є коефіцієнти:

народжуваності: $n^N \frac{1000}{S}$;

смертності: $m^M \frac{1000}{S}$;

прибуття: $K_{П}^П \frac{1000}{S}$;

вибуття: $K_{В}^В \frac{1000}{S}$;

природного приросту: $K_e^{(N-M)} \frac{1000}{S}$;

механічного приросту: $K_M^{(ПВ)} \frac{1000}{S}$;

загального приросту: $K_{ЗАГ} K_e K_M$,

де $N, M, П, В$ - відповідно число народжених, померлих, прибулих, вибулих протягом року; S - середньорічна чисельність населення.

Коефіцієнти обчислюються в проміле (‰) і характеризують середнє число осіб відповідно до конкретного процесу (наприклад народжених), яке припадає на 1 тис. осіб населення.

При цьому прирости населення можуть бути визначені так:

природний: $e \quad N \quad M$;

механічний: $M \quad П \quad В$;

загальний: $ЗАГ \quad e \quad M$.

Якщо e має від'ємне значення, це означає, що має місце депопуляція населення. Величину M називають також *сальдо міграції*.

Всесвітня організація охорони здоров'я відслідковує і такий показник демографічного розвитку, як "*тривалість здорового життя*", що певною мірою характеризує ефективність профілактики та надання медичної

допомоги в тій чи іншій країні. Згаданий показник свідчить про те, скільки з прожитих років людина була здоровою й скільки років хворою.

Коефіцієнт інтенсивності сальдо міграції обчислюється як відношення сальдо міграції до чисельності населення.

У міжнародній практиці процесу формування та реалізації соціальної політики передують детальний аналіз розподілу доходів і витрат у суспільстві.

Для висвітлення *матеріального добробуту* населення важливе місце відіграє зіставлення наявних та реальних доходів.

Номинальні доходи - це сума нарахованих доходів (з урахуванням податків і обов'язкових платежів). *Наявні доходи* (НДД) становлять кінцеві доходи, які можуть бути використані на споживання та нагромадження. Обчислюються відрахуванням від номінальних доходів суми податків і обов'язкових платежів. *Реальні наявні доходи* (РНД) - це наявні доходи, скориговані на індекс споживчих цін:

$$\text{РНД} = \text{НДД} : I_p .$$

Індекс споживчих цін - відносний показник, який характеризує в цілому зміну вартості споживчого кошика товарів та послуг, придбаних населенням. Являє собою відношення вартості кошика фіксованого складу поточного періоду до його вартості в базисному періоді.

Реальні доходи характеризують купівельну спроможність номінальних доходів і визначаються обсягом товарів та послуг, що можуть бути придбані за отримані номінальні доходи.

Крім названих абсолютних величин обчислюють відповідні середні показники доходів і витрат у розрахунку на одне домогосподарство (ДГ), на одного члена ДГ та на душу населення. Для цього, зокрема, визначають середній розмір ДГ (осіб). Найчастіше обчислюють такі показники, як середньодушовий сукупний дохід, середня номінальна заробітна плата, середній розмір пенсії, стипендії, допомоги тощо.

У межах соціально-економічної політики держава в законодавчому порядку встановлює рівні мінімальних доходів та соціальних гарантій. До таких гарантій належать: прожитковий мінімум, межа бідності, мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія за віком.

Прожитковий мінімум (мінімальний споживчий бюджет) - вартісна величина набору продуктів харчування, достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Мінімальна заробітна плата - це її нижня межа, яка встановлюється за некваліфіковану просту працю. Її розмір становить основу розрахунку всіх інших ставок заробітної плати.

Розмір мінімальної пенсії - щомісячна грошова сума, гарантована державою на умовах, передбачених пенсійним законодавством. Мінімальний розмір пенсії за віком встановлюється, як правило, на рівні мінімальної

заробітної плати. У деяких країнах її розмір періодично збільшується за рахунок компенсаційних виплат у зв'язку із підвищенням цін на продукти харчування і може перевищувати розмір мінімальної заробітної плати.

Відомо, що різниця в доходах зумовлюється інтелектуальними, психологічними та фізичними особливостями людини. Проте розвинуте суспільство зацікавлене у створенні умов для максимальної реалізації кожною конкретною особою своїх здібностей. Крім того, значна диференціація, передусім економічна, членів суспільства створює соціальне напруження і не сприяє його соціально-економічному розвитку. Диференціація доходів призводить до нерівних можливостей у споживанні матеріальних благ та послуг різними групами населення, а отже, і до різних рівнів їх життя.

Для аналізу процесів розшарування населення за рівнем доходів використовуються спеціальні методи та показники [3; 6; 23]. Ми проаналізуємо деякі з них.

Децильний коефіцієнт диференціації доходів (витрат) населення - співвідношення мінімального рівня доходів (витрат) серед 10% найбільш забезпеченого населення до максимального рівня доходів (витрат) серед 10% найменш забезпеченого населення.

Крива Лоренца -кумулятивний розподіл чисельності населення тавідповідних цій чисельності доходів (витрат). Таким чином, вона відображає співвідношення часток усіх доходів (витрат) і часток усіх їх отримувачів (усіх тих, хто здійснював витрати), наприклад за умовою рівномірного розподілу витрат, тобто 10% населення роблять 10% усіх витрат, 20% - п'яту частину, 50% - половину і т.д. Цей розподіл має вигляд лінії - діагоналі квадрата зі сторонами від 0 до 100%. Нерівномірний розподіл характеризується кривою Лоренца (лінією фактичного розподілу), яка перебуває тим далі від діагоналі квадрата, чим більша диференціація.

Коефіцієнт нерівності розподілу витрат серед населення або концентрації витрат, індекс Джині відображає ступінь відхилення фактичного розподілу витрат за чисельно рівними групами населення від лінії їх рівномірного розподілу. Статистична міра рівності витрат коливається від 0 до 1, причому значення 0 відображає повну рівність витрат у всіх групах населення, 1 - повну нерівність, коли всі витрати належать одній особі.

Нерівномірність розподілу доходів зумовлюють так звану об'єктивну бідність.

Об'єктивна бідність -це неможливість унаслідок нестачі коштівпідтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в певний період часу. Така форма бідності включає бідність за доходами та бідність за можливостями.

Іншим надзвичайно важливим аспектом даного явища є *суб'єктивна бідність*, яка визначається за самооцінкою, тобто людина

визнається бідною у випадку, коли сама себе так ідентифікує. Цей прояв бідності має безпосередній вплив на маргіналізацію суспільства, формування утриманських настроїв, неконструктивної поведінки, на зниження економічної активності.

Показниками визначення масштабів бідності є: межа бідності, рівень бідності, глибина бідності.

Межа бідності Z -це рівень доходу(витрат),нижче за який є неможливим задоволення основних потреб. Її вартісне значення становить основу для віднесення населення до категорії бідних.

Рівень бідності -питома вага населення(сімей, домогосподарств), у якого рівень споживання (доходів) на одну особу є нижчим за визначену межу бідності

Глибина бідності означає відхилення величини доходів(витрат)бідного населення від визначеної межі бідності. Коефіцієнт глибини бідності розраховується як відношення середнього дефіциту доходу до межі бідності.:

Під час методологічних оцінок бідності і її меж виходять із закономірності(*закон Енгеля*) щодо підвищення частки витрат на харчування в структурі споживчого бюджету зі зменшенням рівня доходів родини чи індивіда.

Оскільки жоден із перелічених вище критеріїв оцінки і показників бідності не має універсального характеру і не створює повної реальної картини поширення бідності та її глибини, застосовувати їх слід у комплексі з урахуванням соціально-економічної ситуації в Україні [31].

Ринок праці характеризує зайнятість населення економічною діяльністю, яка є однією з найголовніших характеристик його соціально-економічної захищеності. Зайнятість населення вивчається як у цілому для всього населення, так і за окремими регіонами, секторами економіки, професійними, віковими, статевими та іншими групами населення.

При аналізі соціально-економічного розвитку будь-якої країни важливим є дослідження *освітнього рівня* суспільства як одного з факторів впливу на різноманітні сфери громадського життя.

Освіта є ключовим елементом забезпечення сталого розвитку людського потенціалу. Вона готує людину до сучасного життя, забезпечує свободу інтелектуального, професійного та соціального вибору. Рівень освіти є чинником формування процесу якісного відтворення робочої сили, зростання продуктивності праці, вдосконалення суспільних відносин, визначає якість життя як суспільства в цілому, так і окремої особи.

У міжнародній системі показників освіти прийнято виділяти дві групи характеристик кожного рівня освіти: показники, які характеризують мережу освіти, та показники, які характеризують досягнутий населенням рівень освіти і доступ населення до професійної діяльності.

Під час діагностики ми використовуватимемо індикатори другої групи,

так як і в міжнародній статистиці освіти особлива увага приділяється визначенню показників останньої групи, які є також і індикаторами ефективності роботи всієї системи освіти.

Друга група представлена такими показниками:

- коефіцієнт охоплення освітою певного рівня населення відповідної вікової групи;
- коефіцієнт грамотності населення;
- рівень освіти населення;
- середня тривалість років навчання тощо.

При визначенні коефіцієнта охоплення населення освітою певного рівня під відповідною віковою групою розуміють верству населення, яке за національними традиціями є потенційним прошарком для здобуття цього рівня освіти.

Слід також зазначити, що характеристики ступеня охоплення населення освітою певного рівня пов'язані з характеристиками прийому населення до навчальних закладів, серед яких аналізується чисельність і структура прийому за формами та напрямками навчання, структура прийому, конкурс у навчальні заклади тощо.

Коефіцієнт грамотності населення характеризує частку осіб, які вміють читати і писати, у загальній чисельності населення країни, старшого за певний вік.

Рівень освіти населення - чисельність населення, яке має закінчену освіту натому чи іншому ступені чинної системи освіти. Показники рівня освіти можуть бути абсолютними (чисельність осіб, що мають початкову, неповну середню, повну середню, базову вищу та ін. освіту) та відносними (чисельність осіб, які мають неповну середню, повну середню, базову вищу та ін. освіту в розрахунку на 1 тис. осіб віком 15 років і старші).

Середня тривалість років навчання - показник, який характеризує середню кількість років навчання, що припадає на одну людину й визначається шляхом зіставлення освітнього потенціалу з чисельністю населення країни, старшого за певний вік (відповідно до міжнародних стандартів це населення віком 15 років і старші)

Окремі з уже розглянутих показників рівня освіти є також складовими показника ІЛР.

Детальний аналіз соціальних показників є передумовою формування, реалізації чи коригування політики. Взаємозв'язок окремих показників, що описані вище, може мати такий вигляд: у разі кризового стану економіки держава здійснює політику "надзвичайних заходів"; стабільному стану економіки відповідає державна політика стимулювання; економіка динамічного зростання стає основою для діяльності держави, яка визначається як політика регулювання.

Таким чином, діагностика соціального розвитку - функціональна складова механізму державного управління, що є інструментом для

вимірювання дієвості політики, з'ясування причин та можливих наслідків від збереження існуючих тенденцій, прогнозування найважливіших процесів у соціальній сфері.

На основі контент-аналізу зарубіжних та вітчизняних досліджень щодо трактування поняття “механізм державного управління” можна констатувати, що він визначається так : механізм державного управління - це організація практичного здійснення державного управління у вигляді виконавчо-розпорядчої діяльності для забезпечення реального безперервного організаційного, правового та контролюючого впливу на суспільство з метою досягнення поставлених цілей, які ґрунтуються на базових принципах державного управління, цільовій спрямованості та функціональній визначеності. Ефективність державного управління передбачає міру досягнення соціально значимих результатів при суспільно виправданих затратах та залежить від ступеня захисту збалансованих інтересів суспільства і держави. Діагностика соціального розвитку - складова механізму державного управління.

Критерій діагностики - конкретна ознака, на основі якої проводиться оцінювання або класифікація, визначається значущість або незначущість стану об'єкта. Показники діагностики - це статистичні показники, які ґрунтуються на соціологічних дослідженнях, моніторингу. Вони безпосередньо відображають кількісні сторони соціальних процесів і тісно пов'язані з їх якісним станом. Критерії визначають спрямованість управління, а показники фіксують досягнутий рівень.

Під час створення методики діагностики соціального розвитку ми відбиратимемо показники, які за змістом і методикою розрахунку відповідають міжнародним статистичним стандартам.

ТЕМА 8. ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ ДІАГНОСТИКИ РЕГІОНАЛЬНОГО СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

8.1. Соціальний моніторинг як вид соціальної діагностики

Створення інформаційної бази для оцінювання соціального розвитку, прогнозування перспективних напрямів регіональної соціальної політики та внесення обґрунтованих коректив у практику соціальних перетворень доцільно отримувати за допомогою моніторингу - безперервного спостереження за станом суспільства через періодичну оцінку показників, що його характеризують.

Методи та засоби моніторингу визначаються залежно від таких елементів, як об'єкт, предмет та мета моніторингових досліджень.

Соціальний моніторинг -це систематичне простежування перебігу процесів соціального розвитку території, фіксації його параметрів у системі об'єктивних та суб'єктивних показників, побудові їх динамічних рядів із виходом на узагальнюючі показники, що забезпечує можливість аналізу головних тенденцій соціального розвитку.

Дослідження динаміки соціальних змін завдяки соціальному моніторингу забезпечується акумулюванням та обробкою інформації; візуалізацією та аналізом результуючої інформації; фіксацією змін; розробкою науково обґрунтованих рекомендацій щодо реалізації відповідних управлінських впливів; оцінкою ефективності реалізованих заходів. Досвід розвинених держав свідчить, що здійснення соціального моніторингу є необхідною передумовою оцінки ефективності і коригування соціальної політики.

Сьогодні спостерігаємо позитивні зрушення щодо розуміння необхідності проведення та впровадження моніторингових досліджень у механізм формування й реалізації соціальної політики, зокрема створюються громадські організації, які мають на меті своєї діяльності відслідковування соціальних змін, та центрів моніторингових соціологічних досліджень у структурі органів виконавчої влади, основними завданнями яких є соціальна діагностика, моніторинг суспільно-політичних та соціально-економічних процесів області, моніторингові дослідження соціальної політики в регіоні.

Також проведений аналіз всеукраїнських видань (газет: "Урядовий кур'єр", "Голос України", "День", "Дзеркало тижня", "2000" тощо) показав, що багато центральних газет наводять результати соціальних моніторингових досліджень, які стосуються найбільш важливих соціальних показників (середньомісячна заробітна плата за категоріями працюючих, прожитковий мінімум за соціально-демографічними групами населення, рівень безробіття тощо) та відображають результати діяльності державних органів виконавчої

влади. Ці спостереження хоча і розглядаються в динаміці, але охоплюють підсумкові показники та, несучи відповідне інформаційне навантаження, лише частково і в загальному вигляді характеризують діяльність органів державного управління щодо їх впливу на ті чи інші аспекти соціального розвитку. Тобто вони мають інформаційно-пізнавальний характер для широких верств населення.

Отже, моніторингові дослідження та діагностика результатів діяльності більшості органів державної влади України потребують розробки та формування загальнодержавної системи.

Періодичність моніторингових досліджень діяльності органів державної влади та їх посадових осіб визначається характером управлінських рішень. Управлінські рішення, які необхідно постійно коригувати, потребують постійних моніторингових досліджень за об'єктом та предметом дослідження. За інших умов прийняття управлінських рішень моніторингові дослідження можуть мати періодичний або разовий характер.

Для здійснення соціального моніторингу необхідно визначити основні напрями діяльності, що досліджуватимуться, за якими потім підбираються репрезентуючі показники соціального розвитку.

У рамках даного дослідження для отримання інформаційно-наукової бази для пізнання соціальних аспектів життєдіяльності суспільства, функціонування державного управління, а також актуальних напрямів та ефективних засобів реформування соціальної сфери було проведено моніторингове дослідження, а саме соціальну експертизу. Необхідність застосування експертизи зумовлено тим, що з ряду питань, які вимагають спеціальних знань, інформація, що отримується від звичайних респондентів у масових опитуваннях, має поверховий характер.

Соціальна експертиза -це експертна процедура оцінки,аналізу та прогнозусоціальних аспектів об'єкта, оцінка, аналіз і прогноз соціальних наслідків його функціонування та рекомендації щодо запобігання чи подолання негативних процесів.

Організація експертного опитування передбачала формування представницької групи експертів з визначеної проблематики - фахівців державного управління, які реалізують соціальну політику в регіонах та обізнані з проблемами реформування державного управління, і вибору індикаторів діяльності, що можуть бути оцінені експертами.

Під час формування групи учасників опитування перевага віддавалась управлінцям-керівникам, оцінки яких найбільш вагомі, завдяки можливості повніше та об'єктивніше оцінити рівень ефективності впровадження відповідної державної політики та державних програм, рівень планування, прийняття та підготовку рішень, виконання планових завдань, державних та регіональних програм, функцій прогнозування, консультування, аналізу, контролю за виконанням, забезпеченості фінансами, інформацією щодо шляхів виконання підрозділом його функцій.

Чинники, які підлягають оцінюванню, вибирались таким чином, щоб можливість оцінки була в усіх експертів. Для оцінювання індикаторів діяльності використовувались шкали оцінок. Шкала окремого показника “ступінь впливу наведених причин” на певний аспект соціального розвитку будувалася за 5-бальною шкалою, де “0 балів” означає відсутність впливу, а “5 балів” - дуже високий вплив.

Під час опитування експерта було запропоновано визначити ступінь впливу кількох чинників на ситуацію в окремій сфері. Фахівець-практик відразу розташовував їх у певному порядку за шкалою оцінок - давав внаслідок цього більш об’єктивні оцінки та менше витрачав часу на відповідну процедуру.

У дослідженні взяло участь 25 управлінців, які репрезентують працівників основних галузей соціальної політики і працюють на посадах голів та заступників голів райдержадміністрацій, начальників обласних управлінь та відділів. Дослідження проводилось на базі ОРІДУ НАДУ при Президентові України протягом січня-червня 2008 р. Ми пропонували висловитись респондентам з питань, що характеризують основні аспекти людського розвитку (Дод. Б).

Демографічний розвиток інтегрує результати минулих та сучасних соціально-демографічних процесів. Причини, що зумовлюють стан демографічної ситуації, тобто рівень народжуваності, смертності та міграції, було запропоновано фахівцям-практикам градувати за ступенем впливу (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Розподіл відповідей на питання: “Визначіть ступінь впливу наведених причин на демографічний розвиток” (у% від загальної кількості опитаних)

Причини	Вплив дуже високий	Вплив високий	Мають певний вплив	Вплив несуттєвий	Не мають впливу	Важко відповісти
Низький рівень та якість життя більшості населення	60	28	4	4	0	4
Низький рівень народжуваності	24	28	36	8	0	4
Значний рівень дитячої смертності	12	16	40	16	4	12
Високий рівень смертності осіб у працездатному віці	8	28	36	16	0	12
Значний рівень материнської смертності	4	12	28	40	4	12
Погіршення стану здоров’я населення	16	32	36	8	4	4

Суттєвий вплив населення у працездатному віці за межі країни	16	28	32	8	12	4
Несформованість мотивації населення до здорового способу життя, низький рівень культури самобереження	12	32	40	12	0	4
Стан стимулювання державою народжуваності	8	20	10	24	4	4
Стан підтримки державою молодіжних сімей	20	2	4	20	20	8

За оцінками експертів, які взяли участь у дослідженні, рівень демографічного розвитку в нашій країні зумовлений комплексним показником: низький рівень та якість життя більшості населення. Зокрема, 60% опитаних визначили дуже високий та 28% високий вплив даного індикатора.

Найбільш вагомими чинниками демографічного розвитку також виявились показники, що характеризують рівень народжуваності, рівень дитячої смертності, стану здоров'я населення.

Міграційний рух населення є стимулятором людського розвитку, оскільки характеризує мобільність населення в регіоні та його схильність не очікувати пасивно поліпшення умов життя, а в разі невдоволення ними, активно вирішувати власні проблеми. 76% експертів визначили індикатори мобільності як такі, що суттєво впливають на демографічний розвиток населення в Україні.

8. 2. Методика діагностики регіонального соціального розвитку

Розвиток соціального потенціалу особистості, соціальна безпека людини, її соціальний захист забезпечується фактичною реалізацією соціальних стратегій, які, у свою чергу, повинні базуватись на результатах діагностики соціальної сфери.

Необхідною умовою достовірності результатів діагностичних висновків має бути надійність показників, які деталізують результати державного управління у сфері соціальної політики.

Відбір системи репрезентативних показників соціального розвитку зумовлений рядом чинників:

- наявністю регіональної інформаційної бази;
- можливістю чи неможливістю кількісно виміряти результати окремих напрямів державного управління у сфері соціальної політики;
- висновками експертного опитування;
- аналізом показників для характеристики людського розвитку, запропонованих науковцями [11].

Щодо останнього чинника, то застосування певних соціальних показників, використовуваних ученими, вважаємо за недоцільне. Для

прикладу критично проаналізуємо запропоновані науковцями індикатори, що характеризують стан та охорону здоров'я: це і показники середньої тривалості перебування хворого у стаціонарі, охоплення щепленням проти різних хвороб дітей, чисельності лікарів тощо. Проте суто медичні фактори - лікувально-профілактичні та санітарно-протиепідемічні заходи (щеплення проти інфекційних захворювань, якість лікування та обстеження хворих тощо) - лише приблизно на 10% визначають стан здоров'я.

Схожа ситуація із фінансуванням. В Україні фінансування медичної галузі йде на утримання системи, а не пацієнта, і планується на ліжку-місце, а не на скільки людей прийде лікуватися або скількох вилікують

Всесвітня організація охорони здоров'я в генеральній стратегії для національних служб охорони здоров'я "Здоров'я для всіх у двадцять першому столітті" визначила критерії, до яких мають прагнути всі країни. Серед яких - відсоток валового національного продукту, що витрачається на охорону здоров'я, має дорівнювати 7-8%.

Тому під час соціальної діагностики не використовуватимемо показники фінансування соціальних галузей.

Отже, системний аналіз проблеми відбору показників діагностики дав змогу синтезувати їх ієрархічну структуру, в якій кожний показник має самостійне значення і водночас є складовою узагальнюючого індексу демографічного розвитку чи матеріального добробуту, рівня освіти чи розвитку ринку праці.

Найбільш вагомими чинниками *демографічного розвитку* експерти визначили індикатори рівня народжуваності, рівня дитячої смертності, стану здоров'я населення та міграції.

Хоча фахівці і виділили рівень народжуваності як такий, що визначним чином впливає на демографічний розвиток, однак, на думку науковців, тенденції народжуваності поряд із смертністю важко інтерпретувати однозначно. Теоретики вважають, що показники народжуваності та смертності не мають належного рівня варіації залежно від соціально-економічного розвитку регіону.

Тому при діагностиці регіонального соціального розвитку ми не будемо використовувати показники, що репрезентують згадані характеристики демографічної ситуації.

Управлінці-практики вагомим індикатором демографічного розвитку назвали стан здоров'я населення та рівень дитячої смертності.

Протягом тривалого часу лікарями, демографами, а також біологами вирішувалось питання: якою мірою і за якою повнотою демографічні показники можуть служити показниками здоров'я населення. На сьогодні доведено, що цілком припустимо використовувати з метою оцінки здоров'я тільки демографічні показники. Якісною оцінкою здоров'я населення є дитяча смертність і середня очікувана тривалість життя.

Інформативність показника смертності немовлят полягає в тому, що

його значення тісно пов'язане з такими характеристиками суспільства, як рівень охорони здоров'я, рівень освіти та культури населення, стан навколишнього середовища тощо. За часів існування СРСР цей показник не публікувався в загальнодоступних джерелах.

У міжнародній статистиці комплексним показником оцінки стану здоров'я є середня очікувана тривалість майбутнього життя - величина, що акумулює повікові показники смертності і є надійнішим показником суспільного здоров'я порівняно з показником загальної смертності [29, с. 112].

Необхідність врахування при діагностуванні соціального розвитку показника очікуваної тривалості життя людини обґрунтована також у класичній методиці, що застосовується ПРООН для розрахунку ІЛР, та в методиці Е.Лібанової.

Науковці також вважають за необхідне обраховувати показник смертності немовлят під час діагностування.

Тому ми при вимірюванні результатів соціальної політики враховуватимемо наступні показники:

- d_1 - середня очікувана тривалість життя при народженні без диференціації за статтю (років);

де d_1 - кількість років, які в середньому належить прожити даному поколінню народжених за умови, що протягом усього життя цього покоління (при переході його від одного віку до іншого) рівень смертності буде дорівнювати сучасному рівню смертності населення в окремих вікових групах.

- d_2 - коефіцієнт смертності немовлят, тобто дітей у віці до 1 року (%).

Експерти сходяться в тому, що на регіональну варіацію

демографічного

розвитку суттєво впливають показники міграції. При діагностиці ми будемо використовувати абсолютний показник міграції та для об'єктивного порівняльного аналізу відносний показник міграції:

- d_3 -сальдо міграції(тис.осіб);

- d_4 -коефіцієнт інтенсивності сальдо міграції(%),

де d_3 - різниця між кількістю прибулих на дану територію та кількістю вибулих за її межі; d_4 - відношення сальдо міграції до чисельності населення.

Матеріальний добробут населення -ще один аспект соціального розвитку,

який діагностуватимемо. На основі вивчення думки експертів щодо чинників, які впливають на матеріальний добробут населення, та аналізу показників, запропонованих науковцями для вимірювання цього самого аспекту людського розвитку, ми прийшли до висновку, що базою характеристики матеріального добробуту повинні стати показники рівня доходів, майнового розшарування та бідності.

Під час діагностики будемо використовувати такі показники:

- m_1 - середньомісячна заробітна плата(грн);

- m_2 - середньомісячний розмір пенсії(грн);

- m_3 -чисельність населення із середньодушовими загальними доходами у місяць нижчими прожиткового мінімуму ($y\%$ до загальної чисельності населення регіону);

- m_4 - децильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення (разів).

Доцільність аналізу *рівня освіти* під час діагностики соціального розвитку регіону обумовлена результатами експертного опитування та доведена науковцями.

У процесі вимірювання результатів соціальної політики в освітній галузі обраховуватимемо показники, що репрезентують грамотність, кваліфікованість та освіченість населення:

- o_1 - охоплення дітей дошкільними закладами (%).

До дошкільних навчальних закладів належать ясла, ясла-садки, дитячі садки, ясла-садки сімейного, комбінованого, компенсуючого типу (спеціальні та санаторні), навчально-виховні комплекси тощо.

Відсоток охоплення дітей дошкільними закладами розраховується як відношення чисельності дітей у дошкільних закладах до загальної чисельності дітей відповідного віку на початок наступного за звітним року;

- o_2 - охоплення дітей та підлітків базовою середньою освітою (%).

До загальноосвітніх навчальних закладів належать школи, ліцеї, гімназії, колегіуми, навчально-виховні комплекси (об'єднання), санаторні школи всіх ступенів, а також спеціальні школи.

Базову загальну середню освіту забезпечують загальноосвітні навчальні заклади першого ступеня (початкова школа) та другого ступеня (основна школа).

Відсоток охоплення дітей та підлітків базовою середньою освітою розраховується як відношення чисельності дітей у початковій та основній школах до загальної чисельності дітей відповідного віку на початок наступного за звітним року ;

- o_3 - чисельність студентів ВНЗ I-II рівня акредитації в розрахунку на 1 тис. осіб відповідного віку (‰);

- o_4 - чисельність студентів ВНЗ III-IV рівня акредитації в розрахунку на 1 тис. осіб відповідного віку (‰).

До вищих навчальних закладів належать технікуми, училища, коледжі, інститути, консерваторії, академії, університети тощо.

Відповідно до статусу вищих навчальних закладів встановлено чотири рівні акредитації: I - технікуми, училища, II - коледжі та інші прирівняні до них заклади, III і IV - академії, університети, інститути, консерваторії.

Управлінці-практики вагомими індикаторами *ринку праці* назвали показники, що характеризують рівень економічної активності та безробіття,

мотиваційну складову праці.

Під час діагностики ми аналізуватимемо деякі показники, що репрезентують зайнятість міського населення, оскільки тільки воно за відсутності роботи в переважній більшості не має заробітку або інших передбачених законодавством доходів. Також недостатня надійність низки індикаторів по сільській місцевості зумовила вимушене обмеження даними по містах.

Тому при вимірюванні ми скористаємось такими показниками:

- r_1 - рівень економічної активності міського населення (%).

Економічно активне населення згідно з концепцією робочої сили - це населення обох статей віком 15-70 років, яке протягом певного періоду забезпечує пропозицію робочої сили для виробництва товарів та послуг. Економічно активними вважаються особи, зайняті економічною діяльністю, яка приносить дохід (зайняті), та безробітні.

Рівень економічної активності визначається як відношення (у відсотках) кількості економічно активного населення у віці 15-70 років до всього населення зазначеного віку;

- r_2 - рівень зайнятості міського населення (%).

Рівень зайнятості визначається як відношення (у відсотках) кількості зайнятого населення у віці 15-70 років до всього населення;

- r_3 - рівень безробіття міського населення за методологією Міжнародної організації праці (МОП) (%).

Безробітні (за методологією (МОП) - особи (зареєстровані та незареєстровані в державній службі зайнятості), які одночасно задовольняють трьома умовам: не мали роботи (прибуткового заняття); упродовж останніх чотирьох тижнів активно шукали роботу або намагались організувати власну справу; протягом найближчих двох тижнів були готові приступити до роботи, тобто почати працювати за наймом або на власному підприємстві з метою отримання оплати або доходу. До категорії безробітних також відносять осіб, які приступають до роботи протягом найближчих двох тижнів; знайшли роботу, чекають відповіді; зареєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу; навчаються за направленням служби зайнятості.

Рівень безробіття (за методологією МОП) визначається як відношення (у відсотках) кількості безробітних віком 15-70 років до економічно активного населення (робочої сили) зазначеного віку або відповідної соціально-демографічної ознаки;

- r_4 - співвідношення рівнів зареєстрованого безробіття та визначеного за методологією МОП (коефіцієнт).

Зареєстровані безробітні відповідно до Закону України “Про зайнятість

населення” - це працездатні громадяни працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до підходящої роботи. Безробітними визнаються також інваліди, які не досягли пенсійного віку, не працюють та зареєстровані як такі, що шукають роботу.

Таким чином, експертне опитування висвітлило актуальні проблеми соціальної сфери та дієві заходи соціальної політики щодо їх розв’язання, забезпечення розвитку, безпеки і свободи людини.

Надані відповіді дали змогу визначити основні напрями діяльності, які мають найбільш помітний вплив на результати соціальної політики, та відповідно зумовили необхідність відбору й аналізу саме таких показників, що характеризують дані аспекти роботи.

Отримані результати експертного опитування дають можливість стверджувати, що демографічний розвиток, матеріальний добробут, ринок праці та рівень освіти населення - індикатори соціальної політики, які є найбільш керованими та мають прямо пропорційну залежність з ефективністю реалізації соціальної політики. Дані індикатори переважним чином обумовлюють ситуацію в соціальній сфері, і тому під час діагностики регіонального соціального розвитку доцільно аналізувати саме показники, що характеризують згадані галузі. Для вимірювання результатів управління соціальними відносинами на місцевому рівні запропоновано методика діагностики, згідно з якою загальна формула індексу соціального розвитку має вигляд середньої арифметичної чотирьох рівномірно розподілених загальних індексів демографічного розвитку, матеріального добробуту, ринку праці та рівня освіти населення.

Запропонована методика - відкрита система для внесення логічних змін та доповнень, пов’язаних із змінами в соціальній ситуації регіонів та відповідними змінами методики статистичних спостережень.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО КУРСУ

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Тема 1: Шляхи досягнення міжнародних параметрів соціального розвитку

На сучасному етапі розвитку людської цивілізації, глобалізації соціально-економічних процесів, захист прав і свобод громадян виходить за межі кожної держави і стає «наднаціональним» завданням. При цьому за останні 60 років світовими та європейськими інституціями було створено цілу низку документів, які регламентують соціальні права та свободи громадян, серед яких слід виділити такі:

- Загальну декларацію прав людини ООН (прийнята у 1948 р.);
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, (прийнято у 1966 р., ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР ще у 1973 р.);
- Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (прийнята в 1950 р., ратифікована Україною в 1997 р.);
- Європейську соціальну хартію (прийнята в 1961 р., переглянута в 1996 р., ратифікована Україною у 2006 р.);
- Європейський кодекс соціального забезпечення (прийнятий у 1964 р., переглянутий в 1990 р., не ратифікований Україною);
- Хартію соціального забезпечення (прийнята в 1982 р., не ратифікована Україною);
- Хартію Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників (прийнята в 1989 р.);
- Хартію основних прав Європейського Союзу (прийнята в 2000 р.) та ін.

Завдання 1.

«Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права» регламентує обов'язки держави щодо соціального захисту як кожної людини, так і окремих категорій – дітей, підлітків, жінок та ін. Ним встановлюються певні соціальні гарантії для громадян та вимоги до держави щодо забезпечення соціального розвитку.

Проаналізувавши Пакт навести поширену класифікацію прав людини на соціальні, цивільні, політичні, економічні та культурні.

Завдання 2.

Важливим документом, що гарантує розвиток соціальної сфери та передбачає захист прав людини, є «Європейська соціальна хартія, на яких будується вся європейська система соціального розвитку, проаналізувавши яку необхідно навести всі прав людини. Дати по кожному розширену

характеристику.

Список рекомендованої літератури

1. Європейська соціальна хартія // ВВР України. – 2007. – № 51. – С. 2096.
2. Європейський кодекс соціального забезпечення. – Режим доступу :http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_651&p=1237807844867395).
3. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015
4. Закон України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» 137-V від 14 вересня 2006 року // ВВР України. – 2006. – № 43. – Ст.418.
5. 5.Закон України «Про прожитковий мінімум» № 966-XIV від 15 липня 1999 року //ВВР України. – 1999. – № 38. – Ст. 348.
6. Конвенція про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення № 157. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_012&p=1238577737175929
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004&p=1238154366976985
8. Конвенція про мінімальний рік для прийому на роботу № 138. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_054&p=1238577737175929
9. Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики № 117. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_016&p=1238577737175929
10. Конвенція про скорочення робочого часу до сорока годин за тиждень № 47. –
11. Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_145
12. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. // ВВР України, 1996. – № 30. – Ст. 141.
13. 12. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_042
14. Рекомендація щодо забезпечення доходу № 67. – Режим доступу http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_323&p=1238577737175929
15. Хартія основних прав Європейського Союзу – Режим доступу http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_524&p=1237807844867395

16.Хартія соціального забезпечення. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_418

17. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників. – Режим доступу:http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_044&p=1237807844867395

18. Конвенція про сприяння зайнятості та захист від безробіття № 168. – Режим доступу: [bin/laws/main.cgi?nreg=993_182&p=1238577737175929](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_182&p=1238577737175929)

19. Конвенція про захист вимог працівників у випадку неплатоспроможності роботодавця № 173. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_286&p=1238577737175929

20. Конвенція про захист заробітної плати № 95. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993_146&p=1238577737175929

Тема 2: "Аналіз демографічної ситуації в Україні"

Демографічна ситуація – це прояв особливостей відтворення населення по основних його процесах в конкретному часі і місці (регіоні, країні). У сучасній Україні демографічна ситуація відрізняється великою гостротою і напруженістю. Вона визначається структурою населення і характером його руху, видами, типами і режимом відтворення, рівнем народжуваності і смертності, кількістю шлюбів та розлучень. У основі всіх цих процесів лежить соціально-економічне положення в країні.

Завдання 1

Дати ґрунтовні відповіді на питання. Проаналізувати відповіді та надати свої рекомендації:

1. Економічна сутність зайнятості трудових ресурсів в умовах інноваційних змін.

2. Передумови і фактори впливу на розвиток трудового потенціалу України умовах реструктуризації зайнятості.

3. Сучасний стан і оцінка зайнятості трудових ресурсів в Україні.

4. Регіональні особливості та відмінності в розміщенні трудових ресурсів.

5. Проблеми зайнятості трудових ресурсів в епоху міграційних рухів, шляхи вирішення та перспективи.

6. Напрями реструктуризації зайнятості трудових ресурсів у контексті розвитку трудового потенціалу України.

Завдання 2

Проаналізувати ситуацію. Дати оцінку демографічної ситуації в Україні.

Чисельність наявного населення в Україні на 1 лютого 2012 р. становила 45617,5 тис. осіб. Упродовж січня 2012 р. чисельність населення зменшилася на 16,1 тис. осіб, що в розрахунку на 1000 наявного населення становило 4,2 особи. Водночас у шести регіонах країни зафіксовано приріст населення: Закарпатська область, Севастополь (міськрада), Рівненська область, м.Київ, Волинська та Київська області (від 2,4 до 0,6 особи на 1000 наявного населення).

Зменшення чисельності населення країни відбулося за рахунок природного скорочення - 18,1 тис. осіб, водночас зафіксовано міграційний приріст населення - 2,0 тис. осіб.

Рівень смертності зменшився з 15,7 померлих на 1000 наявного населення у січні 2011р. до 15,4 - у січні 2012р. Найвищий рівень смертності зафіксовано в Чернігівській області (18,9‰), найнижчий - у м.Києві (10,1‰).

У січні 2012р. було зареєстровано 254 випадки мертвонароджень, що на 20 більше порівняно з відповідним періодом минулого року. Кількість дітей, померлих у віці до 1 року, зменшилася на 6 осіб і становила 396 осіб.

Основними причинами смерті дітей віком до 1 року були: окремі стани, що виникають у перинатальному періоді; природжені вади розвитку, деформації та хромосомні аномалії; зовнішні причини смерті; хвороби органів дихання; хвороби нервової системи; деякі інфекційні та паразитарні хвороби; хвороби системи кровообігу, що ілюструє наведена нижче діаграма. Залишається значною частка немовлят, причина смерті яких медичними працівниками не була встановлена, - 4,5%.

Серед причин смерті населення України в січні 2012р., як і в січні 2011р., перше місце посідали хвороби системи кровообігу, друге - новоутворення, третє - зовнішні причини смерті.

Більше половини прибулих в Україну зареєстрували своє місце проживання в 6 регіонах: м.Києві, Автономній Республіці Крим, Одеській, Донецькій, Київській і Дніпропетровській областях.

Серед прибулих в Україну впродовж січня 2012р. іммігранти з країн СНД становили 70,8%, решта (29,2%) - з інших країн. Серед вибулих з України 45,5% виїхали до країн СНД і 54,5% - до інших країн.

Список рекомендованої літератури

1. Дорошенко Л. С. Демографія. — К.: МАУП, 2005.
2. Закон України “Про Всеукраїнський перепис населення”
3. Муромцева Ю.І. Демографія: Навчальний посібник.-К.: Кондор, 2006.-300с.
4. Пальян З.О. Демографічна статистика: Навч.метод. посібник для самост. вивч. диск. – К.: КНЕУ, 2003.-132с.
5. Прибиткова І. М. Основи демографії. — К., 1998.
6. Современная демография: Учеб. пособие/ Под ред. А. Я. Кваши, В. А. Ионцева. — М., 1995.

7. Стеценко С. Г., Швець В. Г. Статистика населення: Підруч. Для вузів. — К., 1993.
8. Стеценко С. Г. Демографічна статистика: Підручник.-К.: Вища школа, 2005.-415с.
- Стещенко В. С. Демографічна криза в Україні: проблеми дослідження, витоки, складові, напрямки протидії. — К., 2001.
10. Маренков Н.Л. , Алимарина Е.А. Управление трудовыми ресурсами. – М., МЭФИМ «Феникс», 2004 .- 448 с.
11. Грэхем Х.Т., Беннетт Р. Управление человеческими ресурсами: Учебное пособие для вузов/ Пер. с англ. – М.:ЮНИТИ-ДАНА, 2003 .- 598 с.
12. Соколова М.И., Дементьева А.Г. Управление человеческими ресурсами. Учебник. _ М.:ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005.-240 с.
13. Экономика труда и социально-трудовые отношения. Под ред. Г.Г. Меликьяна и Р.П. Колосовой. – М.: МГУ, 1996.-623 с.
14. Управление персоналом организации. Практикум: Учеб. Пособие/ Под ред. Кибанова А.Я. – 2-е изд. Перераб. и доп. – М.: ИНФРА – М, 2004.- 365 с.

Тема 3: «Аналіз індексу людського розвитку регіонів України»

Індекс людського розвитку (ІЛР) (до 2013 року «Індекс розвитку людського потенціалу» (ІРЛП), англ.*Human Development Index, HDI*) - інтегральний показник, що розраховується щорічно для міждержавного порівняння і вимірювання рівня життя, грамотності, освіченості і довголіття, як основних характеристик людського потенціалу досліджуваної території. Він є стандартним інструментом при загальному порівнянні рівня життя різних країн і регіонів.

При підрахунку ІЛР враховуються 3 види показників:

1. Очікувана тривалість життя - оцінює довголіття.
2. Рівень грамотності населення країни (середня кількість років, витрачених на навчання) та очікувана тривалість навчання.
3. Рівень життя, оцінений через ВНД на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС) в доларах США.

Розроблена і науково обґрунтована узагальнена система показників, що характеризує кількісні та якісні характеристики соціально-економічної диференціації соціального розвитку, що включає:

- коефіцієнт диференціації індексу розвитку людського потенціалу, що характеризує ступінь відмінності в соціально-економічному розвитку аналізованих країн, регіонів усередині країни, соціальних груп;
- коефіцієнт диференціації індексу здоров'я (довголіття), що показує, наскільки стан здоров'я в одній країні, регіоні краще, ніж в іншому;
- коефіцієнт диференціації індексу освіти. Такий показник визначає ступінь перевищення рівня освіти населення в одній країні (регіоні)

або іншому об'єкті дослідження) над рівнем освіти (грамотності) населення іншої країни;

- коефіцієнт диференціації індексу доходу, що визначає ступінь економічної диференціації аналізованих країн або регіонів;
- коефіцієнт диференціації індексу смертності, як показник відмінностей у стані здоров'я порівнюваних країн або регіонів;
- коефіцієнт диференціації рівня професійної освіти, що відображає відмінності в ступені охоплення навчанням другої і третьої ступені освіти в досліджуваних країнах або регіонах.

Завдання 1

Проаналізувати часткові та інтегральні індекси людського розвитку 3 регіонів України (табл.1). Визначити їх рейтингові оцінки. Дати характеристику отриманим результатам.

Таблиця 1

Часткові та інтегральні індекси людського розвитку 3 регіонів України

Регіони	Роки	Демографічний розвиток		Розвиток ринку праці		Матеріальний добробут		Умови проживання населення		Стан та охорона здоров'я		Рівень освіти		Соціальне середовище	
		індекс	рейтинг	індекс	рейтинг	індекс	рейтинг	індекс	рейтинг	індекс	рейтинг	індекс	рейтинг	індекс	рейтинг
Харківський	1999	0,432		0,580		0,302		0,237		0,650		0,495		0,537	
	2009	0,430		0,475		0,403		0,235		0,623		0,497		0,576	
	2010	0,349		0,418		0,343		0,237		0,668		0,489		0,561	
	2011	0,233		0,421		0,341		0,236		0,618		0,485		0,573	
	2012	0,372		0,411		0,312		0,218		0,709		0,470		0,562	
	2013	0,254		0,590		0,361		0,216		0,692		0,460		0,589	
	2014	0,432		0,548		0,379		0,239		0,589		0,461		0,577	
Закарпатський	2008	0,571		0,714		0,305		0,252		0,772		0,296		0,880	
	2009	0,488		0,566		0,447		0,250		0,777		0,316		0,861	
	2010	0,453		0,538		0,409		0,251		0,716		0,321		0,820	
	2011	0,432		0,584		0,410		0,258		0,650		0,319		0,792	
	2012	0,430		0,787		0,476		0,249		0,657		0,340		0,839	
	2013	0,349		0,672		0,537		0,252		0,741		0,370		0,840	
	2014	0,233		0,651		0,467		0,322		0,767		0,311		0,779	
Запорізький	2008	0,372		0,516		0,540		0,420		0,604		0,420		0,471	
	2009	0,254		0,385		0,576		0,396		0,560		0,460		0,478	
	2010	0,257		0,400		0,549		0,427		0,610		0,451		0,469	
	2011	0,218		0,436		0,535		0,418		0,564		0,462		0,400	
	2012	0,222		0,350		0,524		0,418		0,539		0,459		0,416	
	2013	0,299		0,514		0,540		0,403		0,590		0,445		0,415	
	2014	0,298		0,561		0,540		0,430		0,489		0,446		0,389	

Завдання 2

Відповідно до взаємозв'язку «компоненти забезпечення людського розвитку - цільові функції людського розвитку» розподілити наведені нижче групи цільових функцій людського розвитку у відповідні клітини таблиці 2. Отримані результати обґрунтувати.

Групи цільових функцій людського розвитку:

- 1)
 - забезпечення населення послугами швидкої медичної допомоги;
 - забезпечення населення лікарняними ліжками;
 - використання нових медичних засобів і технологій та ін.
- 2)
 - забезпечення гідного рівня доходів;
 - фінансування видатків на соціальний захист з місцевих бюджетів і державного бюджету;
 - забезпечення житлом;
 - соціальні інвестиції та ін.
- 3)
 - дистанційні курси;
 - он-лайн навчання;
 - електронні бібліотеки;
 - навчальні телепрограми та ін.
- 4)
 - створення умов для здорового способу життя (екологічних, організаційних, правових);
 - реалізація регіональних програм у сфері охорони здоров'я;
 - волонтерство та ін.
- 5)
 - забезпечення загальноосвітніми навч. закладами;
 - забезпечення професійно-технічними навч. закладами;
 - забезпечення ВНЗ I-II та III-IV рівня акредитації та ін.
- 6)
 - пропагування здорового способу життя;
 - інформування про нові методи збереження і відновлення здоров'я (радіо- і телепрограми, соціальна реклама, соціальні мережі) та ін.
- 7)
 - фінансування видатків на освіту з місцевих бюджетів і державного бюджету;
 - діяльність благодійних фондів та ін.
- 8)
 - реалізація регіональних програм, спрямованих на повне охоплення дітей середньою освітою
- 9)
 - пропагування ощадливого споживання на усіх рівнях;
 - бази даних, веб-ресурси для пошуку роботи та ін.

10)
 - комплекс матеріальних умов для забезпечення життєдіяльності людей (соціальна інфраструктура).

11)
 - забезпечення справедливого перерозподілу доходів;
 - адресна допомога;
 - «соціальні ліфти»;
 - реалізація програм, спрямованих на забезпечення розвитку регіональних ринків праці та ін.

12)
 - фінансування видатків на охорону здоров'я з місцевих бюджетів і державного бюджету;
 - діяльність благодійних фондів та ін.

Таблиця 2

Модель системи забезпечення людського розвитку за цільовими функціями в регіонах України

Компоненти забезпечення людського розвитку	Цільові функції людського розвитку		
	Постійне покращення здоров'я	Високий рівень освіти	Матеріальний добробут та розвинена соціальна інфраструктура
Наукове, кадрове забезпечення	науково обґрунтоване забезпечення населення лікарями й іншим медичним персоналом	забезпечення науково-педагогічними кадрами відповідної кваліфікації.	- наукове обґрунтування соціальних стандартів; - чіткі правила надання адресної допомоги; - чіткі правила пріоритетності виділення коштів з місцевих бюджетів та ін.
Матеріальне забезпечення			
Фінансове забезпечення			
Інформаційне забезпечення			
Організаційне, нормативно-правове забезпечення			

Список рекомендованої літератури

1. Human Development Report 1990 [Електронний ресурс]. – N. Y.: Oxford University Press, 1990. – 116 p. – Режим досту- пу: <http://hdr.undp.org>.

2. Карпенко А.В. Рівень людського розвитку в Україні / А.В. Карпенко // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. М.Ф. Кропивка. – Мелітополь: Люкс, 2012. – № 1(17). – С. 201-210.
3. Карпенко А.В. Можливості людського потенціалу України до інноваційного розвитку / А.В. Карпенко // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького. Серія «Економічні науки». – 2014. – Т. 16. – № 3(60). – Ч. 5. – С. 47-57.
4. Власюк О.С. Індекс людського розвитку: досвід України / О.С. Власюк, С.І. Пирожков; Національний інститут стратегічних досліджень. – К.: ПРООН, 1995. – 84 с.
5. Спільна Постанова Колегії Держкомстату України та Президії НАН України від 05.04.2010 р. та 14.03.2010 р. № 186/76 «Методика вимірювання людського розвитку регіонів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/sp/sp_04.pdf.
6. Методика вимірювання регіонального людського розвитку / Міністерство економічного розвитку й торгівлі України. Державна служба статистики. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – К., 2012. – 50 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.idss.org.ua/public.html#>.
7. Саричев В.І. Індекс людського розвитку: проблеми вимірювання на національному та світовому рівнях / В.І. Саричев, Г.Ю. Єлісеєва // Бізнес-Інформ. – 2014. – № 2. – С. 220-227.
8. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції: колективна монографія / відп. за випуск Л.М. Черенко, О.В. Макарова, за ред. Е.М. Лібанової. – У 2-х томах. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. – 436 с.
9. Регіональний людський розвиток: Статистичний бюлетень / Відп. за випуск І.В. Калачова. – Державний комітет статистики України. – К., 2011. – 45 с.
10. Методика вимірювання людського розвитку регіонів України (затверджена постановою колегії Держкомстату та Президії НАН України від 14.03.2011 № 76) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/sp/sp_04.pdf.
11. Статистичний щорічник Запорізької області за 2012 рік / За ред. В.П. Головешка; відп. за випуск Г.Ф. Песочина. – Головне управління статистики в Запорізькій області. – Запоріжжя, 2013. – 482 с.

Тема 4,5: Гуманітарний розвиток та гуманітарна політика

Гуманітарну політику можна визначити як систему рішень, що мають на меті створення умов для соціально-гуманітарного розвитку суспільства, соціальної, інтелектуальної, духовної безпеки людини, реалізації її духовних потреб і збагачення творчого потенціалу

Державна гуманітарна політика – це система і послідовна діяльність держави у відносинах з людиною зокрема і суспільства в цілому, що здійснюється через органи державної виконавчої

Реалізація завдань та пріоритетів гуманітарної політики повинно здійснюватися по багатьом напрямам, всіма органами державної влади та місцевого самоврядування. Основою єдності всіх напрямів мають бути ідеї національного характеру гуманітарної політики, формування національної Сфери гуманітарної політики та пріоритети її розвитку консолідація суспільства до злагоди і праці.

Завдання 1

Дайте відповіді на питання. Обґрунтуйте та наведіть приклади.

3. Дайте визначення гуманітарній політиці.
4. У чому полягає відмінне та спільне між гуманітарною та соціальною політикою?
5. Обґрунтуйте значення гуманітарної політики в соціальній, правовій, демократичній державі.
6. Проаналізуйте напрями гуманітарної політики та їх зміст.
7. Які особливості міжнародної гуманітарної політики?
8. Назвіть основні критерії гуманітарної політики. Яким чином обчислюється Індекс гуманітарного розвитку країни?

Завдання 2

Спираючись на аналіз першоджерел заповніть таблицю.

Таблиця 1

Сфери гуманітарної політики та пріоритети її розвитку

Сфери гуманітарної політики	Пріоритети розвитку гуманітарної політики	Приклади
культурна політика		
охорона здоров'я населення		
політика у сфері туризму, спорту та фізичної культури		
релігійна політика		
політика у сфері науки		
політика у сфері освіти		
культурна політика		

Завдання 3

Тестові завдання

1. Гуманітарна політика – це:

а) діяльність держави по збалансованому розвитку суспільства, забезпеченню стабільності державного правління і соціального захисту населення;

б) політика, спрямована на розв'язання комплексу проблем і суперечностей, що виникають у сфері міжнаціональних відносин;

в) система заходів, спрямована на збереження та розвиток фундаментальних загальнолюдських та національних цінностей, збагачення творчого потенціалу людини.

2. Основним завданням ЮНІСЕФ є:

а) захист дітей і забезпечення можливостей для повного розвитку їхніх здібностей;

б) проведення досліджень, необхідних для розробки відповідних технологій, що стосуються всіх аспектів охорони здоров'я;

в) інтелектуальна співпраця, що охоплює заходи науково-технічного, інформаційного та освітнього характеру, сприяє розвитку соціальних наук.

3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права був підписаний:

а) 1965 р.;

б) 1948 р.;

в) 1966 р.

4. Завданням ВООЗ є:

а) проведення досліджень, необхідних для розробки відповідних технологій, що стосуються всіх аспектів охорони здоров'я;

б) захист дітей і забезпечення можливостей для повного розвитку їхніх здібностей;

в) інтелектуальна співпраця, що охоплює заходи науково-технічного, інформаційного та освітнього характеру, сприяє розвитку соціальних наук.

5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права був ратифікований Україною в:

а) 1973 р.;

б) 1948 р.;

в) 1966 р.

6. Положення «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» закріплене:

а) в Концепції гуманітарного розвитку України;

б) в Конституції України, статті 3;

в) іншому документі.

7. Основним завданням ЮНЕСКО є:

а) захист дітей і забезпечення можливостей для повного розвитку їхніх

здібностей;

б) проведення досліджень, необхідних для розробки відповідних технологій, що стосуються всіх аспектів охорони здоров'я;

в) інтелектуальна співпраця, що охоплює заходи науково-технічного, інформаційного та освітнього характеру, сприяє розвитку соціальних наук.

9. Європейська соціальна хартія ратифікована в Україні в:

а) 2006 р.;

б) 1994 р.;

в) 1985 р.

10. Загальну декларацію прав людини було прийнято в:

а) 1965 р.;

б) 1948 р.;

в) 1986 р.

11. Одним з найважливіших завдань гуманітарної політики є:

а) покращення добробуту населення;

б) збереження певних пропорцій між галузями матеріального виробництва і невиробничої сфери;

в) реалізація духовних потреб людини.

Список рекомендованої літератури

1. Бех В. П. Гуманітарна політика держави – засіб досягнення злагоди в громадянському суспільстві [Електронний ресурс] / В. П. Бех // Український центр політичного менеджменту. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/>.

2. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / [Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко]. – К., 2012

3. Гуманітарна політика Української держави в новітній період : [монографія] / За ред. С. І. Здіюрука. – К. : НІСД, 2014. – 403 с.

4. Лукашевич М. П. Гуманітарна політика в Україні : [навч.-метод. розробка] / М. П. Лукашевич. – К. : ІПК ДСЗУ, 2010. – 30 с.

5. Международные акты о правах человека. – М. : Изд. группа Норма-Инфра, 2008. – 723 с.

6. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко ; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – К. : Генеза, 2014. – 736 с.

7. Скуратівський В. А. Основи соціальної політики / В. А. Скуратівський, О. М. Палій. – К. : МАУП, 2012. – 200 с

Тема 6. Механізм оцінювання державного управління у сфері соціальної політики.

Завдання 1

1. Дайте оцінку стану та проблем фінансового забезпечення:
 - системи охорони здоров'я в Україні;
 - системи освіти в Україні;
 - житлово-комунального комплексу в Україні;
 - сфери культури, мистецтва та спорту.
2. Складіть матрицю SWOT-аналізу функціонування галузей соціальної інфраструктури в Україні та визначте основні завдання щодо їх поліпшення.

		Можливості (O)		Загрози (T)	
		1. ...	2. ...	1. ...	2. ...
Сильні сторони (S)	1. ...	Як скористатися можливостями		За рахунок чого можливо знизити загрози	
	2. ...				
Слабкі сторони (W)	1. ...	Що заважає скористатися можливостями		Як мінімізувати слабкі сторони, щоб уникнути загроз	

Завдання 2

На основі опрацювання теоретичних основ прослуханого лекційного матеріалу обґрунтувати власні висновки та пропозиції щодо доцільних сфер та інструментів державного регулювання використання доходів населення, зокрема щодо:

- ефективності діючого механізму встановлення державних мінімальних соціальних стандартів;
- доцільності запровадження державних дотацій виробникам споживчих товарів та послуг для населенням;
- доцільності запровадження цінкових субсидій для населення щодо споживчих товарів та послуг;
- доцільності запровадження антиінфляційних заходів з точки зору забезпечення достатнього обсягу споживчих товарів та послуг.

Список рекомендованої літератури

1. Le Grand J, Propper C. and Robinson R. (1992), The economics of social problems. Third edition. London: Macmillan, pp. 1-35.
2. Васильченко В. С. Державне регулювання зайнятості: Навч. посібник. — К.: КНЕУ, 2003. — 252 с.
3. Васильченко В. С., Гриненко А. М., Грішнова О. А., Керб Л. П. Управління трудовим потенціалом: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2005. — 403 с.
4. Гриненко А.М. Соціальна політика. К., КНЕУ, 2003.

5. Гриценко Н.Н., Шарков Ф.И. Основы социального государства: учебник для вузов. – М.: «Социальные отношения», 2004. – 240 с.
6. Инновационные социальные технологии государственного и муниципального управления: В.Н. Иванов, В.И. Патрушев. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ЗАО "Издательство "Экономика", 2001. — 327 с.
7. Лаврентьева И. П. Социальная политика и управление в социальной сфере : учебное пособие / И. П. Лаврентьева, В. В. Кузнецов, В. В. Григорьев. – Ульяновск: УлГТУ, 2009. – 129 с.
8. Лібанова Е., Палій О. Ринок праці та соціальний захист: Навч. посіб. із соціальної політики. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. – 491 с.
9. Мельник С.В. Механізм регулювання соціально-трудової сфери України. – К.: Видавництво “Соціформ”, 2009. – с.768.
10. Ортиз Изабель. Социальная политика. – Нью-Йорк.: Издательство ООН, 2007. – 88 с.
11. Перепелиця М.П. Державна молодіжна політика в Україні. К., УІСД, 2001.
12. Петюх В.М. Ринок праці та зайнятості. Навчальний посібник, КНЕУ, 1997.
13. Политика доходов и заработной платы: Учебник / Под ред. П50 П.В. Савченко и Ю.П. Кокина. - М.: Юристъ, 2000. - 456 с.
14. Рудник Б.Л., Шишкин С.В., Якобсон Л.И. Формы государственных и муниципальных учебных заведений: причины и последствия предполагаемых нововведений. М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006.
15. Смирнов С.Н., Сидорина Т.Ю. Социальная политика: Учебник. М.: Издательский дом «ГУ-ВШЭ», 2003.
16. Социальная политика: Учебник / Под общ. ред. Н.А. Волгина. – 2-е изд. стереотип – М.: Издательство «Экзамен», 2004. – 736 с.
17. Социальное рыночное хозяйство: концепция, практический опыт и перспективы применения в России. Под общей редакцией проф. Р.М. Нуреева. – М.: Издательский дом ГУ-ВШЭ, 2007. – 325 с.
18. Социальный аудит: учебное пособие / под общ. редакцией д.э.н., проф. А.А. Шулуса, д.э.н., проф. Ю.Н. Попова. – М.: Издательский дом «АТИСО», 2008. – 620 с.
19. Соціальна економіка. Навч. посіб. / Кол. авт. О. О. Беляєв, М. І. Діба, В. І. Кириленко та ін. — К.: КНЕУ, 2005. — 196 с.
20. Управление социальным обеспечением. Практическое руководство для членов попечительских советов органов социального обеспечения в странах Центральной и Восточной Европы. Международная Организация труда, 2006. – 230 с.
21. Финансирование здравоохранения: альтернативы для Европы./Ред. Моссиалос Э., Диксон А., Фигерас Ж., Кутцин Д./ Пер. с англ. – М.: Издательство «Весь мир», 2002.

22. Шевяков А.Ю. Мифы и реалии социальной политики: Монография// Учреждение Российской академии наук Институт социально-экономических
23. Шишкин С.В. Экономика социальной сферы: Учебное пособие. М.: ГУ-ВШЭ, 2003.
24. Щетинин В.П., Хроменков Н.А., Рябушкин Б.С. Экономика образования. М., Российское педагогическое общество 1998.
25. Экономика здравоохранения. Учебное пособие под редакцией М.Г. Колосницинной, И.М. Шеймана, С.В. Шишкина. Издательский дом ГУ-ВШЭ, 2009
26. Экономика здравоохранения. Учебное пособие под редакцией Шеймана И.М. М.: ТЕИС, 2001.
27. Экономика культуры: учебник. М.: Изд-во «Слово/Slovo», 2005.

Тема 7. Аналіз умов проживання населення, стану та охорони здоров'я". Кейс "Політичні рішення»

Політичне рішення - це здійснюваний в індивідуальній чи колективній формі процес визначення завдань політичної дії, етапів, способів її досягнення. Через конкретні політичні рішення політична влада втілює свою волю в управлінський процес відповідно до інтересів керівних груп.

Прикладом політичних рішень можуть бути закони, накази, розпорядження, постанови тощо. Вони бувають: загальнодержавні, регіональні та місцеві; колегіальні та одноосібні; стратегічні і тактичні. Існують також оперативні рішення, що їх приймають задля залагодження гостроактуальних поточних проблем.

Прикладом офіційного політичного рішення, що має історичне значення, є "Акт проголошення незалежності України", прийнятий Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. Повний зміст цього документа розкриває структуру, зміст та інші характеристики його як політичного рішення.

Прийняття рішення — це сам акт вибору. Він може здійснюватися одноосібно і колективно. Відповідно існують директивні технології одноосібного прийняття рішення та технології колективного прийняття рішення.

Завдання 1.

Відповідно до етапів прийняття політичного рішення описати зміст кожного з етапів та навести приклади (таблиця 1).

Прийняття політичного рішення

Етапи прийняття політичного рішення	Зміст етапів	Приклади або засоби досягнення
висловлення інтересів і підготовка громадської думки		
аналіз проблеми і підготовка проекту рішення		
прийняття рішення		
виконання рішення		

Завдання 2

Згідно з переліком показників для упровадження моніторингу стану здоров'я населення регіону, розподіліть їх за визначеними групами. Свій вибір обґрунтуйте

Класифікаційна ознака	Показники
характеристика навколишнього середовища	
інфраструктура регіону	
оздоровча інфраструктура	
оздоровча діяльність	
кадри охорони здоров'я ²	
населення регіону	

- відсоток жінок;
- - відсоток населення з обмеженими можливостями: інвалідів III групи, інвалідів II групи*, інвалідів I групи.

відсоток населення, охопленого спортивно-масовою роботою;

відсоток населення, охопленого щепленням;

відсоток населення, охопленого щорічною диспансеризацією;

- відсоток чоловіків;
забезпечення соціальними пільгами (відсоток забезпечених до загальної кількості тих, хто цього потребує);
забрудненість повітря;
- загальна кількість населення;
кількість лікувально-профілактичних закладів;
кількість проведених днів здоров'я;
кількість проведених спортивно-оздоровчих заходів;
кількість спортивних майданчиків;
кількість стадіонів;
кількість стаціонарних басейнів;
кількість фізкультурно-оздоровчих закладів і установ;
концентрація в ґрунті пестицидів;
концентрація в ґрунті солей важких металів;
- охоплення населення валеологами;
- охоплення населення керівниками гуртків і секцій;
- охоплення населення лікарями;
- охоплення населення логопедами;
- охоплення населення працівниками фізкультури і спорту;
- охоплення населення психологічною службою;
- охоплення населення середнім медичним персоналом;
- охоплення населення соціальними працівниками;
перевищення ГПД токсичних викидів у воді*;
перевищення ГПД токсичних викидів у повітрі*;
перевищення гранично припустимої концентрації(ГПД) токсичних викидів у ґрунті*;
- рівень забруднення водойм;
рівень забруднення питної води;
рівень працевлаштування населення(відсоток працевлаштованих до загальної кількості населення працездатного віку);
розмір лісопаркових зон;
- розподіл населення за статево-віковими групами: діти до 1 року, діти віком від 1 до 3 років, діти віком від 3 до 6 років, діти віком від 6 до 16 років, молодь віком від 16 до 29 років, населення віком від 29 до 65 років, населення віком старше за 65 років.

Список рекомендованої літератури

1. Індекс розвитку людського потенціалу 2013 (рейтинг України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://infolight.org.ua/content/indeks-rozvitku-lyudskogo-potencialu-2013-reyting-ukrayini>
2. Рівень життя населення України / Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України, Держ- комстат України ; за ред. Л.М. Черенько. – К. : Консультант, 2006. – 428 с.

3. Динаміка матеріального становища та соціально-економічних опитувань населення : прес- реліз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.smc.org.ua/Stock/Press-release.pdf>
4. Демографічна та соціальна статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua)
5. Україна. Подолання бідності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.undp.org.ua/files/ua>
6. Гуцан Т.Г. Умови проживання як складова рівня життя населення та шляхи їх покращення в Україні / Т.Г. Гуцан // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди: «Економіка». – 2013. – Вип. 13. – С. 27–38.
7. Лібанова Е. Демографічний прогноз: що очікувати українцям до 2050 року? / Е. Лібанова, І. Курило // Урядовий кур'єр. – 2012. – 31 січня. – С. 2–3.
8. Україну жде волна ДТП – експерти [Електронний ресурс] // [Сьогодні.ua.](http://www.segodnya.ua/economics/avto/ukrainu-zhdet-volna-dtp-587088.html) – 2015. – 26 січня. – Режим доступу : [http://www.segodnya.ua/economics/avto/ukrainu-zhdet-volna-dtp- 587088.html](http://www.segodnya.ua/economics/avto/ukrainu-zhdet-volna-dtp-587088.html)
9. Після Майдану в Україні зріс рівень злочинності [Електронний ресурс] // [Кореспондент. net.](http://ua.korrespondent.net) – 2014. – 28 листопада. – Режим доступу : [http://ua.korrespondent.net/ukraine/3449552- pislia-maidanu-v-ukraini-zris-riven-zlochynnosti](http://ua.korrespondent.net/ukraine/3449552-pislia-maidanu-v-ukraini-zris-riven-zlochynnosti)
10. Йосипів А.О. Злочинність осіб без постійного місця проживання як об'єкт кримінологічного дослідження / А.О. Йосипів // Митна справа. – 2014. – № 4 (94). – Ч. 2. – С. 59–64.
11. Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги дорослим. Туберкульоз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://moz.gov.ua/docfiles/dn_20140904_0620_dod.pdf
12. Оперативна інформація про офіційно зареєстровані випадки ВІЛ-інфекції, СНІДу та смертей, зумовлених СНІДом за листопад 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dssz.gov.ua/attachments/article/2421/листопад%202014.pdf>
13. Найбільш питущі країни світу: доповідь ВООЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rate1.com.ua/ua/suspilstvo/medicina/2935/>
14. Балакірева О.М. Рівень поширення і тенденції вживання тютюну, алкогольних напоїв, наркотичних речовин серед учнівської молоді України: 2011 : аналітичний звіт / О.М. Балакірева (кер. авт. кол.); Т.В. Бондар, Ю.П. Галіч та ін. ; Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка. – К. : ТОВ ВПК «ОБНОВА», 2011. – 176 с.
15. В Україні наркоманія розповсюджується бешеними темпами: кількість наркозависимих достигло 1,5 млн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://censor.net.ua/news/255476/v_ukraine_narkomaniya_rasprostranyaetsya_beshenymi_tempami_kolichestvo_narkozavisimyh_dostiglo_15 mln

Тема 8 Дослідження динаміки соціальних змін

Соціальні зміни — тип руху соціальних явищ, процесів та соціальних структур у суспільстві, у результаті якого виникають, нагромаджуються і трансформуються якісні відмінності між ними, створюється багатоманітність соціальної реальності

Соціальна зміна — це перехід соціального суб'єкта з одного стану в інший, істотна трансформація соціальної організації, соціальних інститутів. Соціальні зміни виявляються у виникненні, деформації та зникненні певних елементів соціальної системи, трансформації її внутрішніх та зовнішніх зв'язків. Зміни в окремих соціальних структурах становлять зміст їх функціонування, а зміни в соціальній системі в цілому — зміст її розвитку

Завдання 1

Спираючись на наведені нижче визначення, наведіть приклади понять «соціальна модернізація», «соціальна трансформація» та «соціальна криза» в Україні та Європі. Які основні фактори впливають на соціальні зміни?

Соціальна модернізація — різноманітні прогресивні соціальні зміни, у результаті яких соціальна система, підсистема, покращує своє функціонування. Наприклад, процес перетворення традиційного суспільства в індустріальне.

Соціальна трансформація - перетворення в суспільстві у результаті певних цілеспрямованих або хаотичних соціальних змін.

Соціальна криза — перехідний стан соціальної системи, що передбачає радикальні зміни для вирішення різних проблем.

Завдання 2

Проаналізувавши літературні джерела, наведіть розгорнуту класифікацію типів соціальних змін, що впливають на соціальний розвиток

Тип соціальних змін	Зміст соціальних змін	Приклади та характер впливу на соціальний розвиток
природні зміни (або зміни в природі)		
демографічні зміни		
зміни у виробничій сфері		
зміни в системі управління і		
зміни в соціальній організації		
зміни в межах соціальної структури		

зміни в духовній сфері соціального об'єкта.		
--	--	--

Список рекомендованої літератури

1. Бауман З. Текущая современность. СПб: Питер, 2008.
2. Гидденс Э. Социология. — М., 1999.
3. Динамика социальных процессов // Г. Е. Зборовский. Общая социология: Курс лекций: 2-е изд., доп. — Екатеринбург, 1999.
4. Сорокин П. Социокультурная динамика и эволюционизм // Американская социологическая мысль. Тексты / Под ред. В. И. Добренькова. — М., 1994.
5. Соціальні зміни та соціальні процеси // Соціологія: Підруч. для студ. вузів / За ред. В. Г. Городяненка. — К.: ВЦ “Академія”, 2002.
6. Социальные изменения // Ю. Г. Волков, В. И. Добреньков, В. Н. Нечипуренко, А. В. Попов. Социология: Учебник. — М., 2000.
7. Штомпка П. Социология социальных изменений/Пер. с англ, под ред. В.А. Ядова. М.: Логос, 2007.
8. Арон Р. Этапы развития социологической мысли. М., 1993.
9. Бергер П. Л., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. М.: Медиум, 1995.
10. Бехманн Г. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний. Пер. с нем. А.Ю. Антоновского и др. М.: Логос, 2010.
11. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры Пер. с фр. Е.А. Самарской. М.: Культурная революция; Республика, 2006.
12. Валлерстайн И. Конец знакомого мира. Социология XXI в. /Пер. с англ. Под ред. В.Л. Иноземцева. М.: Логос, 2003.
13. Голофаст В. Ветры перемен в социологии//Журнал социологии и социальной антропологии. 2000.№4.
14. Ионин Л.Г. Социология в обществе знания. М.Изд. Дом ГУВШЭ, 2007.
15. Ритцер Дж. Современные социологические теории. 5 издание. М.: Питер, 2002.
16. Современные зарубежные теории социального изменения и развития/Отв.ред. Э.В. Гирусов. М., 1992.
17. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. М., 1992.
18. Тойнби А. Постигание истории. М., 1991.
19. Уэбстер Ф. Теории информационного общества/Пер. с англ. М.В. Арапова, Н.В. Малыхиной. М.: Аспект Пресс, 2004.

СЛОВНИК З КУРСУ:

Абсолютний підхід до визначення бідності

Це означає встановлення прожиткового мінімуму, який дозволяє підтримувати життєдіяльність індивіда шляхом придбання мінімального для цього завдання і найдешевшого набору товарів і послуг.

Альтернативи (варіанти) політики

Це різні, взаємовиключні підходи до вирішення проблеми для політики. Якщо обирається один варіант, то решта відкидаються. Кожна альтернатива – це конкретні переліки дій (заходів) та інструментів політики. Правильно визначити варіанти політики означає описати різні підходи до вирішення проблеми, а не описати кілька заходів, що разом становлять один підхід.

Альтернативна (абоекономічна) вартість блага

Сума явних витрат і неявних витрат, які пов'язані з використанням ресурсів, необхідних для виготовлення блага.

Альтернативна вартість ресурсу

Цінність для індивіда найкращої із втрачених альтернативних можливостей використання цього ресурсу.

Аналіз вигід і витрат (АВВ)

Метод кількісного аналізу ефективності рішень з розподілу суспільних ресурсів, результатом якого має бути оцінка кількісна чистих суспільних вигід.

Аналіз державної політики

Це порада щодо державних рішень (дій), орієнтована на клієнта й базована на суспільних цінностях.

Аналіз чутливості

Метод аналізу ризику в аналізі вигід і витрат, згідно якого обчислюється вплив на чисті суспільні вигоди можливих відхилень від прийнятих базових припущень.

Аналітик політики

Той, хто є експертом, аналітиком, хто власне має підготувати рекомендації, поради щодо майбутньої державної політики для клієнта, замовника аналізу .

Антиблага

Об'єкти чи дії, наявність яких погіршує добробут споживача .

Антиконкурентні дії органів влади

Прийняття будь-яких актів (рішень, наказів, розпоряджень, постанов тощо), надання письмових чи усних вказівок, укладення угод або будь-які інші дії чи бездіяльність органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю (колегіального органу чи посадової особи), які призвели або можуть призвести до недопущення, усунення, обмеження чи спотворення конкуренції (згідно Закону України "Про захист економічної конкуренції").

Антиконкурентні узгоджені дії

Узгоджені дії, які призвели чи можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції (згідно Закону України "Про захист економічної конкуренції").

Антимонопольна політика

Див. Конкурентна (антимонопольна) політика.

Багатство

Одна із складових добробуту людини. Обсяг багатства визначається на певний момент часу (а не за певний період, як обсяг доходу), тобто багатство – це є економічна змінна величина типу "запас" (тоді як дохід - змінна типу "потік"). Розрізняють три форми багатства: "фізичне" багатство, фінансове багатство та людський капітал.

Безповоротні витрати

Це ті витрати, які вже зроблені і які неможливо повернути назад.

Бідність

Неможливість через брак коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу.

Блага

Товари та послуги, інші об'єкти навколишнього світу, власні дії чи дії інших людей, збільшення споживання (використання) яких є бажаним для споживача (підвищує його добробут).

Бюджетне обмеження

Множина всіх доступних для споживача комбінацій благ.

Бюрократія (чиновники – виконавча влада)

Представники державної влади на загальнодержавному, регіональному і місцевому рівнях, які працюють в різноманітних державних установах; чиновники високого рангу призначаються на свої посади політиками, чиновники нижчих рангів призначаються на посади вищими за посадою

чиновниками. Поведінку бюрократії вивчає економічна теорія бюрократії. Згідно економічних моделей суспільного вибору бюрократія має метою діяльності максимізацію власної корисності. В моделі політичного ринку бюрократія забезпечує збирання податків і виробництво суспільних благ.

Вертикальна справедливість

Визначає розподіл товарів і послуг між тими, хто перебуває в нерівнозначних умовах .

Верхня гранична (або максимальна) ціна

Ціновий бар'єр, за яким фактична ціна P не може перевищувати певної межі P_{MAX} , яка встановлюється владою; це обмеження впливає на стан ринку лише тоді, коли ціновий бар'єр розташовано нижче рівноважної ціни конкурентного ринку P_E , тобто $P \leq P_{MAX} < P_E$.

Взаємна підтримка (логролінг)

Див. Логролінг (взаємна підтримка) .

Виборці

В теорії суспільного вибору – споживачі політичних обіцянок на політичному ринку . На ринках економічних благ виборці демонструють свій попит готовністю платити за товари та послуги. На політичному ринку попит виборців на передвиборні обіцянки політиків відображає голосування, їхня участь у внесках на виборчі кампанії та лобіювання особливих інтересів у відповідь на передвиборні обіцянки політиків. Виборці готові підтримати політиків, що можуть (як їм здається найбільше покращити їхнє становище і навпаки, відхиляють політику, яка не відповідає їхнім інтересам або просто незрозуміла.

Вигоди (в аналізі вигід і витрат)

Це очікувані позитивні результати (або їхня грошова оцінка) реалізації того чи іншого варіанту проекту чи заходів державної політики .

Вироблення рішення

Процес, що включає підготовку проекту рішення та його ухвалення уповноваженими на це особами, які несуть відповідальність за вирішення відповідного питання.

Виробник (творець) рішень

Той хто відповідає за підготовку й прийняття (ухвалення) рішень; іншими словами, той, хто робить рішення (розробляє і приймає).

Виробник політики

Див. Творець (розробник, виробник) політики.

Виробнича ефективність

Досягається, коли фірма не може зменшити вартість виробництва певного фіксованого обсягу випуску продукції зміною обсягів використання факторів виробництва. Виробнича ефективність, у свою чергу, потребує досягнення двох умов: технологічної ефективності і економічної ефективності.

Витрати (в аналізі вигід і витрат)

Це грошові та інші ресурси, зокрема, час, що витрачені на реалізацію даного варіанту політики (проекту), а також можливі негативні наслідки його реалізації (які іноді називаються невигодами –disbenefits).

Від'ємний прибутковий податок

Спосіб фінансування програм соціальної допомоги з використанням єдиної шкали оподаткування низьких (аж до нуля) і високих доходів, де знак податків визначає, чи людина щось сплачує, чи вона щось отримує: додатний податок означає, що люди сплачують податок, а від'ємний - що вони можуть отримувати допомогу в залежності від рівня доходів.

Відносний підхід до визначення бідності

Встановлення межі бідності на рівні, наприклад, 50% медіанного або середнього доходу; очевидно, що ця межа буде коливатись для різних країн.

Відповідний ринок

Ринок споріднених у виробництві чи споживанні благ, на якому визначається домінуюче становище фірми, а також показники економічної концентрації. Це поняття має включати товарні, територіальні і часові межі ринку.

Вільні блага

Це такі блага, наявні обсяги яких більші за потребу в них (на відміну від економічних благ).

Вторинний розподіл доходів

Розподіл, який відображає наслідок перерозподілу доходів між різними групами домогосподарств, який здійснює влада

Втрати на масштабі

Мають місце в тому випадку, якщо при збільшенні випуску у довгостроковому періоді середня вартість виробництва одиниці продукції зростає.

Вхідні бар'єри

Різні перешкоди, які блокують входження у монополізовану галузь нових фірм завдяки чинникам, що створюють для них несприятливі умови

порівняно з фірмою, яка вже працює у галузі. Такими чинниками може бути: абсолютна перевага у вартості продукції, економія на масштабі, необхідність великого початкового капіталу, диференціація продукції, високі транспортні витрати або взагалі нетранспортабельність окремих товарів і послуг, монопольне володіння всім обсягом пропозиції окремого ресурсу. Інколи такі перешкоди створює влада (див. юридичні бар'єри).

Галузь

Сукупність фірм, які виробляють близьку за споживчими характеристиками продукцію, утворюють галузь. Якщо вся така продукція однорідна, а фірми конкурентні, тоді галузь є конкурентною.

Гіпотеза раціональної поведінки споживача

Гіпотеза, згідно з якою споживач завжди вибирає рішення найкращі для нього (з його суб'єктивної точки зору).

Глибина бідності

Показник, який визначає, скільки відсотків у середньому не дотягують до межі бідності ті, хто опинився нижче межі бідності.

Горизонтальна справедливість

Принцип справедливості, що означає однакове ставлення до тих, хто перебуває в рівнозначних умовах.

Готовність купувати

Максимальний обсяг блага, який готовий придбати споживач за встановленою ціною блага (відповідає точці кривої попиту, яка визначається цією ціною).

Готовність платити

Максимальна ціна, яку готовий заплатити споживач за певну одиницю блага (відповідає точці кривої попиту, яка визначається цією одиницею блага).

Грабіжницьке ціноутворення

Встановленням ціни нижче рівня вартості 1; іншою неформальною ознакою грабіжницької ціни є встановлення ціни на такому низькому рівні, що це має сенс тільки для виштовхування більш слабких суперників з ринка.

Границя (межа) виробничих можливостей (PPF)

Множина комбінацій обсягів виробництва благ, які відповідають ефективному розміщенню ресурсів; крива, що відображає максимальний можливий обсяг виробництва деякого блага при фіксованих обсягах виробництва інших благ.

Границя можливих корисностей

Множина комбінацій корисностей споживачів, які відповідають ефективному розподілу благ; крива, що відображає максимальний досяжний рівень корисності певної особи при фіксованому рівні корисності інших осіб [7]. Гранична вартість (MC) визначається як величина зміни загальної вартості (ΔTC) внаслідок зміни обсягу випуску на величину ΔQ .

Гранична виручка (MR)

Додаткова виручка як зміна сукупної виручки (ΔTR), що виникає внаслідок продажу додаткової одиниці продукції (ΔQ): $MR = \Delta TR / \Delta Q$. MR можна обчислити і як похідну функції $R(Q)$: $MR = dR(Q) / dQ = P$.

Гранична корисність (MU)

Приріст корисності при збільшенні споживання блага на одну одиницю.

Гранична ставка податку (MTR)

Частка податків, яка сплачується з гривні додаткових доходів.

Граничний аналіз

Технічний прийом, який використовується при прийнятті рішень стосовно максимізації чистого виграшу (як різниці між вигодами і витратами) від певної дії.

Граничні вигоди (MB)

Додаткові вигоди, які отримує споживач від збільшення споживання блага на одиницю; коли йдеться про попит споживачів, то MB чисельно дорівнюють готовності споживача платити за додаткову одиницю блага, тому крива попиту є одночасно кривою граничних вигід (MB) споживачів (крива індивідуального попиту – кривою граничних вигід споживача, крива ринкового попиту – кривою граничних вигід всіх споживачів, які є учасниками ринку даного блага).

Групи особливих (спеціальних) інтересів (або зацікавлені групи)

Це організовані групи поза урядом, які намагаються якимось чином тиснути (впливати) на владу з метою захисту своїх інтересів (навколо яких такі групи і утворюються). В аналізі державної політики при розгляді шляхів вирішення проблем відповідні групи інтересів мають бути ідентифіковані, і з ними проведені консультації, тому що ці групи, по-перше, зацікавлені у вирішенні (або навпаки, не вирішенні) проблеми, а по-друге, і це більш суттєво, мають.

Двостороння монополія

Особливий тип ринкової структури, де з боку попиту діє монополіст, а з боку пропозиції – монополіст. Така ситуація може виникати на ринках факторів (напр., регіональний ринок праці з профспілкою-монополістом та

фірмою, яка монопольно споживає цей ресурс).

Державна допомога

Це програми соціальної допомоги, за якими підтримуються лише ті члени суспільства, чий дохід не перевищує певний рівень (допомога багатодітним родинам, медична допомога, талони на харчування). Ці програми бувають двох видів: одні з них забезпечують грошові виплати, інші забезпечують оплату тільки певних послуг або товарів (допомога натурою).

Державна політика

Напрямок дії або утримання від неї, обрані державною (публічною) владою для розв'язання певної проблеми або сукупності взаємно пов'язаних проблем.

Дестимулюючий ефект перерозподілу

Вплив програм перерозподілу на поведінку індивіда, внаслідок якого він втрачає достатні стимули для самостійного забезпечення себе благами через те, що додаткові зусилля, потрібні для збільшення доходів, не забезпечують йому відчутно більших доходів, ніж та допомога, яка надається при відсутності зусиль з боку індивіда. (Див., напр., сильні і слабкі пастки бідності і безробіття).

Дефіцит

Різниця між обсягами попиту і пропозиції при встановленні на ринку ціни нижчої, ніж рівноважна (готовність виробників продавати нижча, ніж готовність споживачів купувати).

Децильний коефіцієнт

Дорівнює відношенню частки доходів вищої децильної групи до частки нижньої децильної групи, де нижня децильна група – це 10% найбідніших домогосподарств, вища група – 10% найбагатших домогосподарств в країні.

Динамічна ефективність

Пов'язана з динамічною моделлю економіки, в якій (на відміну від статичної моделі) береться до уваги чинник часу. Динамічна ефективність буде досягатись, якщо економіка зростатиме "правильними" темпами. Такі темпи визначаються швидше готовністю суспільства здійснювати заощадження або інвестувати, ніж споживати, чи, іншими словами, темпи зростання пов'язані із вибором, який здійснює суспільство між поточним і майбутнім споживанням, де майбутнє споживання є метою поточних заощаджень та інвестицій.

Диференціація продукції

Розбіжність у характеристиках продукції, яка відноситься до одного ринку, достатня, щоб споживач міг розрізнити виробників такої продукції на ринку і

разом з тим досить незначна, щоб вважати продукти різних виробників різними благами. Тобто ступінь диференціації продукції невисока – у межах задоволення однакових потреб, і досягається в основному за рахунок реклами торгових марок. Диференціація продукції – визначальна характеристика монополістичноконкурентних ринків (порівняно із повністю конкурентними ринками), власники торгових марок на таких ринках мають незначну ринкову владу.

Довгострокова середня вартість (LRAC)

Визначається як вартість виробництва одиниці продукції у довгостроковому періоді.

Довгостроковий період

Період у діяльності фірми, достатній для зміни обсягів використання всіх без винятку факторів виробництва, які потрібні фірмі для випуску продукції.

Домінуюче становище

Суб'єкт господарювання займає монополіне (домінуюче) становище на ринку товару, якщо: на цьому ринку у нього немає жодного конкурента; не зазнає значної конкуренції внаслідок обмеженості можливостей доступу інших суб'єктів господарювання щодо закупівлі сировини, матеріалів та збуту товарів, наявності бар'єрів для доступу на ринок інших суб'єктів господарювання, наявності пільг чи інших обставин (згідно Закону України "Про захист економічної конкуренції"). Становище фірми на ринку вважається також домінуючим, якщо вона займає частку ринка у виробництві, достатню, щоб не зазнавати значної конкуренції з боку інших фірм галузі .

“Достойні” блага

Це такі блага, споживання яких вважається у суспільстві бажаним незважаючи на індивідуальні смаки та вподобання індивідів, а інколи і всупереч уподобанням окремих індивідів (напр., щеплення для запобігання інфекційних захворювань, норми безпеки руху на транспорті) .

Дохід

Одна із складових добробуту людини. Обсяг доходу визначається за певний період часу – година, місяць, рік (а не на певний момент, як обсяг багатства – іншої складової добробуту), тобто дохід – це є економічна змінна величина типу "потік" (тоді як багатство – змінна типу "потік"). Сукупний дохід індивіда (ІТ) можна визначити як суму $IT = IM + IN$, де ІМ – грошові доходи (зарплата, проценти і дивіденди, підприємницький дохід, рента), ІN – негрошові доходи (задоволення від роботи, використання фізичного капіталу, насолода відпочинком) .

“Друге найкраще” (квазіоптимум)

Концепція, яка була запропонована Р.Дж.Лісі та К.Ланкастером у 1956 р.: якщо одна з передумов оптимальності за Парето не може бути виконана, тоді найкраща із досяжних ситуацій (друга найкраща) може бути отримана лише при відході від інших умов Парето .

Дуополія

Ринкова структура, в якій присутні два продавці блага, що не має близьких заміників, причому існуючі бар'єри перешкоджають входу інших фірм у галузь .

Егалітарний підхід до справедливості

Один з філософських підходів до визначення справедливості (див. Політична філософія перерозподілу доходів): найбільш справедливим буде розподіл, коли всі блага поділені порівну між всіма індивідами. Тобто справедливим вважається лише рівний розподіл корисностей між членами суспільства.

Екзогенні (або зовнішні) змінні

Це характеристики зовнішніх (по відношенню до модельованого об'єкта) змінних умов .

Економічна змінна

Вимірювана величина (річний обсяг виробництва, сума грошей, темп інфляції), що може приймати різноманітні значення .

Економічна концентрація

Згідно Закону України "Про захист економічної конкуренції" це є: (1) злиття суб'єктів господарювання або приєднання одного суб'єкта господарювання до іншого; (2) набуття безпосередньо або через інших осіб контролю одним або кількома суб'єктами господарювання над одним або кількома суб'єктами господарювання чи частинами суб'єктів господарювання; або (3) безпосереднє або опосередковане придбання, набуття у власність іншим способом чи одержання в управлінні часток (акцій, паїв), що забезпечує досягнення чи перевищення 25 або 50 відсотків голосів у вищому органі управління відповідного суб'єкта господарювання.

Економічна модель

Умовний образ (відображення) економічного явища, об'єкта або процесу, сконструйований для спрощення його дослідження .

Економічна система

Сукупність механізмів та інститутів, які реалізують вибір та координацію діяльності в суспільстві .

Економічна теорія

Наука, що вивчає, як суспільство з обмеженими можливостями (ресурсами) вирішує свої основні проблеми: – ЩО, які блага виробляти і в якому обсязі, – ЯК ці блага повинні бути вироблені, – ДЛЯ КОГО повинні вироблятися блага. Іншими словами, це наука про те, як розмістити рідкісні ресурси поміж альтернативними напрямками їхнього використання.

Економічна теорія бюрократії

Складова теорії суспільного вибору, що досліджує такі структури виконавчої влади, які не виробляють економічні блага, що мають ціннісну оцінку, і здобувають частину своїх доходів із джерел, що не пов'язані із продажем результатів їхньої діяльності.

Економічне регулювання

Назва більш ранніх форм регулювання (порівняно із соціальним регулюванням), коли регулювання зосереджувалось на галузевих питаннях – таких, як ціноутворення, маркетинг та конкуренція.

Економічний добробут

Згідно А.Пігу, це реалізоване за певний проміжок часу споживання товарів і послуг.

Економічний життєвий цикл

На протязі життя індивіда його доходи в цілому змінюються у прогнозованому напрямку. В молоді роки, коли освіта й досвід нижчі, грошові доходи як правило нижчі. Далі на протязі життя середні доходи зростають, а після приблизно п'ятдесяти років, по мірі погіршення стану здоров'я і виходу людей на пенсію, їхні доходи знову зменшуються.

Економічний прибуток

Різниця між виручкою і економічною вартістю виробництва.

Економічні блага

Це такі блага, наявні обсяги яких менші за ті, які бажали би мати споживачі благ (тобто, менші за потребу в них) – на відміну від вільних благ; визначальна властивість економічних благ – рідкісність.

Економічність політики (програми) [economy]

Означає намагання отримати певні фіксовані результати з найменшими затратами ресурсів (або у найдешевший спосіб). (англ. – economy).

Економія на масштабі

Має місце, якщо при збільшенні випуску середня вартість виробництва одиниці продукції у довгостроковому періоді зменшується (слід відрізнити

від економії на охопленні).

Економія на охопленні

Полягає в тому, що суміщення на одній фірмі виробництва декількох видів продукції веде до зменшення вартості виробництва порівняно із випадком, коли кожний з цих продуктів виробляється на окремій фірмі (слід відрізнити від поняття економії на масштабі).

Еластичний попит (за ціною)

Це означає, що, у відповідь на зміну ціни блага на певний відсоток, відсоток зміни обсягу попиту буде більшим. Для еластичного попиту сукупні витрати споживачів на придбання блага при зменшенні ціни зростають.

Еластичність попиту за доходом (EI)

Вимірює ефект впливу зміни доходів споживачів (I) на обсяг попиту (QD) і показує, на скільки відсотків зміниться обсяг попиту у відповідь на одновідсоткову зміну доходу $EI = (\Delta QD / QD) / (\Delta I / I)$, або $EI = \% \Delta QD / \% \Delta I$

Ендогенні (абовнутрішні) змінні

Це характеристики об'єкта, що треба визначити у ході розрахунків по моделі (невідомі величини).

Ефект доходу

Зміна обсягу споживання у відповідь на зміну реального доходу (чи рівня добробуту), викликаного зміною ціни товару, за умови незмінності відносних цін.

Ефект заміщення

Зміна обсягу споживання блага у відповідь на зміну відносних цін при незмінному обсягу реального доходу (або рівня добробуту).

Ефект масштабу (ступінь віддачі від масштабу)

Показник кількісної зміни масштабів виробництва, що характеризує, у скільки разів зміниться обсяг випуску продукції, коли використання усіх факторів буде пропорційно змінено (наприклад, збільшено удвічі). Див. Спада, постійна, зростаюча віддача від масштабу.

Ефективне (оптимальне за Парето) розміщення

Розподіл благ та ресурсів в економіці за якого покращення добробуту будь-якого суб'єкта чи соціальної групи можливе лише з рахунок погіршення добробуту інших. Див. також Умова ефективності (оптимальності) за Парето.

Ефективне (результативне) обмеження ціни

Це встановлення граничної ціни на такому рівні, що змушує учасників ринку

скорегувати свою поведінку порівняно з нерегульованим ринком. Тобто максимальна ціна має бути нижчою, ніж ціна ринкової рівноваги, а мінімальна ціна – вищою, ніж ціна ринкової рівноваги.

Ефективність в обміні (на окремому ринку)

Досягається, коли всі ринкові операції на ринку здійснюються за ефективною ціною PE , що одночасно дорівнює граничній вартості для виробників MC і граничній вигоді для споживачів MB , тобто $MC = PE = MB$.

Ефективність для споживача на ринку певного блага

Означає вибір кількості одиниць блага за відомої ціни у відповідності з його попитом, або готовністю купувати; такий вибір максимізує його корисність. Тому крива попиту фактично утворена з точок, які відповідають ефективним рішенням споживача за будь-якої ціни блага (за інших незмінних умов).

Ефективність за Парето

Див. Умова ефективності (оптимальності) за Парето.

Ефективність політики (програми)

Це співвідношення між затратами на проведення політики та досягнутими результатами (інколи – продуктом політики, інколи – наслідками політики). Ефективність може вимірюватись як у натуральних показниках (як продуктивність праці), так і у вартісних – якщо можливо дати грошову оцінку всім затратам і результатам. (англ. – efficiency).

Ефективність у виробництві

Розподіл факторів виробництва за якого не існує можливостей збільшити обсяг виробництва будь-якого блага, не скоротивши при цьому обсяги виробництва інших благ. Див. також Умова ефективності (оптимальності) за Парето.

Ефективність у розподілі

Див. Ефективне (оптимальне за Парето) розміщення.

Ефективність у споживанні

Розподіл благ між споживачами за якого не існує можливості за допомогою перерозподілу благ покращити добробут (корисність) когось одного не зменшивши при цьому добробут інших. Ефективність у споживанні для всіх споживачів даного блага (на окремому ринку) визначається у принципі так само, як це було зазначено вище для окремого індивіда. Ефективність у споживанні досягається тоді, коли споживачі купують обсяг блага, який максимізує їх сумарну корисність, що відповідає точкам кривої ринкового попиту за кожної заданої ціни. Іншими словами, ефективність у споживанні досягається, якщо споживачі не можуть покращити своє становище – досягти

вищого рівня корисності при заданому бюджеті і цінах – шляхом перерозподілу своїх бюджетних витрат. Якщо всі споживачі досягають ефективності у споживанні, тоді такому вибору відповідатиме якась точка кривої ринкового попиту.

Загальна рівновага

Рівновага на всіх ринках товарів і послуг; рівність обсягів попиту і пропозиції на всіх ринках.

Закон зменшення граничної корисності

Закономірність, що здебільшого характеризує вподобання людей: споживання кожної додаткової одиниці блага є менш бажаним ніж попередньої одиниці.

Закон зростаючої альтернативної вартості благ

Кожна додаткова одиниця певного блага коштує суспільству дорожче (в термінах альтернативної вартості) з огляду на необхідність відмови від все більшого додаткового обсягу альтернативного блага.

Закон попиту

Чим нижча ціна блага, тим більший його обсяг споживачі готові придбати (за незмінних інших умов). І навпаки, чим вища ціна, тим менший обсяг блага споживачі готові придбати. Тому нахил кривої попиту є від'ємним.

Закон пропозиції

За інших незмінних умов разом із збільшенням ціни P зростає обсяг пропозиції QS . Це відповідає додатному нахилу кривої пропозиції. Слід зазначити, що цей закон має емпіричне підтвердження лише за певних умов.

Закон спадної віддачі факторів виробництва (або закон спадної граничної продуктивності факторів)

Визначає, що при збільшенні обсягу використання певного фактора і незмінних обсягах інших факторів гранична продуктивність MP цього фактора, починаючи з певного моменту, спадає.

Закриті монополії

Ринки, закриті для входження конкурентів юридичними бар'єрами.

Замінність благ

Можливість замінити благ у споживанні без зменшення корисності споживача.

Заощадження

Частина доходу, яка не споживається у поточному періоді з метою

споживання у майбутньому.

Зацікавлені групи

Див. Групи особливих (спеціальних) інтересів.

Злиття

Це об'єднання двох або більше фірм при згоді власників об'єднати їхні капітали у власність однієї нової фірми. Основними мотивами на користь злиття з боку власників фірм є збільшення ринкової влади, економія на масштабах виробництва, зменшення втрат через неефективний менеджмент (у випадку, коли успішна кампанія поглинає неефективну). Розрізняють горизонтальне, вертикальне та конгломератне злиття.

Зловживанням монопольним (домінуючим) становищем на ринку

Згідно Закону України "Про захист економічної конкуренції", це дії чи бездіяльність суб'єкта господарювання, який займає монопольне (домінуюче) становище на ринку, що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, зокрема обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання, або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливими за умов існування значної конкуренції на ринку .

Змагальний (конкурсний) ринок

Це такий ринок, на якому відсутні вхідні бар'єри, а вихід з ринку є майже безкоштовним (тобто відсутні незворотні витрати). Фактично умови змагальності – це послаблені умови повної конкуренції. Змагальність, як свідчить практика, є достатньою умовою для підтримки конкуренції .

Зміна масштабу виробництва

Ситуація, коли фактори не заміщують один одного, а залучаються в більших або менших обсягах, причому пропорція зміни обсягів використання факторів є сталою (напр., всі обсяги збільшуються вдвічі або зменшуються втричі) .

Зміна обсягу попиту

Слід відрізнити від зміни попиту: при зміні ціни товару відбувається зміна обсягу попиту, цій ситуації відповідає рух вздовж кривої попиту.

Зміна попиту

Виникає лише тоді, коли змінюється функціональне співвідношення між ціною і обсягом попиту, а це можливо лише при зміні нецінових чинників попиту. В цьому разі крива попиту зсувається або вправо-угору – коли попит зростає, чи вліво-униз – коли попит скорочується. Слід відрізнити від зміни обсягу попиту.

Змінна вартість (VC)

Це витрати фірми на придбання факторів виробництва, які є змінними у короткостроковому періоді.

Змішана економіка

Система, в якій одночасно органи влади та приватний сектор – фірми і домогосподарства – відіграють вагому роль в розв'язанні основних економічних проблем.

Змішані блага

Невиключені і конкурентні блага (напр., риба в океані), а також виключені і неконкурентні блага (напр., кабельне телебачення).

Зовнішні ефекти Це витрати або вигоди від здійснення ринкових операцій, які не відображені в ринковій ціні; інакше кажучи, це є прямі впливи діяльності одних економічних агентів (які є учасниками ринкової операції купівлі-продажу) на діяльність інших економічних агентів (які не є учасниками цього ринку). Див. Позитивний зовнішній ефект; негативний зовнішній ефект.

Зростаюча віддача від масштабу (зростаючий ефект масштабу)

Результат зміни масштабів виробництва, коли при пропорційній зміні обсягів використання всіх факторів виробництва (напр., збільшенні удвічі), обсяг випуску змінюється у більшу кількість разів (тобто збільшується навіть більше, ніж удвічі).

Інвестиції

Процес створення капіталу.

Індекс Герфіндаля-Гіршмана (H)

Коефіцієнти концентрації для k фірм є недосконалими показниками, тому що вони може бути однаковим і для олігополії з кількома близькими за обсягами випуску фірмами і для галузі із однією домінуючою фірмою, яка наближається до монополії. Більш чутливим для виявлення таких відмінних ситуацій є індекс Герфіндаля-Гіршмана (H), який для галузі із N фірмами визначається за формулою $H = S_1^2 + S_2^2 + S_3^2 + \dots + S_N^2$, де S_i – ринкова частка фірми "i" у відсотках, причому $S_1 + S_2 + S_3 + \dots + S_N = 100$. Зокрема, для чистої монополії ($N=1$) $H=10\,000$, а для повної конкуренції H може бути меншим за 1 (для $N = 20\,000$ однакових за часткою фірм, $H = 0.5$). Зазначимо, що об'єднання фірм веде до збільшення галузевого індексу H .

Індекс монопольної влади Лернера (L)

Індекс, який визначає ринкову владу фірми, тобто її здатність впливати на ціни, в залежності від того, яким є відношення перевищення ціни P над граничною вартістю MC : $L = (P - MC) / P$. Якщо врахувати, що граничну

вартість не завжди можливо визначити, у формулі МС можна приблизно замінити на середню вартість АС. Тоді індекс Лернера приблизно можна визначати як $L = (P - AC) / P$, або $L = (P - AC)Q / PQ = \text{прибуток} / \text{виручка}$. Отже, частка прибутку у виручці вважається показником ринкової влади фірми.

Індивідуальна пропозиція

Співвідношення між ціною блага і його обсягом, який фірма-продавець готова продати за цією ціною за інших рівних умов (порівняйте із ринковою пропозицією).

Індивідуальний попит

Залежність між ціною блага та індивідуальним обсягом його споживання, за інших рівних умов.

Інституції

Це правила гри у суспільстві або, точніше, придумані людьми обмеження (офіційні та неофіційні), які спрямовують людську взаємодію в певне річище

Інструменти політики

Це специфічні способи, за допомогою яких політика як реакція на проблему впроваджується у життя. В якості інструментів можуть використовуватись інструменти податкової, бюджетної, монетарної, конкурентної політики. В термінах економічних моделей це означає з'ясування, які є екзогенні (внутрішні) змінні в розпорядженні органа влади, які значення цих змінних обрати.

Інтерналізація зовнішніх ефектів

Усунення позитивного (негативного) зовнішнього ефекту, яке дозволяє перейти ринку в ефективний стан (звичайно, за умов відсутності інших ситуацій неспроможності ринку); практично це означає переведення зовнішніх ефектів у внутрішні. Інтерналізація позитивного зовнішнього ефекту дозволяє збільшити обсяги виробництва до ефективного рівня і підвищити ціну до рівня ефективної ціни. Інтерналізація негативного зовнішнього ефекту дозволяє скоротити обсяги виробництва до ефективного рівня і підвищити ціну до рівня ефективної ціни.

Капітал

Створені засоби виробництва, що використовуються у виробничому процесі протягом певного часу.

Картель

Група фірм, що координують свої рішення стосовно обсягів випуску продукції з метою контролю над ціною.

Квінтільний коефіцієнт

Дорівнює відношенню частки доходів вищої квінтільної групи (у відсотках) до частки доходів нижньої квінтільної групи. Нижня квінтільна група – це 20% найбідніших домогосподарств, вища група – 20% найбагатших домогосподарств країни.

Кількісна (кардиналістська) корисність

Підхід до вимірювання корисності, згідно з яким корисність кожної доступної альтернативи може бути представлена у вигляді числа.

Класична утилітаристська (або Бентама) функція добробуту

Функція суспільного добробуту, яка відображає уявлення утилітаризму про суспільний добробут як суму функцій індивідуальної корисності членів суспільства: $W(U_1, U_2, \dots, U_n) = U_1 + U_2 + \dots + U_n$, де U_1, U_2, \dots, U_n – рівні корисності, які досягаються кожним із індивідів при певному варіанті розподілу набору благ $X = (x_1, x_2, x_3, \dots)$ між ними. У свою чергу, кожний з індивідуальних рівнів корисності визначається згідно функцій індивідуальної корисності $U_1 = f_1(X), U_2 = f_2(X), \dots, U_n = f_n(X)$.

Клубні блага

Категорія змішаних благ спільного користування (типу плавального басейна чи клубів за інтересами), які є неконкурентними у споживанні (але із властивістю переобтяження) та виключними із користування, визначаються як клубні блага. Відповідна теорія має назву теорії клубів.

Коефіцієнт Джіні

Показник нерівності у розподілі доходів, який дорівнює відношенню площі фігури, що утворюється між кривою Лоренца і лінією абсолютної рівності, до площі трикутника, що утворюється лінією абсолютної рівності і координатними вісями. Коливається в діапазоні між 0 (у випадку абсолютної рівності) та 1 (або 100%, якщо шкала вимірювання у відсотках) – у випадку абсолютної нерівності, коли всі доходи суспільства зосереджені у одного індивіда.

Коефіцієнт дисконтування

Сьогоднішній обсяг ресурсів, який еквівалентний одній одиниці ресурсів у якомусь майбутньому році t . Чисельно дорівнює величині $(1+r)^{-t}$, де r – норма між часових переваг (ставка дисконту).

Коефіцієнт диференціації бідності

Показник, що визначає ступінь розшарування серед бідного населення відносно межі бідності; розраховується як різниця між крайніми децильними

значеннями доходів (витрат) серед бідного населення, співвіднесена з межею бідності (згідно Методиці комплексної оцінки бідності).

Коефіцієнт концентрації I_k (для k фірм)

Це найбільш поширений і простий із показників монополізації ринків - процент сукупного галузевого випуску продукції, який забезпечує певна кількість (k) найбільших фірм галузі. Поширено вимірювання коефіцієнта концентрації для чотирьох (I_4) та для восьми (I_8) найбільших фірм. В українському законодавстві використовуються коефіцієнти концентрації для однієї, трьох і п'яти фірм .

Компенсаційна варіація

Спрощений спосіб визначення нематеріальних витрат в аналізі вигід і витрат. Це означає "приписування" грошової вартості нематеріальним факторам (напр., "політичному невдоволенню", яке важко оцінити кількісно у термінах витрат) з метою порівняння. Грошова вартість певної нематеріальної витрати – це та сума, яку пересічний громадянин, зазвичай, погодився б прийняти як справедливу компенсацію за певні витрати або отриману невигоду.

Компромiс між справедливістю та ефективністю

Вибір, який треба робити владі та суспільству: намагання підвищити справедливість у розподілі доходів шляхом їхнього перерозподілу з використанням податків та інших регуляторів веде до зменшення загальної ефективності економіки, тобто до втрат сукупного добробуту всіх економічних агентів.

Конгломератне злиття

Це злиття фірм, які діють на різних ринках, які не перетинаються (тобто продукція на цих ринках не є заміниками).

Конкурентна (антимонопольна) політика

Напрямок державної політики, який передбачає втручання у роботу ринкової системи з метою підтримки конкуренції, тобто з метою підвищення ефективності економіки. При визначенні назви напрямку політики - антимонопольна, слід враховувати, що така назва, традиційна для вживання у країнах, які започаткували боротьбу з обмеженнями конкуренції (це стосується, перш за все, США), на сьогоднішній день вже не передає адекватно зміст цієї політики. Більш сучасною є назва конкурентна політика або політика у сфері конкуренції – саме така назва вживається в Європейському Союзі та останнім часом в Україні.

Конкурентна галузь

Див. Галузь .

Конкурентна рівновага

Набір (відносних) цін, за яких на всіх ринках досягається стан рівноваги.

Конкурентна фірма (ціноодержувач)

Фірма, яка діє на конкурентному ринку. Визначальною характеристикою конкурентної фірми є її нездатність впливати на ринкову ціну, фірма одержує інформацію про рівень ринкових цін як сигнал ринку, який впливає на її подальшу поведінку. Саме тому конкурентні фірми зводяться до ціноодержувачів.

Конкурсний (змагальний) ринок

Див. Змагальний (конкурсний) ринок

Конституційний вибір

В теорії суспільного вибору – це вибір правил голосування.

Концепція "homo economicus – людини економічної"

Модель ринкової поведінки індивіда, тобто модель раціональної поведінки.

Корегуюча субсидія

Інструмент інтерналізації позитивного зовнішнього ефекту. Така субсидія призначається за кожну одиницю виробленого блага за ставкою (s), що дорівнює величині граничних зовнішніх вигід: $s = \text{MEB}$.

Корегуючий податок

Інструмент інтерналізації негативного зовнішнього ефекту. Такий податок (відомий також під назвою податку Пігу) встановлюється за кожну одиницю виробленого блага за ставкою (t), яка дорівнює величині граничних зовнішніх витрат: $t = \text{MEC}$.

Корисність

Суб'єктивно оцінене задоволення споживача від споживання блага (кошику благ).

Короткострокова конкурентна рівновага фірми

Кожна конкурентна фірма з метою максимізації прибутку повинна визначити лише обсяг випуску Q_E , який дозволяє максимізувати прибуток, тому що ціна вважається визначеною на конкурентному ринку. Для заданої ціни P_E треба знайти такий випуск Q_E , який задовольняє правилу граничного випуску та умові щодо середньої змінної вартості виробництва ($P_E \leq AVC$). В такому разі фірма буде знаходитись в стані короткострокової конкурентної рівноваги.

Короткостроковий період

Період у виробничій діяльності фірми, протягом якого вона може змінити обсяги використання лише деяких із ресурсів, що забезпечують випуск продукції.

Корпорація

Найбільш економічно вагома форма організації бізнесу; конкретних форм корпорацій досить багато, вони визначаються в законодавствах країн. Так, корпорація у формі акціонерного товариства знаходиться повністю у володінні її акціонерів, які придбали частки власності у корпорації.

Крайня форма бідності

Бідність, яка порівняно зі стандартами цивілізації асоціюється з межею виживання (згідно Методиці комплексної оцінки бідності) .

Крива байдужості

Графічне відображення всіх комбінацій споживання благ, які для індивіда є еквівалентними.

Крива Енгеля

Графічне зображення залежності між доходом споживача та обсягом споживання певного блага.

Крива Лафера

Крива, яка встановлює зв'язок між податковою ставкою і податковими надходженнями: податкові надходження зростають разом з податковою ставкою лише до певного моменту, а при надмірних податкових ставках податкові надходження скорочуються при збільшенні податкової ставки .

Крива Лоренца

Графік в системі координат (де по вертикалі – кумулятивна частка доходів у відсотках від 0 до 100%, по горизонталі – кумулятивна частка у відсотках тих, хто отримує ці доходи, також від 0 до 100%), який ілюструє ступінь нерівності у розподілі доходів. Кожна точка кривої (з координатами X- по горизонталі, I – по вертикалі) показує, яку частку обсягом у I% від всіх 100% доходів суспільства отримує відповідна частка біднішого населення (X); відповідно частка доходів в обсязі (100-I)% дістається багатшій частці населення, яка складає (100-X)% .

Крива незмінного добробуту (суспільна крива байдужості)

Графічне відображення всіх комбінацій розподілу благ і доходів між індивідами, які відповідають одному фіксованому рівню суспільного добробуту (іншими словами – це є лінія рівня функції суспільного добробуту).

Крива попиту

Це графічна форма представлення функції попиту, де кожній парі значень ціни і обсягу попиту (P,QD) відповідає певна точка в системі координат "обсяг – ціна".

Крива пропозиції

Це графік залежності між ціною блага й обсягом його пропозиції, графічна форма представлення функції попиту.

Крива ринкової (галузевої) короткострокової пропозиції

Графічна форма функції ринкової пропозиції. Якщо для кожної із N фірм, що входять у галузь, визначити свою криву індивідуальної пропозиції у короткостроковому періоді, тоді крива ринкової пропозиції утворюється як горизонтальна сума кривих індивідуальної пропозиції всіх фірм. Для цього слід для кожного заданого рівня ціни P визначити відповідні обсяги випуску кожної із N фірм галузі – $q_1(P)$, $q_2(P)$, ..., $q_N(P)$, їхня сума $Q(P) = q_1 + q_2 + \dots + q_N$ визначає обсяг ринкової пропозиції для цієї ціни P. Крива для ринку утворюється при об'єднанні відповідних сполучень (P,Q) для різних значень ціни.

Крива трансформації

Див. Межа (границя) виробничих можливостей .

Критерій Калдора-Хікса

Див. Принцип компенсації Калдора-Хікса.

Критерій максиміна

Див. Функцію суспільного добробуту Роулза.

Легальний картель

Картель, ініційований владою, коли адміністративними рішеннями розподіляється ринок і обмежується конкуренція.

Лібертаріальний підхід до справедливості (орієнтований на ринок)

Один з філософських підходів до визначення справедливості (див. Політична філософія перерозподілу доходів). Згідно поглядів лібертаріанців, доходи отримують індивіди, а несуспільство, і влада не має права посягати на індивідуальні підходи. Сама постановка питання про оцінку справедливості ступеня нерівності у доходів вважається неправомірною. Отже, найбільш справедливим вважається той розподіл, який досягнуто на конкурентному ринку, коли добробут кожного досягається з урахуванням індивідуальних стартових можливостей і здібностей.

Лідерство у цінах

На олігополістичному ринку – наявність фірми, яка встановлює ціни виходячи з критерію максимізації прибутку, причому інші фірми слідуєть лідеру, встановлюючи такі самі ціни на свою продукцію .

Ліцензії на право забруднення довкілля

Інструмент інтерналізації негативного зовнішнього ефекту у вигляді забруднення (див. корегуючий податок). Щоб спростити адміністрування екологічних податків, може бути встановлена обмежена кількість ліцензій на право забруднення довкілля у певних обсягах, і з відповідною платою за ці ліцензії .

Лобіювання

Різноманітні способи впливу на представників державної влади з боку обмеженої групи виборців з метою ухвалення вигідних для групи політичних рішень.

Логролінг (взаємна підтримка)

В парламентах поширеною є практика взаємної підтримки (або логролінг) коли окремі групи депутатів підтримують один одного з метою отримати необхідну більшість для ухвалення потрібного рішення. Для такої підтримки характерною є торгівля (обмін) голосами – підтримайте мій проект, а я підтримаю ваш.

Людський капітал

Сукупність знань, навичок та досвіду робітника. Розглядається, як одна із форм багатства .

Максимальна ціна

Див. Верхня гранична (або максимальна) ціна .

Максимінна стратегія

Стратегія яка мінімізує максимальні можливі втрати гравця .

Медіанний виборець

Це виборець із центристською позицією (тобто якщо всіх виборців при вирішенні певного питання розташувати на шкалі політичних уподобань від крайне лівих до крайне правих поглядів, то кількість тих, хто дотримується більш лівих поглядів, ніж медіанний виборець, повинна дорівнювати кількості тих, хто дотримується більш правих поглядів).

Медіанний дохід

Дохід якогось домогосподарства, яке займає середню (медіанну) позицію при ранжуванні всіх домогосподарств за доходами від нижчих доходів до вищих.

Тобто медіанний дохід розподіляє домогосподарства на дві однакові за чисельністю групи: ті в кого дохід менший за медіанний, і ті, в кого він більший .

Межа бідності

Визначає певний рівень доходів у середньому на члена родини протягом року; цей показник дозволяє визначити бідних: до них відносяться домогосподарства, чий дохід не перевищує межі бідності. В Україні Межа бідності (Z) визначається на підставі відносного критерію зарахування різних верств населення до категорії бідних, який розраховується за фіксованою часткою середньодушового доходу (витрат) – 75% медіанного рівня сукупних доходів (витрат) у розрахунку на умовного дорослого (згідно Методиці комплексної оцінки бідності) .

Межа (границя) виробничих можливостей, PPF (абокрива трансформації)

Див. Границя (межа) виробничих можливостей.

Межа крайньої форми бідності

Вартісний поріг доходу (витрат), нижче якого є неможливим задоволення основних потреб людини. Межа крайньої форми бідності визначається за відносним критерієм – 60% медіанного рівня сукупних доходів (витрат) у розрахунку на умовного дорослого (згідно Методиці комплексної оцінки бідності).

Межа малозабезпеченості

Це величина середньодушового доходу, який забезпечує непрацездатному громадянину споживання товарів і послуг на мінімальному рівні, встановленому законодавством (згідно Закону України "При межі малозабезпеченості").

Метод порівняльної статистики

Цей метод дозволяє, відштовхуючись від якогось досягнутого стану рівноваги, прослідкувати, як вплинуть на стан рівноваги зміни попиту або пропозиції внаслідок зміни одного з нецінових чинників. Якщо це призводить до виникнення нового стану рівноваги, тоді треба знайти його параметри і порівняти два статичних стани рівноваги - старий і новий; в цьому і полягає порівняльна статика.

Методологічний індивідуалізм

Принцип поведінки в неокласичній економічній теорії, згідно якому кожний індивід (який характеризується індивідуальними смаками і вподобаннями) у своїй економічній поведінці робить особистий вибір, керуючись лише власними інтересами і вигодою, як він її уявляє.

Міжвікова справедливість

Див. Справедливість між поколіннями.

Міжчасовий вибір

Рішення стосовно перерозподілу ресурсів у часі. Тобто це рішення щодо розподілу наявних ресурсів між поточним і майбутнім споживанням.

Мікроекономіка

Складова економічної теорії, що вивчає, як вирішують основні економічні проблеми окремі учасники – домогосподарства, фірми та органи влади, як ринки товарів та факторів визначають розміщення обмежених ресурсів суспільства та розподіл доходів у суспільстві. Іншими словами мікроекономіка – це наука про рішення людей і фірм, взаємозв'язки цих рішень на ринках і про вплив державної політики на ціни й обсяги виробництва і споживання благ.

Мінімальна ціна

Див. Нижня гранична (або мінімальна) ціна.

Мінімальний споживчий бюджет

Набір продовольчих і непродовольчих товарів та послуг у натуральному і вартісному вираженні, що забезпечує задоволення основних фізіологічних і соціально-культурних потреб людини (згідно Закону України "Про мінімальний споживчий бюджет").

Мінімізація вартості

Процес досягнення фірмою таких обсягів використання ресурсів, коли вартість набору ресурсів, необхідних для забезпечення певного фіксованого обсягу випуску продукції, буде найменшою у порівнянні з вартістю всіх інших наборів ресурсів, які забезпечують той самий обсяг випуску.

Місцева природна монополія

Природна монополія, яка має певні територіальні межі, вужчі, ніж межі загальнонаціонального ринку. Це, наприклад, межі населеного пункту.

Модель “замовник-агент”

Ситуація, в якій замовнику необхідно визначити схему оплати послуг виконавця (агента) в умовах, коли інформація розподілена асиметрично, а цілі замовника та агента не співпадають.

Модель Ліндаля

Модель вироблення індивідами спільного рішення на ринку суспільного блага, коли вони домовляються про витрати на виробництво суспільного

блага і про розподіл видатків на фінансування його виробництва. В цій моделі (яка була запропонована у 1919 р.), як було доведено пізніше (лише у 60-ті роки), рівноважний стан є ефективним за Парето; сумарна плата споживачів за благо дорівнює вартості його виробництва (за побудовою моделі). Проте ніщо не спонукає індивідів виявляти свою справжню готовність платити, що робить практично недосяжним ефективне колективне рішення .

Модель попиту та пропозиції

Поєднання функцій попиту та пропозиції в одній економічній моделі. Ця модель в аналітичній формі має вигляд системи алгебраїчних рівнянь; в графічній - сукупність кривих попиту та пропозиції у системі координат "ціна-обсяг блага". Для лінійних функцій попиту і пропозиції модель попиту-пропозиції матиме вигляд $QD = a - bP$, (рівняння попиту) $QS = c + fP$, (рівняння пропозиції) $QD = QS$ (умова балансу між обсягами попиту і пропозиції).

“Модний” дохід

Найбільш поширений рівень доходу.

Монополістична конкуренція

Це такий тип ринкової структури, де: 1) на ринку діє багато продавців і покупців, частка кожного з них в обсягах ринкових продажів не є значною; 2) продукція різних виробників неоднорідна (диференційована); 3) вхід на ринок і вихід з нього є вільними; 4) виробники не взаємодіють між собою.

Монополія

Це такий тип ринкової структури, де: з боку виробництва - весь галузевий випуск повністю (чи майже повністю) забезпечує одна фірма-монополіст; з боку попиту – близькі замітники на продукцію фірми-монополіста у споживачів відсутні; вхід на ринок інших потенційних учасників ускладнено або взагалі виключено, часто це може супроводжуватись і обмеженням (чи забороненням) виходом фірми з ринку.

Монопольна (ринкова) влада

Полягає у здатності фірми впливати на ринкову ціну чи навіть встановлювати її.

Монопсонія

Ринок на якому присутній лише один покупець блага чи фактору виробництва .

Моральний ризик

Ситуація на ринку за умов асиметричної інформації (можливості прихованих дій однієї з сторін угоди) коли економічному суб'єкту вигідно діяти на шкоду

інтересам іншої сторони.

Надлишок виробника (PS)

Сукупна різниця між ринковою ціною, за якою виробник продає кожен додаткову одиницю певного блага, і граничною вартістю (МС) кожною із цих одиниць. Надлишок виробників (галузевий надлишок)

Сума надлишків виробника для всіх фірм на ринку певної продукції.

Геометрично обчислюється як площа фігури, що утворюється між кривою ринкової пропозиції (тобто кривою граничної вартості МС) і горизонтальною лінією, що відповідає рівню ринкової ціни; справа – до точки перетину цих ліній, зліва обмежується вертикальною координатною віссю.

Надлишок споживача

Сукупна різниця між цінами, які споживач готовий сплачувати за кожен додаткову одиницю певного блага і його ринковою ціною.

Національний рівень бідності

Відсоток населення, який живе нижче межі бідності, згідно тому, як цю межу визначає влада кожної країни.

Невиключеність у споживанні

Означає, що витрати на виключення когось із числа споживачів такого блага є надзвичайно високими (що робить це виключення економічно недоцільним або взагалі нездійсненним).

Негативний відбір (негативна селекція)

Ситуація на ринку за умов асиметричної інформації (наявності прихованих властивостей у однієї з сторін економічних відносин), коли мотиви укладення угоди є лише у суб'єктів з гіршими властивостями.

Негативний вплив

Прямий вплив дій учасників певного ринку (фірм або домогосподарств) на добробут інших економічних агентів (що не є учасниками цього ринку), який призводить до втрат їхнього добробуту. Ці втрати не компенсуються через ціновий механізм. Такі втрати добробуту зовнішніми витратами. Вони призводять до позитивного зовнішнього ефекту.

Негативний зовнішній ефект

Втрати третіх осіб, що не є учасниками ринку, на якому продаються і купуються блага; проте виробництво або споживання такого блага учасниками ринку спричиняє втрати у не учасників ринку. Фактично це є неоплачені витрати ресурсів, які не відшкодовуються у ринковій ціні. Негативний зовнішній ефект призводить до того, що благо виробляється в

надмірних обсягах і продається за ціною нижчою, ніж ефективна ціна.

Недобросовісна конкуренція

Будь-які дії у конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності (згідно Закону України "Про захист від недобросовісної конкуренції", ст.1). В Законі виділяється три групи порушень у вигляді недобросовісної конкуренції: 1) неправомірне використання ділової репутації господарюючого суб'єкта, 2) створення перешкод господарюючим суб'єктам у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг у конкуренції, 3) неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці.

“Недостойні” (небажані) блага або бажані антиблага

Це такі товари або послуги, споживання яких вважається небажаним з позицій норм суспільної моралі і може навіть заборонятись (алкоголь, тютюн, наркотики). По відношенню до згаданих благ державна влада може порушувати суверенітет споживача щодо прийняття рішень про обсяги їхнього споживання.

Неекономічні блага.

Блага, які є одночасно необмежені і безоплатні, наприклад, сонячне світло, вода, повітря. Донекономічних можна віднести деякі соціальні блага, такі, як стосунки в родині, психологічний клімат на роботі, спілкування із друзями.

Нееластичний попит (за ціною)

Це означає, що, у відповідь на зміну ціни блага на певний відсоток, відсоток зміни обсягу попиту буде меншим. Для нееластичного попиту сукупні витрати споживачів при зниженні ціни спадають.

Незворотні втрати добробуту

Це сумарні втрати чистих вигід всіх учасників ринку (тобто втрати сукупного надлишку), які виникають при відхиленні ціни на ринку від рівноважної ціни – чи то внаслідок державного втручання в ціноутворення (регульовані ціни, податки), чи то внаслідок наявності на ринку ринкової влади (ситуації неповної конкуренції). Ці втрати виникають внаслідок втрат чистих вигід у тих виробників і споживачів, які не готові відповідно виробляти і купувати продукцію за менш вигідними для них нерівноважними цінами.

Нейтральність до ризику

Властивість людини, для якої збільшення чи зменшення ризику не впливає на корисність.

Неконкурентність у споживанні

Означає, що гранична вартість обслуговування кожного додаткового споживача (окрім першого) дорівнює нулю (або настільки незначна, що цією величиною можна нехтувати) .

Неповна конкуренція

Це сукупність типів ринкових структур, для яких не виконуються умови повної конкуренції. Найбільш суттєва відмінність неповністю конкурентних ринків від повністю конкурентних полягає у здатності окремих учасників неконкурентних ринків тією або іншою мірою впливати на ринкові ціни, тоді як учасники повністю конкурентного ринку є ціноодержувачами .

Неповний контракт

Контракт, що з об'єктивних причин (обмеженої раціональності) не визначає як розподіляються вигоди від його виконання у всіх можливих ситуаціях.

Непрямі податки

Податки, якими обкладаються блага і види діяльності (на відміну від прямих податків) [13].

Неспроможність державної влади

Означає її нездатність забезпечити: а) ефективність – тобто оптимальне за Парето розміщення ресурсів, ефективні ціни й обсяги виробництва благ (нездатність вирішити проблеми неспроможності ринку), або б) справедливості – тобто відповідності урядової політики розподілу доходів тим уявленням щодо справедливості, які домінують у суспільстві.

Неспроможність ринку

Ситуація, коли нерегульований ринок неспроможний функціонувати ефективно (тобто розміщення ресурсів, обсяги виробництва благ або ціни не відповідають умовам ефективності). Неспроможність ринку – підстава для державного втручання, яке має метою підвищити ефективність функціонування економіки шляхом усунення (чи послаблення) неспроможності ринку. Основні ситуації неспроможності ринку: 1) суспільні блага; 2) зовнішні ефекти; 3) асиметрична інформація; 4) неповна конкуренція (наявність ринкової влади); 5) природні монополії (галузі із спадною вартістю виробництва). Ще дві ситуації пов'язані з іншими проблемами, окрім ефективності: 6) неспроможність ринку з огляду на соціальні чинники; 7) неспроможність ринку з огляду на моральні чинники.

Неспроможність ринку з огляду на моральні чинники

Неспроможність ринку враховувати моральні чинники, що визначають бажаність або небажаність вживання певних благ з огляду на суспільні норми

поведінки (див. "достойні" і "недостойні" блага) .

Неспроможність ринку з огляду на соціальні чинники

Неспроможність ринку забезпечити такий розподіл благ і доходів між індивідами, який відповідає суспільним уявленням щодо справедливості .

Несхильність до ризику

Властивість вподобань людини за якої, за інших рівних умов (наприклад, при однаковому середньому виграшу), перевага завжди надається варіанту з меншим ризиком; несхильність до ризику означає спадну граничну корисність багатства, і навпаки.

Нецінові чинники попиту

Чинники, зміна яких впливає на співвідношення між обсягом попиту і ціною блага; основними серед них є смаки та вподобання споживачів, дохід, який вони можуть витратити на придбання блага, ціни на суміжні товари (тобто товари-доповнювачі або замітники даного блага у споживанні). Якщо розглядається не індивідуальний, а ринковий попит, тоді до нецінових чинників попиту відноситься також кількість споживачів блага; замість індивідуального доходу споживача буде враховано середній дохід споживачів .

Нецінові чинники пропозиції

Чинники, зміна яких впливає на співвідношення між обсягом пропозиції і ціною блага; основними серед них є: технологія виробництва, ціни на фактори виробництва. Чинниками пропозиції є також очікування майбутніх змін цін, організація ринка (який може бути конкурентним і монополізованим), податки і субсидії. Для ринкової пропозиції чинником є також кількість продавців на ринку.

Неявні витрати

Це альтернативна вартість ресурсів (необхідних для виготовлення блага), які не треба купувати, тому що вони є власністю виробника (на відміну від явних витрат).

Нижня гранична (абомінімальна) ціна

Ціновий бар'єр, за яким фактична ціна P не може бути нижчою певної межі P_{MIN} , яка встановлюється владою; це обмеження впливає на стан ринку лише тоді, коли ціновий бар'єр розташовано вище рівноважної ціни конкурентного ринку P_E , тобто $P \geq P_{MIN} > P_E$.

Нижче благо (благо нижчої якості)

Благо, обсяг споживання якого зменшується при зростанні доходу споживача. Для таких благ еластичність попиту за доходом є від'ємною, що

означає відмову споживачів від споживання низькоякісних благ при зростанні їхніх доходів, адже стає можливим перейти до споживання більш якісних благ.

Норма віддачі (прибутковості) інвестицій

Прибуток в розрахунку на одиницю інвестованих коштів.

Нормальне благо

Благо, споживання якого зростає у відповідь на зростання доходів споживача. Для нормальних благ еластичність попиту за доходом буде додатною.

Нормальний прибуток фірми

Різниця між бухгалтерським і економічним прибутками. Іншими словами, нормальний прибуток – це прибуток, від якого підприємець відмовляється, використовуючи свої власні ресурси для виробництва, а не для продажу на відповідних ринках. Нормальний прибуток співпадає з величиною неявних витрат.

Нормативна економічна теорія

Виносить судження про те, наскільки сприятлива економічна ситуація або політика; дає відповідь на запитання "як повинно бути".

Обсяг блага (Q)

Один з двох показників, який визначається на ринку внаслідок взаємодії учасників (другий – ціна). У підсумку ринок балансує обсяги благ, які виробники готові продати, а споживачі – придбати за кожною даною ціною.

Обсяг попиту на благо (QD)

Кількість одиниць цього блага, які споживач готовий придбати за певний проміжок часу при заданій ціні на одиницю блага та за інших рівних умов.

Обсяг пропозиції (QS)

Обсяг блага, яке пропонується за певною ціною при незмінності інших чинників, які впливають на пропозицію.

Одинична (нейтральна) еластичність

Це означає, що, у відповідь на зміну ціни блага на певний відсоток, відсоток зміни обсягу попиту буде таким самим. Для попиту з одиничною еластичністю сукупні витрати споживачів при зниженні (підвищенні) ціни не змінюються.

Олігополія

Це такий тип ринкової структури, де: 1) на ринку діє декілька продавців; 2) продукція може бути і стандартизованою, і диференційованою; 3) існують

значні бар'єри для входу на ринок; 4) фірма враховують поведінку конкурентів, тобто діють стратегічно. Найважливіша риса, притаманна олігополії, – це стратегічна поведінка продавців: фірма-олігополіст повинна розробляти стратегію своїх дій на ринку з урахуванням потенційних зустрічних дій своїх конкурентів .

Органи влади

Це учасники, які уособлені в урядових установах, що виконують важливі економічні функції в суспільстві. Сюди відносяться органи всіх гілок влади (законодавчої, виконавчої, судової) і всіх рівнів - центральні органи, регіональні та органи місцевого самоврядування .

Особистий розподіл доходів

Один з двох підходів до розподілу доходів, (поряд із функціональним розподілом доходів), коли розглядається розподіл доходів між окремими особистостями по розміру доходів зі всіх джерел .

Оцінка галузевої структури

Одним із двох основних підходів (поряд із оцінкою поведінки фірм на ринку) при застосуванні антимонопольного законодавства до оцінки стану конкуренції в галузі. Структуру кваліфікують за допомогою показників ринкової концентрації.

Оцінка поведінки фірм на ринку

Одним із двох основних підходів (поряд із оцінкою галузевої структури) при застосуванні антимонопольного законодавства до оцінки стану конкуренції в галузі. При оцінці поведінки фірм на ринку слід брати до уваги такі аспекти їхньої діяльності: а) чи можуть фірми блокувати входження конкурентів на ринок; б) чи зустрічають вони конкуренцію з боку імпорту; в) чи є конкуренція за цінами або існує змова щодо цін; г) чи існує конкуренція між фірмами у сфері інноваційної діяльності й інших нецінових областях.

Парадокс прибутку

Можливість отримати економічний прибуток в конкурентній галузі є причиною його зникнення в довгостроковому періоді, тому що можливість вільного входження нових фірм на ринок у гонитві за прибутком призведе до зменшення ринкової ціни і в перспективі – до втрати прибутку для всіх фірм галузі .

Паритет купівельної спроможності (ПКС)

Спосіб врахування різного рівня цін при міжнародних порівняннях показників середніх доходів населення, який враховує різну купівельну спроможність грошей. Для цього відповідний показник країни – ВВП (ВНП, ВНД) на душу населення розраховується у доларах США, причому сума

корегується з урахуванням паритету купівельної спроможності (ПКС): за еталон приймається купівельна спроможність американського долара у певному році (для США ПКС = 1). Для визначення ПКС національний ВВП за елементами кінцевого споживання розбивається на кілька десятків груп товарів і послуг (приміром, витрати на м'ясо та м'ясопродукти, послуги охорони здоров'я, будівництво житла, інвестиції в технологічне устаткування). Дається чіткий опис еталонів цих товарів і послуг, а потім отримані дані узагальнюються.

Первинний розподіл доходів

Розподіл доходів, що утворюється в економіці безпосередньо в ході виробничих процесів без втручання влади.

Переваги споживача

Суб'єктивні відношення споживача до доступних йому благ на підставі яких здійснюється вибір рішень по споживанню .

Перевиробництво (надлишок виробництва)

Перевищення обсягом пропозиції обсягу попиту при встановленні на ринку ціни вищої, ніж рівноважна (готовність виробників продавати вища, ніж готовність споживачів купувати).

Переобтяжені блага

Блага, які, починаючи із певної кількості споживачів (N), втрачають властивість неконкурентності у споживанні .

Переобтяженість

Властивість деяких неконкурентних у споживанні благ, для яких гранична вартість обслуговування споживачів з порядковими номерами від другого до (N-1)-го дорівнює нулю, а, починаючи із споживача з порядковим номером N, обслуговування кожного з нових споживачів буде потребувати додаткових витрат ($MC_N > 0$) .

Перехідна економіка (економіка перехідного періоду)

Економіка у період інтенсивної трансформації більшої або меншої кількості інституцій у суспільстві (наприклад, заміна командно-адміністративного механізму координації на переважно ринковий механізм, широка приватизація державної власності).

Перехресна еластичність попиту (EPQ)

Показник еластичності попиту, який визначає, на скільки відсотків зміниться обсяг попиту (QA) на дане благо A, якщо ціна іншого блага B (PB) зміниться на один відсоток: $EPQ = \% \Delta QA / \% \Delta PB$. Для товарів -замінників цей показник додатний, для товарів-доповнювачів – від'ємний. Для товарів, які не

пов'язані один одним у споживанні, він близький до нуля.

“Пікове” ціноутворення

Для деяких природних монополій типовою є періодична зміна попиту, наприклад, зміна попиту на електроенергію протягом доби. Напр., у пікові години попит складає D_2 , а у позапікові менший попит D_1 . Специфіка технології не дозволяє суттєво змінювати обсяги виробництва протягом доби, тому монополіст встановлює різні ціни відповідно до коливань попиту: високу ціну PM_2 у піковий період і більш низьку ціну PM_1 у позапіковий період (відповідно до станів монопольної рівноваги M_1 і M_2). Це стимулює споживання у позапіковий період і збільшує прибутки монополіста. У випадку регульованої монополії ціни можуть встановлюватись на ефективному рівні $P=MC$, тоді це буде ціна PC_2 у піковий період і PC_1 у позапіковий (відповідно до станів конкурентної рівноваги C_1 і C_2). Аналогічно можна диференціювати ціни протягом доби при ціноутворенні на рівні середньої вартості.

Повна (досконала, абсолютна) конкуренція

Це такий тип структури ринку, для якого: 1) частка кожного постачальника і споживача (яких на ринку дуже багато) в загальному обсязі ринкової продукції незначна, ніхто не домінує на ринку; як наслідок, ніхто з окремих учасників не здатний самостійно впливати на ринкові ціни; 2) продукція однорідна; 3) учасники можуть вільно входити на ринок та виходити з нього; 4) фірми не виробляють спільної стратегії, так само як і домогосподарства (тобто їхня поведінка не є стратегічною); всі учасники повністю поінформовані для визначення своєї поведінки на ринку.

Податкова частка (або податкова ціна) ті індивіда "і"

Це його внесок у фінансування суспільного блага. Сума податкових часток всіх індивідів повинна дорівнювати середній вартості виробництва одиниці суспільного блага.

Податок

Примусовий внесок грошей до бюджету, здійснюваний платником (індивідом або юридичною особою), у порядку та на умовах, що визначаються законодавством, без претензій на послугу у відповідь.

Позитивна економічна теорія

Вивчає факти, реальні економічні явища та залежності між фактами; дає відповідь на запитання "що є, що було, що може бути".

Позитивний вплив

Прямий вплив дій учасників певного ринку (фірм або домогосподарств) на підвищення добробуту інших економічних агентів (що не є учасниками цього

ринку), які не компенсуються через ціновий механізм. Таке підвищення добробуту створює зовнішні вигоди. Призводить до позитивного зовнішнього ефекту .

Позитивний зовнішній ефект

Вигоди третіх осіб, які не є учасниками ринку, на якому продаються і купуються блага; проте виробництво або споживання такого блага учасниками ринку спричиняє вигоди для не учасників ринку. Фактично це є неоплачені вигоди від використання ресурсів, які не відшкодовуються у ринковій ціні. Позитивний зовнішній ефект призводить до того, що благо виробляється в недостатніх обсягах і продається за ціною нижчою, ніж ефективна ціна .

Покращення за Парето

Перерозподіл ресурсів, який не погіршує добробут жодного члена суспільства, і при цьому добробут хоча б одного покращується .

Політика (policy)

Це план, курс дій, або напрям дій, прийнятний і дотримуваний владою, керівником, політичною партією та ін. Саме в такому розумінні вживається слово політика, коли кажуть про державну політику та про її напрямки – зовнішню, внутрішню, економічну, соціальну. Слід відрізнити відполітики (politics) .

Політика (politics)

Це сфера взаємовідносин різних соціальних груп та індивідів з приводу використання інститутів публічної влади задля реалізації своїх суспільно значущих інтересів і потреб. Політику в цьому розумінні вивчають і аналізують переважно політологи. Слід відрізнити від політики (policy) .

Політики

Це обрані управлінці – від президента країни до мера міста, депутати парламентів і місцевих виборних органів самоврядування. Політики є продавцями на політичному ринку, вони пропонують передвиборні обіцянки, за які хочуть отримати голоси виборців (так само, як фірми за свої товари хочуть отримати гроші – виручку). Політики можуть об'єднуватись у різні коаліції, найбільш поширеною формою таких коаліцій є політичні партії. В економічних моделях теорії суспільного вибору припускається, що метою політиків на виборах є бажання бути обраними і залишитись у своїх кабінетах.

Політична рівновага

Така ситуація на політичному ринку, коли вибір, який зробили виборці, політики і бюрократія, є сумісним, і ні одна з груп не може покращити своє

становище шляхом іншого вибору без погіршення становища якоїсь іншої групи. Більш конкретно політичну рівновагу можна визначити як угоду щодо рівня виробництва суспільних благ, яка визначається специфічною процедурою колективного вибору, і розподілом податкових часток між індивідами .

Політична філософія перерозподілу доходів

Розуміння справедливості є зовнішнім по відношенню до економічної теорії. Воно має аналізуватись політичною філософією, а вибір того або іншого підходу як керівної ідеї суспільства в демократичних країнах має визначатись під час політичного процесу формування представницької влади, коли різні партії – носії різних поглядів на справедливість – конкурують між собою у боротьбі за голоси виборців. Розглядається чотири основних філософських підходи до справедливості і, відповідно, до перерозподілу доходів: егалітаризм, утилітаризм, лібералізм (роулс'янський підхід), лібертаріальний підхід (класичний лібералізм) .

Політичний ринок

Модель взаємодії учасників (політиків і виборців) в теорії суспільного вибору (за аналогією із ринками економічних благ); на цьому ринку політики пропонують свої передвиборчі програми (обіцянки щодо обсягів виробництва суспільних благ і розподілу податкових часток на їхнє фінансування між виборцями) в обмін на голоси виборців .

Попит (D) на благо

Це співвідношення між ціною блага (P) та його обсягом (QD), який споживачі бажають і можуть придбати за цією ціною за інших рівних умов. (Два слова "бажають і можуть" можливо замінити одним – "готові").

Порушення антимонопольного законодавства

Основними видами порушень антимонопольного законодавства в Україні вважаються такі дії (або бездіяльність), як: антиконкурентні узгоджені дії; зловживання домінуючим (монопольним) становищем на ринку; антиконкурентні дії з боку влади; недобросовісна конкуренція .

Порядкова (ординалістська) корисність

Підхід до моделювання вподобань людини, згідно з яким має значення лише упорядкування альтернатив за їх бажаністю .

Постійна віддача від масштабу (постійний ефект масштабу)

Результат зміни масштабів виробництва, коли при пропорційній зміні обсягів використання всіх факторів виробництва (напр., збільшенні удвічі), обсяг випуску змінюється у таку ж кількість разів (тобто збільшується теж удвічі).

Поточна (приведена) вартість

Мінімальний обсяг ресурсів, який необхідно інвестувати сьогодні, щоб отримати визначений обсяг ресурсів у майбутньому .

Пошук політичної ренти

Намагання отримати економічну ренту за допомогою політичного процесу.

Права власності

Це права, які визначають дозволені засоби використання економічних благ – ресурсів, товарів і послуг. Володіння активами включає такі права: використання активів, зміну їхньої форми і субстанції, передачу прав через продаж. Володіння активами обмежується чинними контрактами та законодавством.

Правило граничного випуску

Умова максимізації прибутку фірми, що визначає відповідний обсяг випуску на рівні, що відповідає точки перетину кривих граничної виручки (MR) і граничної вартості (MC): $MR=MC$. Для конкурентного ринку через те, що $MR=P$ (ринковій ціні), правило граничного випуску має вигляд $P=MC$.

Правило одностайного голосування

Принцип голосування в теорії суспільного вибору, згідно якому ухваленим вважається лише таке рішення, яке підтримано одностайно (на відміну від принципу простої більшості).

Праця (послуги праці)

Використання фізичних та розумових сил та здібностей людини у процесі виробництва.

Предмет розкоші

Це благо, які споживаються лише при досить високих рівнях доходу; їхнє споживання зростає випереджаючими темпами щодо зростання доходів .

Предмети першої необхідності

Це життєво необхідні блага, еластичність попиту за доходом для них близька до нуля .

Представницька демократія

Механізм суспільного вибору, коли обрані виборцями політики (представники) ухвалюють рішення – закони, які стосуються інтересів усіх виборців (на відміну від прямої демократії).

Премія за ризик

Різниця між сподіваним виграшем у деякій лотереї та детермінованим

еквівалентом цієї лотереї; такий розмір додаткового сподіваного виграшу, за якого людина погодиться обрати більш ризикований варіант .

Принцип компенсації Н.Калдора - Дж.Р.Гікса

Підхід, який розширює рамки концепції покращення за Парето, згідно якому перехід від одного стану економіки до іншого буде означати покращення стану суспільства, якщо індивіди, чий добробут підвищується, можуть компенсувати (без погіршення свого початкового рівня добробуту) втрати інших індивідів, що виникають при переході економіки до нового стану.

Принцип причини

Сама по собі наявність монопольної влади не є приводом для застосування антимонопольного законодавства, воно застосовується лише при наявності дій, які обмежують свободу конкуренції – це є відомий у юридичній практиці принцип причини; конкретні підходи до визнання тих або інших дій антиконкурентними можуть визначатись в окремих країнах різним чином.

Принцип простої більшості

Принцип голосування в теорії суспільного вибору, згідно якому ухваленим вважається таке рішення, яке підтримала проста більшість виборців, тобто кількість тих, хто "за" перевищує кількість тих, хто "проти" (на відміну від правила одностайного голосування).

Принцип рівних економічних можливостей

Див. Рівні економічні можливості.

Принцип ціноутворення "вартість плюс"

Принцип монопольного ціноутворення, коли ціна встановлюється на рівні граничної вартості МС плюс певна надбавка: $P = MC / (1 + 1/ED)$, де $ED < 0$ - цінова еластичність попиту. .

Припущення "За інших рівних умов" (лат. –Ceteris paribus)

При визначенні попиту означає, що всі інші, окрім ціни блага, чинники, що впливають на готовність споживачів купувати, вважаються заданими і незмінними. У більш загальному сенсі – один із базових принципів економічного моделювання, згідно якому всі чинники, які є не суттєвими при дослідженні певної проблеми, вважаються фіксованими, тобто розглядаються як задані параметри .

Природна монополія

Монополія, яка існує за рахунок економії на масштабі; це означає, що одна єдина фірма обслуговує ринок з меншими витратами на одиницю продукції, ніж дві або більше фірм. Згідно Закону України "Про природні монополії", це є "стан товарного ринку, при якому задоволення попиту на цьому ринку є

більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб'єктами природних монополій, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами (послугами), у зв'язку з чим попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на ці товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги)".

Проблема "зайців"

Проблема, що пов'язана з оплатою за користування суспільними благами (точніше, благами, які є не виключними із споживання: раціональні індивіди намагаються уникнути сплати за благо, яким вони користуються, якщо за нього платять інші, а їх самих виключити із споживання блага практично неможливо. Ця проблема породжує проблему фінансування виробництва суспільних благ .

Проблема (для політики)

Це якась ситуація, що викликає занепокоєння у суспільстві і потребує втручання з боку тих або інших органів влади.

Проблема безоплатного проїзду (проблема "зайців")

Див. Проблема "зайців" .

Прогресивний податок

Це такий тип податку на доходи, коли середня ставка податку зростає разом із зростанням доходів.

Проектний цикл

Послідовність взаємопов'язаних стадій (ідентифікація, підготовка, оцінка, переговори, реалізація, аналіз результатів) спрямованих на досягнення кінцевої мети суспільного інвестиційного проекту .

Прожитковий мінімум

Вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості" (згідно Закону України "Про державні соціальні стандарти та соціальні гарантії").

Пропозиція (S)

Це співвідношення між ціною блага і його обсягом, який продавці бажають і можуть продати за цією ціною за інших рівних умов. Тобто пропозиція характеризує готовність виробника продати певний обсяг блага за кожною

даною ціною за певний проміжок часу. Таке співвідношення (готовність) для окремого виробника зветься індивідуальною пропозицією, а для всіх присутніх на ринку виробників (тобто для галузі) – ринковою (галузевою) пропозицією.

Пропорційний податок

Це такий тип податку на доходи, коли податкова ставка залишається незмінною при зростанні доходів, тобто середня і гранична ставки податку є постійними.

Процедурна справедливість

Підхід до державної політики перерозподілу, згідно якому обов'язком влади залишається лише стежити за процесом отримання доходів; влада втручатиметься лише тоді, коли цей процес несправедливий. Тобто підкреслюється важливість самого процесу перерозподілу, а не лише того або іншого стану економіки, який виникає як результат процесу перерозподілу.

Процент

Оплата за використання запозичених коштів.

Процентна ставка

Процент у розрахунку на одиницю запозичених коштів.

Пряма демократія

Механізм суспільного вибору, коли кожний виборець має право і можливість особисто висловити свій погляд з будь-якого питання, яке обговорюється і потребує вирішення (на відміну від прямої демократії).

Прямі податки

Податки, які сплачують безпосередньо економічні агенти – фірми і домогосподарства в залежності від рівня доходів або багатства (на відміну від непрямих податків).

Раціональне ігнорування

Виборці приймають рішення щодо участі у голосуванні, беручи до уваги власні вигоди і витрати на таку участь. Вони можуть ухилятися від участі в голосуванні, вважаючи це невигідним для себе – таке ухилення і зветься раціональним ігноруванням.

Раціональність

Визначається такими принципами поведінки економічних агентів: 1) їм властивий сталий транзитивний порядок уподобань; 2) агенти керуються особистою вигодою і намагаються її максимізувати; 3) всі агенти мають повну інформацію про своє становище.

Регресивний податок

Це такий тип податку на доходи, коли середня ставка податку зменшується при зростанні доходів.

Результативність політики (програми) [effectiveness]

Це міра досягнення проголошених цілей політики. Результативність показує, наскільки результати наблизились до задекларованих цілей.

Рента

Різниця між оплатою за фактор виробництва і його альтернативною вартістю.

Рентоорієнтована поведінка

Корислива поведінка чиновників і політиків, що пов'язується отримати з раціональним мотивом максимізації власної вигоди і полягає в намаганні отримати політичну ренту (див. пошук політичної ренти).

Реструктуризація природної монополії

Один з альтернативних варіантів державної політики щодо природних монополій, який дає можливість зменшити монопольну владу підприємства і забезпечити змагальність у галузі. В багатьох випадках, коли йдеться про природні монополії, можна виділити три складові елементи, які присутні в кожній галузі: 1) виробництво; 2) передача; 3) розподіл. Така вертикально інтегрована структура фірми традиційно розглядалась як природна монополія. Але в 1960-х рр. у багатьох країнах почався процес реструктуризації таких галузей, коли окремо виділявся "природно-монопольний" сегмент (напр., лінії передач) і окремо - інші складові, які фактично не мають властивостей природних монополій і не потребують регулювання, якщо їх виділити в окремі підприємства, які можуть конкурувати один з одним у сферах виробництва та розподілу.

Ризик

Невизначеність результату рішення.

Ринкова економіка (економіка вільного ринку)

Передбачає координацію дій учасників з використанням ринкових механізмів розподілу благ; учасники – вільні приватні підприємці та вільні індивідуальні споживачі.

Ринкова короткострокова рівновага для конкурентної галузі

Визначається такими ціною блага P та обсягом його продажів Q , що всі наявні на ринку фірми не мають стимулів до зміни своєї поведінки – кожна з них виробляє продукцію в обсязі, який максимізує її прибуток. Тому сумарний прибуток всіх фірм галузі є максимальним при заданій ринковій

ціні і сумарному обсязі випуску, який відповідає точці кривої галузевої пропозиції. Будь-який інший обсяг призведе до зменшення сумарного прибутку.

Ринкова пропозиція

Співвідношення між ціною блага і його обсягом, який продавці (всі фірми, які утворюють відповідну галузь виробництва) бажають і можуть продати за цією ціною за інших рівних умов (порівняйте із індивідуальною пропозицією).

Ринкова рівновага

Визначається такими ціною і обсягом благ, коли обсяг попиту QD співпадає з обсягом пропозиції QS , тобто готовність продати урівноважується із готовністю купити. Обсяг $QE=QS=QD$ зветься обсягом рівноваги, а відповідна ціна PE – рівноважною ціною.

Ринок

Суспільний механізм розподілу благ з використанням добровільного обміну благами між економічними агентами.

Ринок капіталу

Ринок, на якому відбувається міжчасова торгівля ресурсами.

Ринок праці

Ринок, предметом торгівлі на якому є послуги праці, ціною – ставка заробітної плати.

Ринок фактора

Ринок, предметом торгівлі на якому є послуги одного із факторів виробництва – праці, капіталу, землі.

Рівень бідності

Визначає частку населення, яка опиняється нижче порогу бідності. Показник рівня бідності залежить від нерівності у розподілі доходів і від порога бідності [13].

Рівень крайньої форми бідності

Питома вага населення, що має доходи (витрати) нижче межі крайньої форми бідності, в загальній чисельності населення країни (згідно Методичці комплексної оцінки бідності).

Рівні економічні можливості

Принцип рівного доступу до освіти та до робочих місць.

Рівність економічного становища

Принцип, який передбачає однаковий рівень споживання .

Рівновага (взагалі)

Це такий стан системи, який вона зберігає незмінним при відсутності зовнішніх впливів.

Рівновага за Нешем

Комбінація стратегій у конкурентній ситуації, в якій жоден з гравців не має мотивів змінювати свою стратегію при наявній стратегії опонента .

Рівновага споживача

Доступний для споживача набір благ, що максимізує його корисність; комбінація благ, маючи яку споживач не має мотивів змінювати рішення по споживанню.

Рідкісність

Властивість, притаманна всім економічним благам, що означає дисбаланс між можливостями економічної системи, який визначається наявністю цих благ у суспільстві в кожному місці і кожний момент часу, та бажаннями споживачів отримати певні обсяги благ. Такий дисбаланс існує за будь-яку ціну рідкісного блага; це твердження є законом рідкісності .

Розподіл податкового тягаря

Остаточний розподіл податкового тягаря між домогосподарствами і між фірмами, що відчувають зменшення своїх реальних доходів і прибутків в результаті оподаткування. Напр., акцизний податок, який сплачують лише виробники, в залежності від співвідношення між еластичностями попиту та пропозиції при встановленні ринкової рівноважної ціни (з урахуванням податку) перерозподіляється між представниками попиту і пропозиції в певній пропорції (можлива навіть ситуація, коли весь тягар сплати податку лягає на споживачів), хоча безпосередньо споживачі цей податок не сплачують .

Розподільча ефективність

Це поняття пов'язано із суспільним розумінням оптимальності розподілу благ і доходів між окремими індивідами і соціальними групами. Неокласичний підхід до економічної політики фокусує увагу лише на статичній та динамічній ефективності і залишає питання розподільчої ефективності політикам і філософам. Певною мірою ці питання аналізується в межах нормативної економічної теорії, зокрема, в концепції соціального вибору (див. політична філософія перерозподілу доходів). Слід відрізнити від поняття ефективності у розподілі.

Роулсіанський підхід (лібералізм)

Політична філософія, згідно з якою влада має проводити політику, спрямовану на підтримку справедливості, ступінь якої оцінює сторонній спостерігач. За Роулзом, влада повинна намагатись максимізувати добробут найбіднішого члена суспільства .

Самоселекція

Засоби, які використовує гірше поінформована сторона економічних відносин з метою стимулювати економічних агентів виявляти свої приховані характеристики .

Середній дефіцит доходу бідного населення

Сума коштів, яких в середньому не вистачає одному бідному до визначеної межі бідності; цей показник показує наскільки одна людина є бідною по відношенню до прийнятої межі бідності (згідно Методиці комплексної оцінки бідності) .

Середній дохід

Дохід на одне домогосподарство.

Середня ставка податку (ATR)

Дорівнює частці (або проценту), який складають податки T в сукупному доході I .

Сигнали

Засоби, які використовує краще поінформована сторона економічних відносин з метою надати гірше поінформованій стороні об'єктивну інформацію щодо своїх прихованих характеристик.

Сильна пастка безробіття

Виникає (як дестимулюючий ефект перерозподілу доходів) у випадку, якщо чистий грошовий дохід, який отримує індивід за рахунок допомоги по безробіттю, перевищує чистий грошовий дохід індивіда, який свої гроші заробляє, витрачаючи працю (див. слабка пастка безробіття).

Сильна пастка бідності

Виникає (як дестимулюючий ефект перерозподілу доходів) у випадку, коли додатковий дохід, який індивід отримує внаслідок інтенсифікації власних зусиль, є недостатнім, щоб перевищити додаткове експліцитне та імпліцитне оподаткування, що виникає внаслідок змін в умовах отримання допомоги (див. також слабка пастка бідності) .

Слабка пастка безробіття

Виникає (як дестимулюючий ефект перерозподілу доходів) у випадку, коли

різниця в доходах хоча й на користь працюючого індивіда порівняно з тими, хто отримує допомогу, проте ця різниця надто мала, щоб стимулювати пошуки оплачуваної роботи замість отримання допомоги по безробіттю (див. сильна пастка безробіття).

Слабка пастка бідності

Виникає як дестимулюючий ефект перерозподілу доходів і полягає в тому, що, хоча й додаткові доходи перевищують додаткові втрати, проте різниця надто мала для створення стимулів для заробітків (див. сильна пастка бідності).

Соціальна вартість монополії

Це величина втрат сукупного надлишку (втрат чистої вигоди) від монополізації ринку, які виникають через більш високу ціну монопольного ринку порівняно з ефективною ціною конкурентної рівноваги; обсяг, який споживачі готові придбати за монопольною ціною, є меншим, ніж обсяг на конкурентному ринку. Тому на монопольному ринку виробляється і продається менше продукції, ніж на аналогічному конкурентному ринку, що і призводить до скорочення сукупного надлишку.

Соціальна допомога

Одна з найбільш поширених форм трансфертів; це програми, які можна розподілити на дві групи: 1) програми типу соціального страхування, 2) програми державної допомоги.

Соціальна політика

Напрямок державної політики, який має своєю метою усунення неспроможності ринку з огляду на соціальні чинники; тобто метою можна вважати досягнення більшого ступеню справедливості у розподілі благ і доходів, ніж це дозволяє досягти саморегульована економіка; включає різноманітні заходи (інструменти) перерозподілу благ і доходів.

Соціальна ставка дисконту

Аналіз вигід і витрат для суспільних проектів передбачає необхідність визначення т. зв. суспільної ставки дисконту. На відміну від проектів у приватному секторі, де ставкою дисконту є вартість капіталу для приватної фірми, соціальна (або суспільна) ставка дисконту – це така величина ставки r , за якої суспільна цінність однієї одиниці споживання сьогодні і $1/(1+r)$ одиниць споживання у майбутньому році є однаковою.

Соціальне регулювання

Це сукупність інструментів соціальної політики які почали досить широко використовуватись в індустріально розвинених країнах в останні десятиріччя і отримали таку назву через спрямованість на вирішення питань добробуту у

суспільстві. Заходи соціального регулювання фокусуються на умовах, за якими блага виробляються та розподіляються, а також на фізичних характеристиках продукції. Вони стосуються різноманітних питань безпеки, охорони здоров'я, зайнятості, стану довкілля (контроль за шкідливими викидами і управління національними природними ресурсами) і поширюються не на окремі галузі або ринки (на відміну від економічного регулювання), а на економічну систему в цілому.

Соціальне страхування

Програми соціальної допомоги, за якими відповідні кошти отримують всі члени суспільства незалежно від доходів у випадку певних подій (вихід на пенсію, інвалідність, тимчасові захворювання, втрата роботи); відрізняється від державної допомоги тим, що страхові виплати частково залежать від індивідуальних внесків.

Соціальний вибір

Теорія, яка вивчає зв'язок між уподобаннями окремих індивідів і суспільними уподобаннями, зокрема проблему агрегації індивідуальних уподобань у суспільні (соціальні) уподобання. Вирішення цієї проблеми дозволяє побудувати конкретну функцію суспільного добробуту та порівнювати Парето-ефективні варіанти розподілу добробуту (благ і доходів) між членами суспільства з метою вибору кращого серед них, який найбільшою мірою відповідає суспільним уявленням щодо справедливості – такий вибір, власне, і зветься соціальним вибором .

Соціальні блага

Різновид неекономічних благ, такі, як стосунки в родині, психологічний клімат на роботі, спілкування із друзями].

Спадна віддача від масштабу (спадний ефект масштабу)

Результат зміни масштабів виробництва, коли при пропорційній зміні обсягів використання всіх факторів виробництва (напр., збільшенні удвічі), обсяг випуску змінюється у меншу кількість разів (тобто збільшується, але менше ніж удвічі) .

Справедливість між поколіннями

Має враховувати витрати і вигоди пропонованих варіантів державної стратегії або програм для майбутніх поколінь у порівнянні із вигодами і витратами, які виникають для теперішнього покоління. Так, збільшення державного боргу з метою підвищення поточного споживання фактично означає запозичення у майбутніх поколінь і веде до підвищення теперішнього добробуту за рахунок погіршення майбутнього становища нащадків .

Справедливість як критерій оцінки варіантів політики

Це врахування непропорційності впливу обраного варіанту державної політики на різні регіони та групи населення. Основні ознаки: громадянство, місце проживання, рівень доходів, класова, расова та національна належність, вік, стать. Типи справедливості: а) горизонтальна: однаковеставлення до членів суспільства з однаковим статусом; б) вертикальна: розподіл товарів та послуг між групами з нерівним статусом; в) міжвікова: вплив на долю майбутніх поколінь .

Статична ефективність

Ефективність, яка визначається без урахування чиннику часу (на відміну від динамічної ефективності), і яка пов'язана з умовами повної зайнятості, за якими економіка не лише використовує всі свої наявні ресурси, але використовує їх "правильно", тобто використовує "правильне" сполучення затрат ресурсів для виробництва "правильної" комбінації вихідної продукції. Див. Умова ефективності (оптимальності) за Парето.

Структура ринку

Сукупність умов взаємодії учасників та ціноутворення на ринку, яка визначається такими характеристиками: 1) кількість учасників з боку попиту і пропозиції, а також частка кожного з учасників у ринковому обсязі попиту або пропозиції - це визначає можливості кожного учасника впливати на ринкові ціни; 2) ступінь однорідності продукції на ринку; 3) умови входження нових фірм на ринок та виходу фірм з ринку; 4) умови взаємодії продавців між собою та покупців між собою, тобто можливості вироблення спільної стратегії на ринку; 5) можливості отримання необхідної інформації для визначення оптимальної поведінки на ринку.

Сукупна вартість виробництва (ТС), (абоекономічна вартість)

Утворюється як сума явних і неявних витрат; або як сума бухгалтерської вартості і нормального прибутку фірми; або (в короткостроковому періоді) як сума фіксованої вартості (FC) та змінної вартості (VC) .

Сукупна виручка (TR)

Добуток $P \cdot Q$, що визначає суму грошей, яку продавці отримують внаслідок продажу Q одиниць блага за ціною P . Одночасно ця ж величина $P \cdot Q$ визначає сукупні видатки споживачів на ринку .

Сукупний (суспільний) надлишок (TS)

Це сума надлишків виробників і споживачів на ринку. Сукупний надлишок вимірює суму чистих вигід виробників і споживачів, якщо вони відповідно виробляють і споживають блага в обсязі Q_E і ціною P_E відповідно до стану рівноваги .

Сукупний дефіцит доходу бідного населення

Сума коштів, яких не вистачає бідному населенню країни в цілому до визначеної межі бідності (згідно Методиці комплексної оцінки бідності) [13].

Сукупні зовнішні вигоди (TEB)

Це сума граничних зовнішніх вигід, які отримують споживачі від кожної з Q спожитих одиниць (див. Зовнішній ефект) .

Сукупні зовнішні витрати (TEC)

Це сума граничних зовнішніх витрат, що виникають внаслідок виробництва кожної з Q одиниць (у прикладі із забрудненням довкілля – це сумарні втрати суспільства від погіршення стану довкілля внаслідок виробництва шкідливої продукції в обсязі Q).

Сукупні суспільні вигоди (TSB)

Сума сукупних приватних вигід (TPB) та сукупних зовнішніх вигід (TEB) .

Сукупні суспільні витрати (TSC)

Сума сукупних приватних витрат та сукупних зовнішніх витрат:
 $TSC=TPC+TEC$.

Суміжний ринок

Ринок, який розглядається при аналізі природних монополій: це товарний ринок, що не перебуває у стані природної монополії, для суб'єктів якого реалізація вироблених товарів або використання товарів інших суб'єктів господарювання неможливе без безпосереднього використання товарів, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій (визначено згідно Закону України "Про природні монополії").

Суспільна ставка дисконту

Таке значення процентної ставки r , за яким, з точки зору суспільства, додаткова одиниця споживання сьогодні і $(1+r)$ додаткового споживання через рік мають однакову цінність.

Суспільний вибір

Це процес, за допомогою якого індивідуальне бачення трансформується у колективне рішення (якщо розглядати суспільний вибір як механізм вироблення спільних рішень). Див. також Теорія суспільного вибору .

Суспільні блага

Блага, надання яких окремій особі неможливе без одночасного надання їх іншим особам: не можна позбавити когось можливості користуватись суспільним благом (невиключеність у споживанні); надання суспільного блага новому споживачеві не потребує додаткових виробничих витрат

(неконкурентність у споживанні); суспільні блага також не можуть бути поділені між споживачами (неподільність) .

Сценарний аналіз

Метод аналізу ризику в аналізі вигід і витрат, згідно якому чисті суспільні вигоди розраховуються для різних варіантів (сценаріїв) базових припущень.

Творець (розробник, виробник) політики

Той, хто виробляє (чи "робить") політику, тобто особа, відповідальна за вироблення політики, зокрема в органах влади .

Теорема Коуза

Якщо вартість встановлення прав власності близька до нуля, тоді встановлення прав власності дозволяє усунути зовнішній ефект.

Теорема про медіанного виборця

В умовах прямої демократії існує тенденція до ухвалення рішень, які підтримують виборці-центристи (чия позиція знаходиться на середині шкали інтересів учасників виборів).

Теорія ігор

Математична теорія, в рамках якої вивчається стратегічна поведінка фірм в умовах олігополії, зокрема, дуополії .

Теорія соціального вибору

Теорія, яка вивчає зв'язок між окремими індивідами і суспільством, зокрема проблему агрегації індивідуальних уподобань, чи думок, чи інтересів, в узагальнений, агрегований, тобто суспільний добробут (див. також Соціальний вибір). Слід відрізнити від теорії суспільного вибору .

Теорія суспільного вибору (ТСВ)

Концепція раціонального вибору у політичних науках. Вивчає механізми вироблення спільних рішень у суспільстві щодо колективних дій .

Територіальні (географічні) межі ринку

Територія зі сферою взаємовідносин купівлі-продажу товару (групи товарів), в межах якої за звичайних умов споживач може легко задовольнити свій попит на певний товар і яка може бути, як правило, територією держави, області, району, міста тощо або їхніми частинами .

Технологічна ефективність

Означає, що фірма досягає максимально можливого випуску продукції при затратах наявних ресурсів .

Типи фірм

Фірми можна розрізняти: 1) за власністю – державні і приватні фірми; останні, у свою чергу, розрізняються за типом власності на підприємницькі, капіталістичні фірми і фірми, що належать робітникам; 2) за формами організації бізнесу – індивідуальні фірми та корпорації .

Тіньова (ефективна) ціна

Ціна блага (ресурсу), що у точності відображає його альтернативну вартість. За виконання умов досконалої конкуренції на всіх ринках та відсутності державного втручання, ринкові ціни співпадали б з тіньовими .

Товарні межі ринку

Визначаються такою межею для товару (товарної групи) як сукупності схожих, однорідних предметів господарського обороту, що споживач за звичайних умов може перейти від споживання певного виду предметів господарського обороту до споживання іншого (тобто йдеться про легкість заміщення благ у споживанні в рамках групи благ, що відносяться до одного ринку) .

Трансакційні (операційні) витрати

Витрати економічних агентів на укладання угод; в широкому розумінні в ринковій економіці до трансакційних витрат можна віднести всі додаткові (по відношенню до вартості виробництва) витрати, необхідні для того, щоб товар дійшов від виробника до кінцевого споживача. Іншими словами, це вартість забезпечення операцій економічного обміну; вона складається з витрат на вимірювання цінних атрибутів того, що обмінюється, витрат на захист прав, нагляд за дотриманням угод і забезпечення їх виконання.

Трансферт

Невідшкодована передача частки доходів або благ від одних осіб чи установ іншим. Трансферт може здійснюватись у грошовій формі, у вигляді надання певних послуг; він може приймати також форму передачі економічних можливостей.

Узгоджені дії

Це є укладення суб'єктами господарювання угод у будь-якій формі, прийняття об'єднаннями рішень у будь-якій формі, а також будь-яка інша погоджена конкурентна поведінка (діяльність, бездіяльність) суб'єктів господарювання. Узгодженими діями є також створення суб'єкта господарювання, метою чи наслідком створення якого є координація конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили зазначений суб'єкт господарювання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання (згідно Закону України "Про захист економічної конкуренції") .

Умова ефективного розміщення ресурсів

Див. Ефективне (оптимальне за Парето) розміщення.

Умова ефективності (оптимальності) за Парето

Розрізняються умови ефективності у споживанні та у виробництві. У споживанні: розподіл благ у суспільстві є ефективним за Парето, якщо неможливо шляхом перерозподілу покращити добробут одного члена суспільства, не погіршивши при цьому добробут інших. У виробництві: виробництво благ є ефективним за Парето, якщо неможливо шляхом перерозподілу факторів виробництва збільшити обсяги виробництва якогось одного блага без одночасного зменшення обсягів виробництва принаймні одного з інших благ .

Утилітаризм

Політична філософія, згідно з якою влада повинна намагатись максимізувати сукупну корисність у суспільстві як суму індивідуальних корисностей.

Учасники економічного процесу (абоекономічні агенти)

Це індивіди або групи індивідів, які визначаються здатністю приймати самостійні рішення. Вирізняються три основні групи учасників: домогосподарства, фірми і органи влади.

Учасники політичного ринку

В теорії суспільного вибору учасниками політичних ринків є: виборці, політики (представницька влада), бюрократія (виконавча влада).

Фактори виробництва

Послуги праці, капіталу та природні ресурси, що використовуються для виробництва товарів і послуг.

“Фізичне” (матеріальне) багатство

Це одна із форм багатства: земля, будинок або квартира, автомобілі, меблі, коштовності і т.п. Фізичне багатство може приносити доходи у натуральній формі – користь, що виникає внаслідок використання матеріальних благ, або ренту – від здачі нерухомості в оренду.

Фізичний капітал

Основний та оборотний капітал, що використовується у процесі виробництва

Фіксація цін

Це спроба кількох фірм об'єднатися з метою встановлення певної ціни на товар або послугу. Як правило, фіксується або така ціна, яка є завищеною, монопольною (на зразок картельних угод), або така, яка обмежує появу

нових конкурентів. Змова щодо цін призводить до виключення дії ринкового механізму балансування попиту-пропозиції і веде до втрат в ефективності для суспільства .

Фіксована вартість (FC)

Частина витрат фірми, яка пов'язана з придбанням незмінних факторів виробництва, тобто яка не залежить від обсягів випуску; такі фактори купуються до початку короткострокового періоду.

Фінансове багатство

Це одна із форм багатства: у формі акцій, облігацій, банківських депозитів, готівки, чеків, векселів і т.п. Воно може приносити доходи у грошовому вигляді – у формі процента або дивідендів .

Фінансові посередники

Фірми, основним змістом діяльності яких є акумуляція заощаджень та спрямування їх на інвестиційні цілі .

Фірма

Інституційне утворення ринкової економіки, призначене для координації рішень власників виробничих факторів. У протилежність ринку, фірма являє собою планову або ієрархічну систему, де всі ключові питання вирішуються її власником. Див. також Типи фірм .

Фундаментальна теорема добробуту

Твердження, згідно якого за умови досконалої конкуренції на всіх ринках існує автоматична тенденція до рівноваги, і ця рівновага є Парето-ефективною.

Функціональний розподіл доходів

Це розподіл доходів між факторами виробництва (праця і капітал), які використовуються у виробництві нових благ.

Функція вартості виробництва $c(Q)$ (в залежності від обсягів випуску)

Якщо для кожного фіксованого обсягу випуску Q визначити обсяги використання факторів, які мінімізують вартість виробництва цього обсягу, це дає змогу визначити функціональну залежність $TC = c(Q)$, яка задає зв'язок між обсягом випуску Q і мінімально можливою вартістю виробництва цього обсягу.

Функція корисності

Числова функція, визначена на множині благ, що формалізує переваги споживача: значення функції для суб'єктивно кращого набору благ є більшим за значення для відносно гіршого набору.

Функція попиту

Залежність обсягу попиту від чинників, що його визначають. Ця функція може представлятись в трьох формах: аналітичній, табличній (таблиця попиту) та графічній (крива попиту). Аналітична форма функції попиту має у загальному випадку вигляд $QD = f(P)$ і означає, що кожному значенню ціни мусить відповідати одне значення обсягу попиту – максимальний обсяг, який споживач погоджується купити за даною ціною; F позначає правило відповідності значень ціни і обсягу.

Функція пропозиції

Залежність обсягу пропозиції від чинників, що його визначають. Якщо зафіксувати всі фактори, окрім ціни блага, то матимемо функцію пропозиції від ціни $QS = f(P)$. Найпростішим прикладом функції пропозиції є лінійна функція $QS = a + bP$, де a, b – параметри, $b > 0$.

Функція суспільного добробуту (ФСД)

Спосіб агрегації індивідуальних уподобань у суспільні уподобання в економічній теорії добробуту. Модель, що формулює цілі суспільства і в якій рівень суспільного добробуту (W) є математичною функцією розміщення ресурсів між індивідами: $W = F(U_1, U_2, \dots, U_n)$, де U_1, U_2, \dots, U_n – рівні корисності, які досягаються кожним із індивідів при певному варіанті розподілу набору благ $X = (x_1, x_2, x_3, \dots)$ між ними. У свою чергу, кожний з індивідуальних рівнів корисності визначається згідно функцій індивідуальної корисності $U_1 = f_1(X)$, $U_2 = f_2(X)$, ..., $U_n = f_n(X)$.

Функція суспільного добробуту Роулза

Функція суспільного добробуту, в основі якої лежить критерій максиміна: влада повинна намагатись максимізувати добробут найбіднішого члена суспільства. У цьому випадку ФСД матиме вигляд $W(U_1, U_2, \dots, U_n) = \min(U_1, U_2, \dots, U_n)$.

Х-неефективність (аботехнологічна неефективність)

Різниця між фактичною і мінімально можливою вартістю виробництва. При аналізі вартості виробництва в традиційній теорії фірми вважається, що фірма оперує з кривими мінімально можливої вартості. Внаслідок монопольної влади фірма має криві вартості, що, як правило, розташовані вище, ніж це мінімально можливо; тому виникає неефективне використання ресурсів, їхня продуктивність зменшується.

Цілі політики

Це те, що ця політика намагається досягти, які її наміри і спрямування.

Ціна блага (P)

Вимірює цінність блага за допомогою грошей, вона є мірою, яка допомагає продавцям і покупцям добровільно обмінюватись благами. Зміна ціни змушує учасників змінити свою поведінку на ринку – продавати або купувати більше або менше. Тобто ціна - це сигнал, який координує рішення покупців і продавців.

Ціни Ліндаля

Рівноважні ціни у моделі Ліндаля, що відповідають граничній готовності споживачів платити за суспільне благо. Рівновага, яка досягається за таких цін, зветься рівновагою Ліндаля .

Цінова війна

Послідовність рішень по зменшенню ціни, що здійснюються фірмами, діючими на олігополістичному ринку.

Цінова дискримінація

Принцип ціноутворення, коли той самий товар або послуга продається різним категоріям покупців за різними цінами. Для впровадження цінової дискримінації необхідно виконання двох умов: 1) існує формальна ознака, за якою можна розрізняти різні категорії споживачів; 2) благо не можна перепродати (інакше ті, хто має можливість купувати його за нижчою ціною, перепродали б його іншим покупцям). Розрізняються три види цінової дискримінації: першого, другого і третього ступенів .

Цінова еластичність попиту (ED)

Коефіцієнт, значення якого показує відносну реакцію обсягу попиту на зміну ціни. Попит буде еластичним, якщо незначна відносна зміна ціни (наприклад на 1%) викликає суттєву зміну обсягу попиту (наприклад, на – 10%). Нееластичність попиту означає, що суттєвій зміні ціни відповідає незначна зміна обсягу попиту. Більш строго показник еластичності визначається за допомогою формули $ED = (\Delta QD / QD1) / (\Delta P / P1)$, або $ED = (\% \Delta QD) / (\% \Delta P)$. Для неперервної функції попиту $QD = F(P)$ еластичність можна визначити, використовуючи похідну функції попиту $(dF(P)/dP)$: $ED = (dF(P)/dP) \cdot (P/QD)$.

Цінова еластичність пропозиції (ES)

Вимірює чутливість зміни обсягів пропозиції (ΔQS) до зміни ціни (ΔP) як відношення процентної зміни обсягу пропозиції до процентної зміни ціни: $ES = (\Delta QS / QS) / (\Delta P / P)$, або $ES = \% \Delta QS / \% P$.

Ціноутворення на рівні граничної вартості (MC)

Спосіб цінового регулювання природної монополії, який полягає у встановленні ціни (тарифу) на рівні граничної вартості ($P = MC$); це має призвести до обсягу випуску, що дорівнює обсягу попиту за цією ціною. Тобто ринок буде переведено в ефективний стан конкурентної рівноваги;

проте такий тариф (з урахуванням технологічної специфіки природних монополій) буде нижчим за середню вартість виробництва, що означає збитковість для фірми і необхідність для влади відшкодовувати її збитки (див. ціноутворення на рівні середньої вартості).

Ціноутворення на рівні середньої вартості (АС)

Спосіб цінового регулювання природної монополії, який полягає у встановленні ціни (тарифу) на рівні середньої вартості ($P = AC$); це має призвести до обсягу випуску, що дорівнює обсягу попиту за цією ціною. Тобто фірма буде працювати в умовах незбитковості (з нульовим економічним прибутком). Але цей обсяг буде меншим, а ціна – вищою, ніж ефективні обсяг і ціна, що відповідають ефективному стану конкурентної рівноваги (див. ціноутворення на рівні граничної вартості).

Ціноутворювач

Фірма-монополіст, яка через наявність монопольної влади здатна встановлювати ціни на ринку, і ця її спроможність обмежується лише попитом споживачів.

Часові межі ринку

Час стабільності ринку, тобто період, протягом якого структура ринку, співвідношення попиту та пропозиції на ньому істотно не змінюються.

Часткова рівновага

Рівновага на окремо взятому ринку; значення ціни, за якої обсяги попиту і пропозиції співпадають і у учасників ринку немає мотивів змінювати свої рішення.

Чиста вигода (NBP) (або прибуток виробника)

Різниця між сукупною виручкою (тобто вигодами) (ТВ), яку отримують всі продавці на ринку певного блага, та їхніми сукупними витратами на виробництво цього блага (ТС): $NBP = ТВ - ТС$. Фактично це є галузевим прибутком. Теж саме, що і надлишок виробників.

Чисті вигоди споживачів (NBC)

Різниця між сукупними вигодами (ТВ), які отримують покупці від споживання блага, та їхніми сукупними витратами всіх споживачів блага та їхніми сукупними витратами на це благо (ТС): $NBC = ТВ - ТС$. Утворюється на ринку певного блага як сума різниць між цінами, які кожний із споживачів був би готовий сплатити за кожну із придбаних одиниць блага та тією спільною для всіх ринковою ціною, яку кожний з них сплачує фактично. Теж саме, що і надлишок споживачів.

Чиста конкуренція

На відміну від повної конкуренції, ринок, на якому виконуються всі умови повної конкуренції, окрім умови повної поінформованості всіх учасників.

Чиста монополія

Ринок, де всі 100% обсягу ринкової пропозиції забезпечує лише один виробник.

Чиста вигоди всіх учасників ринку (NBT)

Сума чистих вигід всіх учасників ринку – споживачів (NBC) і виробників (NBP): $NBT = NBC + NBP$. Теж саме, що і сукупний надлишок.

Чисті місцеві блага

Чисті суспільні блага, вигоди від споживання яких обмежуються лише певною територією.

Чисті приватні блага

Виключні і конкурентні блага (на відміну від чистих суспільних благ).

Чисті суспільні блага

Блага, які є одночасно невиключені і неконкурентні (на відміну від чистих приватних благ).

Чутливість

В економічному аналізі цей показник використовується для з'ясування, якою буде зміна значень вихідних економічних змінних при заданій зміні значень вхідних змінних та параметрів економічної моделі. Відомо два основних підходи до вимірювання чутливості – абсолютний і відносний; показником відносної чутливості є еластичність функції. Використовується, зокрема, для кількісного аналізу змін попиту, пропозиції і стану ринкової рівноваги, наслідків державного втручання в роботу ринків.

Юридичні (або легальні) бар'єри

Бар'єри для входу на ринок, які встановлюються законодавством.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Аналіз державної політики в Україні: навчальна дисципліна, сфера професійної діяльності, галузь прикладних досліджень. Збірка документів і матеріалів / Укл. О.І.Кілієвич, В.В.Тертичка. – К.: “К.І.С.”, 2004. – 210 с. (www.uara-csar.org.ua/ua-2004-3.htm)
2. Тертичка В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 750 с.
3. Ребкало В., Тертичка В. Державна політика: аналіз та впровадження в Україні: Конспект лекцій до навчального модуля. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 80 с.
4. Веймер Д.Л., Вайнінг А.Р. Аналіз політики: концепції і практика / Пер. з англ. за наук. ред. О. Кілієвича. - К.: Основи, 1998. - 654 с.
5. Економічний розвиток і державна політика / Ю.Бажал, О.Кілієвич та ін. Навч. посібник за заг. ред. Ю.Єханурова та І.Розпутенка.- К.: Вид-во УАДУ, 2001. – 480 с.
6. Гошовська В. Соціальна домінанта національної безпеки: актуальні проблеми : монографія / В. Гошовська. - К. : Видавн. дім «Корпорація», 2004. - 196 с.
7. Гошовська В. Соціальна реальність у контексті розбудови демократичного суспільства/ В. Гошовська. - К. : НАДУ, 2008. - 292 с.
8. Економічна теорія і державна політика України в перехідній економіці. Навчальний посібник. В двох книгах /Ю.Бажал, А.Бауманіс, О.Кілієвич та ін.; За заг. ред. І. Розпутенка та Б.Лессера. – К.: Вид-во “К.І.С.”, 2004. – Книга 1, 202 с. Книга 2, 498 с.
9. Українець С. Соціальне партнерство в Україні: перспективи законодавчого регулювання / С. Українець // Україна: аспекти праці. - 1998. - № 2. - С. 23.
10. Ніколаєнко С. Стратегія розвитку освіти України: початок XXI століття / С. Ніколаєнко. – К.: Знання, 2006. – 45 с.
11. Кілієвич О.І., Мертенс О.В. Мікроекономіка для аналізу державної політики: Підруч. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2005. – 655 с.
12. Осадчая Г. Социология социальной сферы / Г. Осадчая. - М. : Союз, 1999. - 279 с.
13. Основи аналізу державної політики. Опорний конспект до навчальної дисципліни / Укл. В.Тертичка // www.uara-csar.org.ua/ua-2004-4.htm
14. Халецька А. Соціальний захист населення в Україні: теорія та практика державного управління : монографія / А. Халецька. - Донецьк : Юго-Восток, 2010. - 430 с.

15. Шевчук П. Соціальна політика / П. Шевчук. - 2-ге вид. - Львів : Світ, 2005. - 240 с.
16. Шевчук П. Соціальна політика та соціальна безпека людини / П. Шевчук. - Львів: Вид-во ЛРІДУ УАДУ, 2003. - 178 с.
17. Юрженко Л. Соціальна структура суспільства / Л. Юрженко. - К. : Акад. праці і соц. відносин Федерації проф. спілок України, 2005. - 295 с.
18. Юрій С. Соціальне страхування : підручник / С. Юрій, М. Шаварина, Н. Шаманська. - К. : Кондор, 2006. - 464 с.
19. Ягодка А. Соціальна інфраструктура і політика / А. Ягодка; Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана. - Вид. 2-ге, доопрац. і допов. - К. : КНЕУ, 2006. - 45 с.
20. Янг Е., Куїнн Л. Як написати дієвий аналітичний документ у галузі державної політики: Практичний посібник для радників з державної політики у Центральній і Східній Європі / Пер. з англ. С.Соколик. Наук. ред. пер. О.Кілієвич. - К.: "К.І.С.", 2003. - 130 с. (www.uara-csar.org.ua/t-2003-2.htm)
21. Ягодка А. Соціальна інфраструктура і політика / А. Ягодка. - К. : КНЕУ, 2000. - 212 с.

Додаткова

1. Мультимедійний навчальний посібник "Державна політика: аналіз та впровадження в Україні".
2. Аналіз вигід і витрат: Практ. Посіб./ Секретаріат Ради Скарбниці Канади, Пер. з англ. С.Соколик, Наук. ред. пер. О.Кілієвич.- К.: Основи, 1999.- 175 с.
3. Аналітичні записки з розробки напрямків державної політики. Укладачі В. Романов, О.Кілієвич. - К.: Вид-во УАДУ, 2001. - 236 с.
4. Бланкарт Шарль. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки./ Пер. з нім.- К.: Либідь, 2000. - 654 с.
5. Браун П. Посібник з аналізу державної політики / Пер. з англ. - К.: Основи, 2000. - 243 с.
6. Вайс К.Г. Оцінювання: методи дослідження програм та політики / Пер.з англ. Р.Ткачука та М.Корчинської; Наук. ред. пер. О.Кілієвич. - К.: Основи, 2000. - 671 с.
7. Вироблення державної політики. Аналітичні записки / Укл. О.І.Кілієвич, В.Є.Романов. - К.: Вид-во "К.І.С.", 2003. - 346 с. (www.uara-csar.org.ua/ua-2003-6.htm)
8. Вироблення державної політики: рекомендації для України в контексті євроінтеграційного досвіду країн Балтії та Польщі. Зб. аналітичних звітів і записок учасників Програми урядового стажування/ Укл. О.І.Кілієвич, В.В.Тертичка. - К.: "К.І.С.", 2006. - 388 с.
9. Віскузі, В. Кіп, Верном, Джон М., Гарингтон, Джозеф Е.(мол.). Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика: Пер. з англ. /

Наук. ред., пер. та авт. передм. О.Кілієвич. - К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2004. – 1047 с.

10. Волес В., Волес Г. Творення політики в Європейському Союзі / Пер. з англ. Р.Ткачук. - К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004. – 871 с.

11. Вступ до аналізу державної політики: Навч. посіб. / В.Романов, О.Рудік, Т.Брус. - К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 238 с.

13. Говлет М., Рамеш М. Дослідження державної політики: цикли та підсистеми політики/ Пер. з англ. О.Рябова. – Львів: Кальварія. – 264 с. Гогвуд Б., Ган Л. Аналіз політики для реального світу / Наук. ред. пер. В.Тертичка. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004. – 396 с.

14. Дай Т. Основи державної політики / Пер. з англ. Г.Є.Краснокутського; Наук. ред. З.В.Балабаєва. – Одеса: АО БАХВА, 2005. – 468 с.

15. Дан В. Державна політика: вступ до аналізу / Пер. з англ. Г.Є.Краснокутського; наук. ред. М.О.Баймуратов. – Одеса: АО БАХВА, 2005. – 504 с.

16. Дербін Елізабет, Кілієвич О. Економічна теорія і державний сектор.- К.: Вид-во УАДУ, 1997.-107 с.

17. Діденко Н. Роль держави у забезпеченні гендерної рівності в країнах ЄС: досвід для України / Н. Діденко // Україна між Росією та Європейським Союзом: пошук ідентичності: матер. Міжнар. наук. конф. (Київ, 19 травня 2011 р.). - К.: Київськ. Ун-т імені Бориса Грінченка, 2011. - С. 39-44.

18. Збірник ситуативних прикладів у сфері державної політики і державного менеджменту / Пер. з англ. І.О.Іноземцевої, С.В.Соколик. – К., 2002. – 104 с.

19. Кілієвич О.І., Мертенс О.В. Мікроекономіка для аналізу державної політики (опорний конспект дистанційного курсу навчальної дисципліни): Навчальний посібник. – К.: Міленіум, 2003. – 220 с.

20. Кілієвич О. Англо-український глосарій термінів і понять з аналізу державної політики та економіки. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003. – 510 с. (www.uapa-csar.org.ua/ua-2003-4.htm)

21. Кілієвич О. Методичні вказівки для написання контрольних робіт і рефератів з модулю “Економічний аналіз державної політики”. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 28 с.

22. Колбеч Г.К. Політика: основні концепції в суспільних науках / Пер. з англ. О.Дем’янчука. – К.: Вид. Дім “КМ Академія”, 2004. – 127 с.

23. Методика підготовки доповідної записки Кабінетові Міністрів України (з питань формування та реалізації державної політики у відповідній сфері). Підготовлена Секретаріатом КМУ, редакція від 12.03.2005. - Див. сайт ВР України www.rada.gov.ua, Законодавство України, Кабінет Міністрів України, 12.03.2005, системний номер: n0002120-05.

24. Мікроекономіка і макроекономіка/ С.Будаговська, О.Кілієвич та ін. Підручник для підготовки магістрів державного управління. під ред.

С.Будаговської.- К.: Основи, 2007.-518с.

25. Оцінювання державних політики та програм: Посібн. для виклад. з осв.-проф. підгот. магістрів держ. упр. / Англєрид Т., Андерсен А., Артим І. та ін. – К.: Всеуито, 2003. – 151 с.

26. Пал Л.А. Аналіз державної політики / Пер. з англ. І.Дзюби. – К.: Основи, 1999. – 422с.

27. Парсонс В. Публічна політика: Вступ до теорії й практики аналізу політики/ Пер. з англ. – К.: Вид дїм. “Києво-Могилянська академія”, 2006. – 549с.

28. Рекомендації щодо методології аналізу політики // Перспективні дослідження. – 1999. – № 9. – С. 36-64.

29. Розенфельд Р. Лекції з державної політики. – К.: Вид-во “К.І.С.”, 2002. – 60 с. (www.uara-csar.org.ua/t-2002-3_ukr.htm)

30. Розробка державної політики. Аналітичні записки / Укл. О.І.Кілієвич, В.Є.Романов. - К.: Вид-во "К.І.С.", 2002. - 320 с. (www.uara-csar.org.ua/ua-2002-14.htm)

31. Розробка державної політики. Аналітичні записки / Укл. О.І.Кілієвич. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 240 с.

32. Стігліц Дж.Е. Економіка державного сектора/ Пер.з англ.- К.: Основи, 1998. – 720 с.

33. Тертичка В. Аналіз державної політики і політологія // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6 (9). – С. 3-22. www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=34&c=596

34. Тертичка В. Суспільна політика: чи стала вона сферою наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні?// Політичний менеджмент. – 2007. – № 1 (22). – С. 10-23. <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=67&c=1527>

35. Тертичка В. Суспільна політика як сфера наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні // Державне управління: теорія, методологія, упровадження. – 2006. – № 2 <http://www.academy.gov.ua/ej4/index.html>

У New Approaches to Public Policy in Ukraine: Lessons Learned from New EU Member States.

Executive Intern Program analytical reports and policy papers/ Eds. O.Kilievych, V.Tertychka. – Kyiv: “К.І.С.”, 2006. – 230p.

У Public Policy in Central and Eastern Europe: Theories, Methods, Practices / Ed. M.Potucek, L.T.LeLoup, G.Jenei, L.Varadi. – NISPAcee, 2003. – 340 p.

У Tertychka V. Implementation of Specialization “Public Policy Analysis” to the Ukrainian Training Programs for Public Servants: Opportunities and Barriers// http://www.nispa.sk/_portal/files/conferences/2006/papers/200604101828260

Інтернет-посилання

- www.rada.gov.ua – Верховна Рада України (Закони України, Укази Президента, Постанови КМУ)
- www.ukrstat.gov.ua – Держкомстат України
- www.intellect.org.ua – Мережа аналітичних центрів України
- www.icps.kiev.ua – Міжнародний центр перспективних досліджень
- www.ucers.com.ua – Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова
- www.worldbank.org – Світовий банк (WB)
- www.europa.eu.int – Європейська комісія (EU)
- www.ueplac.kiev.ua – Українсько-європейський консультативний центр (UEPLAC); Ukrainian Economic Trends
- www.regulation.org – Web-ресурси з регуляторної політики
- www.uara-csar.org.ua – Центр досліджень адміністративної реформи НАДУ
- www.rp.org.ua – Проекти регуляторних актів в Україні
- www.ics.org.ua – Інститут конкурентного суспільства

Зміст

Вступ	3
Предмет, метод і завдання дисципліни	4
Модернізація системи соціальних відносин	23
Теоретико-методологічні підходи до аналізу соціального розвитку	31
Державна політика соціального розвитку	42
Проблемні питання формування єдиного гуманітарного простору в Україні	62
Організаційний розвиток соціальних структур	73
Теоретичні засади діагностики соціального розвитку	85
Застосування методів діагностики регіонального соціального розвитку в системі державного управління	101
Методичні рекомендації до курсу	113
Словник з курсу	127
Література з курсу	182

Навчальне видання

*ДОМБРОВСЬКА Світлана Миколаївна
САДКОВИЙ Володимир Петрови*

УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМ ТА ГУМАНІТАРНИМ РОЗВИТКОМ

Конспект лекцій

Підписано до друку 17.05.2018 р.
Формат 60x84 ¹/₁₆. Обл.-вид. арк. 1,9.
Гарнітура Таймс. Тираж _____ прим. Замовлення _____

Віддруковано з оригінал-макета у друкарні
ФО-П Леонов Д.С.
61023, м. Харків, вул. Весніна, 12, тел. (057) 717-28-80.